

T.C.
İstanbul Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı
Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı

Doktora Tezi

PERS HÂKİMİYETİ ALTINDA BATI ANADOLU

SERAP ÖZKAN KILIÇ

2502030219

TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. MUSTAFA H. SAYAR

İSTANBUL 2011

T.C.
İstanbul Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı
Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı

Doktora Tezi

PERS HÂKİMİYETİ ALTINDA BATI ANADOLU

SERAP ÖZKAN KILIÇ

2502030219

TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. MUSTAFA H. SAYAR
Düzeltilmiş Tez

İSTANBUL 2011

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MÜDÜRLÜĞÜ

TEZ ONAYI

Enstitümüz **TARİH ANABİLİM** Dalında ders dönemindeki Eğitim - Öğretim Programını başarı ile tamamlayan **2502030219** numaralı **SERAP ÖZKAN KILIÇ**'in hazırladığı "**PERS HAKİMİYETİ ALTINDA BATI ANADOLU**" konulu **YÜKSEK LİSANS / DOKTORA TEZİ** ile ilgili **TEZ SAVUNMA SINAVI**, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 15.Maddesi uyarınca **17.06.2011 CUMA** günü **saat:11.00**'de yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin **KABULÜ** ne (1) **OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA** karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI(*)	İMZA
PROF.DR.MUSTAFA H.SAYAR	Kabul	
PROF.DR.OĞUZ TEKİN	Kabul	
PROF.DR.VEDAT ÇELGİN	Kabul	
PROF.DR.İNCİ DELEMEN	Kabul	
PROF.DR.KEMALETİN KÖROĞLU	Kabul	

Adres: Besim Ömerpaşa Caddesi Kaptan-ı Derya Sokağı 34452 Beyazıt/İstanbul
Tel: 0212 440 00 00 / 14219-14220-14221-14222-14226-14227-14243
Fax: 0212 440 03 40 e-mail: sbe@istanbul.edu.tr

DÜZELTME BİLGİLERİ

1. Tezin “Pers Yönetim Sistemi ve Batı Anadolu’daki Pers Varlığı” başlıklı VII. Bölümüne bazı ekler ve yeni düzenlemeler yapılmıştır.
2. Tezin sonuç kısmı yeniden düzenlenmiştir.
3. Tez metnindeki yazım yanlışları ve bazı imla hataları düzeltilmiştir.
4. İç kapakta tez danışmanı ile ilgili bilgilerden sonra “Düzeltilmiş Tez” ibaresi eklenmiştir.

ÖZ

“Pers hâkimiyeti altında Batı Anadolu” başlığı altında ele aldığımız konumuzun kapsamında kuzeyde Troas Bölgesi’nden başlamak üzere güneye doğru Bithynia, Mysia, Aiolis, Ionia, Lydia, Karia ve Lykia bölgeleri yer almaktadır. İ. Ö. 547/46 yılında Perslerin Lydia Krallığı’nın başkenti Sardeis’i ele geçirmesiyle başlayan ve İ. Ö. 334 yılında yapılan Granikos Savaşı sonucunda Büyük İskender’in Anadolu’daki Pers hâkimiyetine son vermesiyle noktalanmış yaklaşık iki yüz yıllık süreçte Batı Anadolu kentlerinin durumu politik, ekonomik ve kültürel açılardan değerlendirilmiştir. Pers hâkimiyeti öncesinde ekonomik açıdan önemli bir refah düzeyine ulaşmış olan Batı Anadolu kentleri bu duruma paralel olarak bilim ve sanat dallarında da önemli merkezler haline gelmişlerdi. Pers işgalinden sonra, Pers-Yunan Savaşları ve Atina ile Sparta arasındaki çekişmenin doğurduğu Peloponnesos Savaşları nedeniyle sürekli savaş durumunda kalmaktan ve sözünü ettiğimiz egemen güçlere ödedikleri vergiler yüzünden ekonomik açıdan oldukça hırpalanmışlardır. Bu olumsuzluklar kentlerin mimari ve sanatsal faaliyetlerine de yansımış ve bu faaliyetleri neredeyse durma noktasına getirmiştir. Sanatsal açıdan her iki kültürün de birbirlerinden etkilenmiş olmaları beklenen bir durumdur. Ancak bölgede Pers etkisi taşıdığı düşünülen eser sayısı oldukça sınırlıdır.

Anahtar Kelimeler: Pers İmparatorluğu, Batı Anadolu, Satraplık.

ABSTRACT

“Western Anatolia under the Persian rule”, which is the main subject of our thesis, covers Bithynia, Mysia, Aiolis, Ionia, Lydia, Caria and Lycia to the south starting from the Troad. The 200 years that began with the capture of the Lydian capital Sardis by the Persians in 547/6 BC closed in 334 BC by Alexander the Great's Battle of Granicus, which brought an end to the Persian rule, was evaluated from political, economical and cultural perspectives. Anatolian cities, which had flourished before the pre-Persian period, had also become centres of culture and science. After the Persian invasion, the Persian Wars, the Peloponnesian Wars broke out due to the struggle between Athens and Sparta, and heavy taxes imposed by the dominant powers, the cities were economically declined. These negative developments were reflected in the cities' architectural and artistic activities, which came to a halt. Mutual influences in art are expected, but the number of Persian-influenced works in the region are small.

Keywords: Persian Empire, Western Anatolia, Satrapy.

ÖNSÖZ

Anadolu konumu nedeniyle tarih boyunca sayısız önemli olaya tanıklık eden bir coğrafi alan olmuştur. Perslerin Anadolu'yu işgali ve sonrasında cereyan eden siyasi olaylar Eskiçağ Tarihi'nde önemli yere sahiptir. Doktora tez konumu belirlemek üzere olduğum sıralarda, Sayın Hocam Prof. Dr. Mustafa H. SAYAR, Yüksek Lisans araştırmamın da Batı Anadolu üzerine olması ve bir devamlılık sağlaması açısından bu konuyu bana önerdiğinde memnuniyetle kabul edip hemen araştırmalarımaya başladım.

Tezimin her aşamasında görüş ve değerlendirmeleriyle beni yakından yönlendiren, bir bilimsel çalışmanın nasıl oluşturulması gerektiği konusunda çok değerli bilgi ve deneyimlerini her yönüyle benimle paylaşan Danışman Hocam Sayın Prof. Dr. Mustafa H. SAYAR'a; çok değerli önerileri, yardımları, desteği ve yakın ilgisi için Prof. Dr. Oğuz TEKİN'e; çalışmamın her aşamasında değerli vaktini çalmamızı hoşgörüyü karşılayan ve yardımlarını esirgemeyen Prof. Dr. Vedat ÇELGİN'e; kaynak bulmamdaki yardımları, fikirleri ve dostluğu için Dr. Derya ÇIĞIR DİKYOL ve Evren ŞAR'a; çalışmalarım sırasında kendisine yeterince zaman ayıramayışıma gösterdiği olgunluktan dolayı sevgili kızımaya ve zaman zaman konuyla ilgili tartışmalar yaptığım tüm çalışma arkadaşlarıma yürekten teşekkürlerimi sunarım.

Bu çalışmayı, her zaman en büyük destekçim olan, maalesef kısa bir süre önce kaybettiğim Sevgili Babam'a ithaf ediyorum.

İstanbul, Mayıs 2011

Serap ÖZKAN KILIÇ

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	1
ÖNSÖZ.....	III
HARİTALARIN LİSTESİ.....	VI
RESİMLERİN LİSTESİ.....	VII
KISALTMALAR LİSTESİ.....	VIII
GİRİŞ.....	1
I. KONUYA İLİŞKİN ANTİK KAYNAKLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ.....	7
II. ARAŞTIRMA TARİHÇESİ.....	13
III. BATI ANADOLU’NUN PERS EGEMENLİĞİNE GİRMESİ.....	20
IV. PERS EGEMENLİĞİNE KARŞI BATI ANADOLU KENTLERİNİN İLK BAŞKALDIRISI	
A. Ionia İsyanı (İ. Ö. 499).....	35
B. Lade Deniz Savaşı (İ. Ö. 494).....	46
V. ATİNA-SPARTA-PERS GÜÇLERİNİN EGEMENLİK MÜCADELESİ VE BATI ANADOLU	
A. Pers Savaşları ve Peloponnesos Savaşları Sırasında Batı Anadolu.....	51
B. Genç Kyros’un Batı Anadolu’ya Gelişi ve İsyanı (Kunaksa Savaşı İ. Ö. 401)....	89
C. Sparta’nın Anadolu Üzerine Seferleri (İ. Ö. 400-392/391).....	92
VI. PERS İMPARATORLUĞUNUN ÇÖKÜŞ SÜRECİ VE BÜYÜK İSKENDER’İN BATI ANADOLU’YU ELE GEÇİRMESİ	
A. Satrap İsyanları (İ. Ö. 366-360).....	99
B. Granikos Savaşı ile Batı Anadolu’da Pers Varlığının Sonu.....	102
VII. PERS YÖNETİM SİSTEMİ VE BATI ANADOLU’DAKİ PERS VARLIĞI	
A. Satraplıklar.....	109
1. Toprak Sahipliği.....	117
2. Vergi Sistemi.....	122
3. Din.....	133
B. Batı Anadolu’da Bulunan Satraplıklar	

1. Daskyleion.....	136
2. Sparda (Sardeis).....	143
VIII. BATI ANADOLU'DAKİ PERS EGEMENLİĞİNİN KALINTILARI.....	148
SONUÇ.....	155
BİBLİOGRAFYA	
A-Antik Yazarlar.....	164
B-Modern Eserler.....	166
HARİTALAR	
RESİMLER	
Özgeçmiş	

HARİTALAR LİSTESİ

Harita 1: Pers İmparatorluğu'nun Yayılım Alanı

Harita 2: Batı Anadolu'da Bulunmuş Pers Defineleri

Harita 3: Pers-Yunan Savaşları

Harita 4: Peloponnesos Savaşları'nda Batı Anadolu

Harita 5: Büyük İskender'in Rotası

RESİMLER LİSTESİ

Resim 1. Sardeis Piramit Mezar Anıtı, C. Ratte, Ist.Mitt. 42, 1992, 133-161

Resim 2. Sardeis'teki Piramit Mezar Kalıntıları

Resim 3. Pazargat'taki Kyros'un Mezarı

Resim 4. Phokaia Taş Kule Mezarı

Resim 5. Ksanthos Harpyler Anıtı

Resim 6. Harpyler Anıtı'nın British Museum'da sergilenen orijinal frizleri

Resim 7. British Museum'da sergilenen Nereidler Anıtı

Resim 8. Payava Lahti (British Museum)

Resim 9. Çanakkale Müzesi'nde sergilenen Polyksene Lahti

Resim 10. Polyksena Lahti detay

Resim 11. Çan Lahti

Resim 12. Karaburun II Mezarı duvar resimleri

Resim 13. Tatarlı Tümülüsü ahşap mezar odası

KISALTMALAR

- AchHist I** Achaemenid History I. Sources, Structures and Syntheses, (ed. H. Sancisi-Weerdenburg), Leiden, 1987
- AchHist II** Achaemenid History II. The Greek Sources, (ed H. Sancisi-Weerdenburg- A. Kuhrt), Leiden, 1987
- AchHist III** Achaemenid History III. Method and Theory (ed. A. Kuhrt- H. Sancisi-Weerdenburg), Leiden, 1988
- AchHist VI** Achaemenid History VI. Asia Minor and Egypt: Old cultures in a New Empire, (ed H. Sancisi-Weerdenburg- A. Kuhrt), Leiden 1991
- AchHist VII** Achaemenid History VII. Through Travellers' Eyes, (ed. H. Sancisi-Weerdenburg- J.W. Drijvers), Leiden, 1991
- AchHist VIII** Achaemenid History VIII. Continuity and Change, (ed. H. Sancisi-Weerdenburg- A. Kuhrt- M.C. Root), Leiden, 1994
- ADerg** Arkeoloji dergisi. Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
- AHR** American Historical Review
- AJA** American Journal of Archaeology
- AJPh** American Journal of Philology

AJSL	American Journal of Semitic Languages and Literatures
AMI	Archäologische Mitteilungen aus Iran
AMS	Asia Minor Studien
AnadoluKonf	Anadolu Medeniyetleri Müzesi konferansları
Anatolia	Anatolia (Anadolu). Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Arkeoloji Enstitüsü. Ankara
AncWestEast	Ancient West and East
AnSt	Anatolian Studies
ARepLond	Archaeological Reports
ArsOr	Ars Orientalis
ASOR	American Schools of Oriental Research
AST	Araştırma Sonuçları Toplantısı. T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü
ATL	B. D. Meritt vd. The Athenian Tribute Lists, Cambridge, Mass./ Princeton, 1939-1953
BASOR	Bulletin of the American Schools of Oriental Research
BCH	Bulletin de correspondance hellénique

BSOAS	Bulletin of the School of Oriental and African Studies (London)
CHI	Cambridge History of Iran
CollAn	Colloquium Anatolicum
CPh	Classical Philology
CQ	Classical Quarterly
CSSH	Comparative Studies in Society and History
DB	Dareios'un Bisutun Yazıtı
DHA	Dialogues d'histoire ancienne
DNa	Dareios'un Nakş-i Rüstem Mezarının Üst Yazıtı
DPd	Dareios'un Persepolis Teras Duvarı Yazıtı
EA	Epigraphica Anatolica: Zeitschrift für Epigraphik und historische Geographie Anatoliens
EHR	The English Historical Review
EncIr	Encyclopedia Iranica
FGrHist	F. Jakoby, Die Fragmente der griechischen Historiker, I-XV, Berlin-Leiden 1923-1958
G&R	Greece and Rome

GRBS	Greek, Roman and Byzantine Studies
Hesperia	Hesperia. Journal of the American School of Classical Studies at Athens
Historia	Historia. Zeitschrift für Alte Geschichte
HSPh	Harvard Studies in Classical Philology
IG	Inscriptiones Graecae
IGCH	An Inventory of Greek Coin Hoards, ed. M. Thompson, O. Mørkholm, and C. M. Kraay, New York, 1973
IJ	Indo-Iranian Journal
Iran	Iran. Journal of the British Institute of Persian Studies
IrAnt	Iranica antiqua
IstForsch	Istanbuler Forschungen
IstMitt	Istanbuler Mitteilungen
JAOS	Journal of the American Oriental Society
JEconHist	Journal of Economic History
JHS	Journal of Hellenic Studies

JNES	Journal of Near Eastern Studies
JPR	Journal of Postgraduate Research
JRS	Journal of Roman Studies
Kadmos	Kadmos. Zeitschrift für vor- und frühgriechische Epigraphik
KST	Kazı Sonuçları Toplantısı. T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü
NC	Numismatic Chronicle
OJA	Oxford Journal of Archaeology
Olba	Olba. Mersin Üniversitesi Kilikia Arkeolojisini Araştırma Merkezi Yayınları
Pallas	Pallas. Revue d'études antiques
RE	P. Wissowa et al., Realencyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft , 1893-1980, Stuttgart
RSN	Revue suisse de numismatique
SIG³	W. Dittenberger, Sylloge Inscriptionum Graecarum,3rd edn. (1915)
StTroica	Studia Troica
StudIran	Studia Iranica

TAPhA Transactions and Proceedings of the American
Philological Association

Tarih İncelemeleri Dergisi Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları

ZPE Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik

Diğer Kısaltmalar

bkz.	bakınız
çev.	çeviren
çoğ.	çoğulu
d.n.	dipnot
ed.	editör
edn.	edisyon (baskı, basım)
vd.	vedevamı

GİRİŞ

Doğu-batı arasında doğal bir köprü konumunda olan Anadolu, Antik Çağ'dan günümüze değin birçok uygarlığın yerleşimine sahne olmuştur. İ. Ö. XII. yüzyıldan itibaren Yunan anakarasından küçük gruplar halinde gelen kolonistler, Ionia, Aiolis ve Karia kıyıları başta olmak üzere, stratejik noktalardaki korunaklı yerlere yerleşmişlerdi. İ. Ö. IX. ve VIII. yüzyıllarda Fenikeliler aracılığıyla keşfettikleri deniz ticareti sayesinde kısa sürede önemli bir zenginliğe ulaşan ve *polis* (Davies 1997, 13-21) olarak tanımlanan bu Yunan kentleri bağımsız siyasal, ekonomik ve sosyal yaşamları ile özgün bir nitelik kazanmışlardı.

Ekonomik yöndeki gelişmelerinin paralelinde nüfus yoğunluğu da yaşamaya başlayan kentler, kendilerini yeni bir kolonizasyon hareketinin içinde bulmuşlar ve kısa bir sürede önemli denizlere hâkim olmuşlardır. Sanat ve bilim açısından da önemli merkezler haline gelen Batı Anadolu kent devletleri, İ. Ö. VII. yüzyılın başlarına değin olabildiğince refah içinde yaşamlarını sürdürmüşlerdir (Thuc. I. 2). Lydia kralları, ilk Lydia kralı Gyges'den itibaren Ionia kentleri başta olmak üzere diğer Batı Anadolu kentlerini de ele geçirmek için sürekli seferler düzenlemişler ve VII. yüzyılın başlarında Kroisos'un liderliğinde bölgede önemli bir güç haline gelmişlerdi.

İ. Ö. 547/46 yılında Pers Kralı Kyros'un Lydia Krallığı'nın başkenti Sardeis'i ele geçirmesiyle başlayan Batı Anadolu'daki Pers hâkimiyeti, İ. Ö. 334 yılında yapılan Granikos Savaşı'nda Büyük İskender'in kazandığı zaferle son bulmuştur. Yaklaşık iki yüz yılı bulan bu süreçte Batı Anadolu kentleri, Kyros'un kurduğu ve sonrasında I. Dareios'un yeniden organize ettiği satraplık sistemiyle yönetilmiştir. Batı Anadolu'daki satraplıklardan en önemlileri; merkezi Sardeis olan Lydia (Sparda) satraplığı ve merkezi Daskyleion olan Hellespontos Phrygiası satraplıklarıdır.

Pers Dönemi Anadolu siyasi tarihinde cereyan eden başlıca olaylar; İ. Ö. 547/46 yılında Sardeis'in Persler tarafından ele geçirilmesinden sonra İ. Ö. V.

yüzyılın başlarındaki İonia İsyanı ve yine bu yüzyılın ortalarına kadar devam eden Pers-Yunan savaşlarıdır. Atina ile Sparta arasında çıkan Peloponnesos Savaşları da (İ. Ö. 431-404) yine Batı Anadolu'yu yakından ilgilendirmiştir. Bu olayları aynı yüzyılın sonunda Genç Kyros'un büyük bir ordu toplayıp Pers Kralı II. Artakserkses'e karşı yürümesi takip etmiştir. İ. Ö. 366/60 yıllarında gerçekleşen satrap isyanları da söz konusu dönemde gerçekleşen ve Batı Anadolu'daki kentleri etkileyen önemli siyasi olaylar arasında yer almaktadır.

Coğrafi konumu nedeniyle de bu mücadelenin yapıldığı alanın tam ortasında kalan Batı Anadolu kentleri, Yunan dünyası ve hızla genişleyen Pers İmparatorluğu arasında gelişen politik olayların merkezinde yer almışlardır. Değişken politikalar ve kendi içlerinde bir dayanışma sağlayamamış olmaları gibi nedenler yüzünden Atina, Sparta ve Pers güçleri arasında gerçekleşen egemenlik mücadelesinden oldukça zarar görmüşlerdir. Yaklaşık iki yüz yıl boyunca sürekli bir savaş durumunda kalan, zaman zaman Atina'ya, zaman zaman Perslere ve zaman zaman da her ikisine birden ödedikleri vergiler nedeniyle de eski refah düzeylerini koruyamayan Batı Anadolu kentlerinde önemli bir değişim süreci yaşanmış olmalıdır.

Amaç: Giriş bölümünde genel olarak çizdiğimiz sınırlar içerisinde, İ. Ö. 547/46 yılında Perslerin Lydia Krallığı'nın başkenti Sardeis'i ele geçirmesiyle başlayan ve İ. Ö. 334 yılında yapılan Granikos Savaşı sonucunda Büyük İskender'in Batı Anadolu'daki Pers hâkimiyetine son vermesiyle noktalanın süreçte kentlerin durumu öncelikle antik kaynaklar ve arkeolojik buluntular ışığında incelenmiştir. Yaklaşık olarak iki yüz yıllık bir dönemi ele aldığımız çalışmamızda, antik kaynaklar ve arkeolojik buluntuların verdiği bilgiler doğrultusunda Pers hâkimiyeti altındaki Batı Anadolu kentlerinin konumu politik, ekonomik ve kültürel açılardan irdelenecektir. Pers hâkimiyeti öncesinde oldukça ileri bir refah seviyesine ulaşmış olan Batı Anadolu kent devletlerinde, Pers hâkimiyetiyle birlikte nasıl bir sürecin yaşandığı, bu süreçte görülen olumlu-olumsuz gelişmeler ile birlikte bu gelişmeleri etkileyen unsurlar da bir bütünlük içerisinde değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Batı Anadolu kent devletleri, Pers hâkimiyeti altında uzunca bir süre yaşamış olmalarına rağmen, bölgedeki Pers varlığının kanıtları olan arkeolojik malzemeler oldukça sınırlıdır. Arkeolojik verilerdeki bu sınırlılığın, yapılan araştırma ve kazıların doğru noktalarda yapılmamasından, merkezde son derece görkemli sanat eserlerine sahip Perslerin tüm ekonomik güçlerini sınırları genişletmek ve askeri gücü koruyabilmek için kullanmasından ya da kültürlerin kaynaşması sonucunda ayırđına varılamayan kompozit bir kültürle karşı karşıya olunmasından mı kaynaklandığı anlaşılmaya çalışılacaktır. Persler hakkında yapılan araştırmalar, 19. yüzyıldan itibaren büyük bir ivme kazanmış ve günümüze kadar da bu konuda sayısız çalışma yapılmıştır. Söz konusu dönemle ilgili olarak, Anadolu genelinde yapılan bir takım çalışmalar olmasına rağmen Batı Anadolu özelini bütünlük içerisinde değerlendiren bir çalışma yapılmadığını fark ederek hazırlamaya karar verdiğimiz çalışmamızla, antik kaynaklar ve modern araştırmalardaki dağınık bilgileri sistematize ederek, Pers hâkimiyeti altında Batı Anadolu kentlerinin nasıl bir süreç yaşadığını ortaya koymayı amaçlamaktayız.

Daha önce de değindiğimiz üzere, Pers hâkimiyeti öncesinde mimari yapıları, güvenli surları ve ticarete önemli bir pay sahibi olmaları gibi özellikleri ile ileri bir refah düzeyine sahip olduğu anlaşılan Batı Anadolu kentlerindeki mimari ve sanatsal faaliyetlerin, İ. Ö. V. yüzyılın ortalarından itibaren nerdeyse durma noktasına geldiği gözlemlenmiştir. Tabi ki her iki kültürün sanatsal açıdan birbirlerinden etkilenmiş olmaları da beklenen bir durumdur. Hatta Pers İmparatorluğu'nun önemli merkezlerinden biri olan Persepolis'te bulunan bir tablette Batı Anadolu'dan getirilmiş malzeme, işçi ve sanatçılardan bahsedilmektedir. Pers İmparatorluğu hakkında yapılan araştırmalar açısından Batı Anadolu bölgesi, coğrafi konumuyla iki kültürün yoğun olarak karşılaştığı bir noktada yer alması ve Pers yönetim sisteminin vazgeçilmez unsurlarından olan iki büyük satraplığı barındırmasıyla da ayrı bir önem arz etmektedir.

Kapsam: Araştırma konumuzun coğrafi sınırlarını kuzeyde Troas Bölgesi'nden başlayarak güneye doğru Bithynia, Mysia, Aiolis, Ionia, Lydia, Karia ve Lykia bölgelerinin kapsamında, Anadolu'nun batı kıyısındaki bölgelerde yer alan

kentler oluşturmaktadır. Antik dönemdeki sınırlar ile ilgili kesin çizgiler çizmek her zaman mümkün olmasa da yukarıda saydığımız bölgeler tezimizin asıl mekânsal sınırını belirlemektedir. Coğrafi sınırı bu şekilde ayırmamızdaki nedenlerden ilki, çok geniş bir coğrafyaya yayılan Anadolu'nun tüm bölgeleriyle ele alınarak değerlendirilmesinin çalışmamızdaki kısıtlı zamanda gerçekleştirilemeyecek kadar geniş bir kapsamda olması; ikincisi ise tezimiz kapsamında kıyı bölgelerde bulunan kentlerin Pers hâkimiyetinden önce kaydetmiş oldukları sosyo-ekonomik gelişmeleri ve sonrasında yaşanan değişimleri daha net izlenilebilir olarak yansıtmasıdır.

Araştırmamızın zamansal sınırını ise, giriş bölümünde de belirttiğimiz gibi İ. Ö. 547/46 yılında Perslerin Lydia Krallığı'nın başkenti Sardeis'i ele geçirmesiyle başlayan ve İ. Ö. 334 yılında yapılan Granikos Savaşı sonucunda Büyük İskender'in Batı Anadolu'daki Pers hâkimiyetine son vermesiyle noktalan, yaklaşık iki yüz yıllık süreç oluşturmaktadır.

Yöntem: Tezin bölümlendirilmesinde olduğu gibi işlenişinde de kronolojik bir düzen izlenmiştir. Bu sayede olaylar arasında bağlantı kurulması ve sebep-sonuç ilişkilerinin daha iyi gözlemlenmesi mümkün olacaktır. Bu amaçla öncelikle, büyük öneme sahip olan antik kaynakların incelenmesi ve değerlendirilmesi yapılmıştır. İkinci adımda ise, bölgede günümüze kadar yapılmış olan araştırmalar ve arkeolojik kazılar incelenerek Pers hâkimiyeti altındaki Batı Anadolu kentlerinin siyasi, ekonomik ve sosyal açılardan nasıl bir konumda buldukları, her iki kültürün birbirlerine olan yaklaşımları da dikkate alınarak değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Kuruluş Düzeni: Daha önce de değindiğimiz üzere, araştırmamızın temel kaynaklarını öncelikle antik yazarların eserleri oluşturmaktadır. Bu nedenle, ilk olarak birinci bölümde bu kaynakların incelenmesi ve değerlendirilmesi yapılmıştır. Antik kaynakların değerlendirilmesinden sonra, sınırlarını daha önce belirttiğimiz coğrafi bölgelerde günümüze kadar yapılan arkeolojik kazı ve araştırma çalışmaları da incelenerek, ikinci bölümde bir araştırma tarihçesi hazırlanmıştır. Üçüncü bölümde ise Lydia Krallığı'nın başkenti Sardeis'in ele geçirilmesiyle başlayan Batı Anadolu'nun Pers egemenliğine girmesi süreci ele alınmıştır. Perslerin tüm

Anadolu'ya yayılmasından sonra, Pers egemenliğine karşı Batı Anadolu kentlerinin ilk başkaldırısı olarak Ionia'da başlayan ve aynı adla anılan isyan hareketi sebep-sonuç ilişkileriyle dördüncü bölümde değerlendirilmiştir. İ. Ö. 490'larda Perslerin Yunanistan üzerine olan seferleriyle başlayıp literatürde Pers-Yunan Savaşları olarak bilinen süreçte ve sonrasında Peloponnesos Savaşları'yla Atina-Sparta-Pers güçleri arasında gerçekleşen egemenlik mücadeleleri sırasında Batı Anadolu kentlerinin konumları ve bu sırada bölgede cereyan eden olaylar beşinci bölüm kapsamında incelenmektedir. Altıncı bölümde, satrap isyanlarıyla birlikte Perslerin yavaş yavaş bölgedeki hâkimiyetlerini yitirmeleri ve İ. Ö. 334 yılında yapılan Granikos Savaşı'nda Büyük İskender'in galibiyetiyle Batı Anadolu'daki Pers varlığının son bulması mercek altına alınmıştır. Perslerin egemenlikleri altına aldıkları bölgelerdeki yönetim anlayışının ortaya konması da çalışmamızın önemli adımlarından biridir. Çünkü Pers İmparatorluğu'nda farklı alanlar tek bir siyasal yapı altında birleştirilmişti ve bu kapsamda yer alan satraplıklar da söz konusu idari düzenin en önemli birimleriydi. Dolayısıyla, satraplık olarak tanımlanan eyaletlere bölünme sisteminin Batı Anadolu'daki Daskyleion ve Sardeis satraplık merkezlerindeki işleyişi ve bölgedeki izleri çalışmamızın yedinci bölümünü oluşturmuştur. Son bölümde ise, Perslerin Batı Anadolu'da kaldıkları yaklaşık iki yüz yılı aşkın süreçte, bölgedeki Pers varlığına işaret eden eserlerin yanı sıra bölgenin Pers hâkimiyeti altındayken yapılmış yerel sanat eserleri de dikkate alınarak iki kültürün birbirleri üzerindeki olası etkileri incelenecektir.

Teknik Noktalar: Bu çalışma sekiz bölümden oluşmaktadır. Prensip olarak bir ya da birkaç eserin referans verildiği durumlar metnin içinde parantez içerisinde verilirken, konuyla ilgili yapılan açıklamalar metnin altında yer almıştır. Metinde kullanılan süreli yayınlar ve nümizmatik eser kısaltmaları ile antik yazar eser kısaltmaları için Oxford Classical Dictionary³ esas alınmıştır. Metinde geçen tüm monografya ve makaleler; yazar soyadı ve yayın yılı biçiminde kısaltılmış olup, bir yazarın bir yıl içinde çıkmış birden fazla eseri söz konusu olduğunda, eserlerin adları alfabetik sıraya konularak bunlar yayın yılından sonra a ve b harfleri ile gösterilmiştir. Eğer eser epigrafik bir eserse, ilgili yazıtın numarası ve gerekliyse sayfası da verilmiştir. Kullanılan resim ve haritalar aksi belirtilmedikçe yazara aittir.

Metin içinde geçen antik b3lge ve kent adları için Yunanca formların kullanılması tercih edilmiştir. T3m tarihler İ. 3. (İsa'dan 3nce) formatında kullanılmıştır. Çalışmamızda yazım kurallarına ilişkin T3rke İmla Kılavuzu – T3rk Dil Kurumu 2000, (<http://ekitap.kolayweb.com> 12.06. 2011 evrimii) esas alınmıştır.

I. KONUYA İLİŞKİN ANTİK KAYNAKLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

19. yüzyılın başlarından itibaren sistemli kazıların başlamasıyla birlikte son yıllarda giderek artan bir ilgiyle devam eden doğu halkları ve özellikle de Pers İmparatorluğu üzerine yapılan çalışmalar; yüzey araştırmaları, yeni kazı alanlarındaki çalışmalar ve önceki dönemlerde yapılmış kazılarda ele geçen buluntuların yeniden değerlendirilmesiyle yepyeni bir boyut kazanmıştır. Geride Hitit veya Asur krallıklarının yıllıkları gibi kendi tarihlerini aydınlatacak kronolojik belgeler bırakmayan Pers uygarlığı ve dolayısıyla da Batı Anadolu'daki Pers hâkimiyeti hakkında edindiğimiz bilgilerin çoğu günümüze Herodotos, Ksenophon, Plutarkhos gibi antik Yunan yazarların eserleri aracılığıyla aktarılmıştır. İki halkın uzun yıllar egemenlik mücadelesi içinde bulunmaları, antik yazarların tarafsız bir değerlendirme yapmalarını güçleştirmiş olsa da çalışmamızda kullanılan yazıtlar, arkeolojik ve nümizmatik bulguların bir bütünlük içinde ele alınması bu konuda karşılaşılabilecek dezavantajları minimum düzeye indirecektir.

İlkçağ tarih yazımı, İ. Ö. VI. yüzyılda düzyazının ortaya çıkışı, efsanelere eleştirel yaklaşımın başlaması ve toplumsal kökenler ile yerleşmiş geleneklere duyulan ilginin artmasıyla oluşan koşullarda başlamıştır (Sina 2007, 114). Pers ülkesi hakkında bilgi veren ilk logograf¹ Hekataios'tur (İ. Ö. 560-460?). Miletoslu Hekataios Pers hâkimiyeti altında yaşamış, olasılıkla Pers ülkesine geziler yapmış ve Perslere boyun eğen bölgeler ve halklar hakkında bir liste hazırlamıştır. Çeşitli halkların alışkanlıkları, günlük yaşamları ve dinsel inanışları gibi detayların da yer aldığı *Periegesis* adıyla bilinen eserinden günümüze 300 kadar fragman kalmıştır. Özellikle Herodotos'un eserini yazarken bahsettiği doğu ve Pers ülkesi hakkındaki bölümlerde, Miletoslu Hekataios'tan yararlandığına inanılmaktadır.

¹ Günümüzde başlıca bilim dallarından biri olan tarih yazımı, önceleri yalnızca içinde yaşanılan anın olaylarını kayda geçirip bilgi aktarma şeklinde geliyordu. Özellikle Yunan dünyasında kolonizasyon hareketiyle birlikte uzak ülkelere ilişkin bilgiler edinen ve edindikleri bilgileri halka açık alanlarda kendi yurttaşlarına aktarmaya başlayan kimselere "*Logographos*" ve onların gittikleri ülkelerin tarihi, coğrafyası ve halklarıyla ilgili yaptıkları bilgi verici konuşmalara ise "*Logos*" denmektedir. Kısaca "*Logographos*" kelimesi Antik Çağ'da da "sözü, anlatıyı yazan, yazıya yani kayda geçiren kişi" anlamında kullanılmaktadır.

İ. Ö. 525-455 yılları arasında yaşamış olan Atinalı tragedia yazarı Aiskhylos da *Persai* adlı eserinde, Perslerin Salamis Savaşı'nda (İ. Ö. 480) uğradıkları yenilgiyi konu edinmiştir.

İ.Ö. V. Yüzyılda *Persika* adıyla bilinen ve Persler hakkında bilgi veren antik yazarlardan bazılarını Miletoslu Dionysos, Lampsakoslu (Lapseki/Çanakkale) Kharon ve Lesbos'lu (Midilli Adası) Hellanikos olarak sıralayabiliriz. Knidoslu Ktesias, Kolophonlu Dinon ve Kymeli Herakleides ise İ.Ö. IV. yüzyılda eser vermişlerdir. Pers tarihiyle ilgili çalışmalarda önemli bir yeri olan diğer bir logograf ise Lampsakoslu Kharon'dur. Kharon da Miletoslu Dionysios gibi *Persika* adını taşıyan iki kitaplık bir eser kaleme almıştır. Herodotos'un eserini yazarken çağdaşı Kharon'dan yararlanıp yararlanmadığını günümüze kalan fragmanlardan yola çıkarak belirlemek mümkün olmamıştır.

Pers Kralı II. Artakserkses'in fizikçisi olarak sarayda yaşamış olduğu bilinen Ktesias da Persler hakkında 23 kitaptan oluşan *Persika* adlı bir eser yazmıştır. Ktesias'ın bu eseri, kendisinden sonraki dönemlerde yazan Diodoros, Pompeius Trogus, Polyaeus, Plutarkhos, Damaskuslu (Şamlı) Nikolaos ve Photios'un eserlerinde kısmen korunmuştur. Eserinde I-III. kitaplar Assur'a, IV-VI. kitaplar Media'ya, VII-XIII. kitaplar Pers Kralı Kserkses'in hâkimiyetinin sonuna değin Pers ülkesine, XIV-XXIII. kitaplar ise İ.Ö. IV. yüzyılın başlangıcından hemen önceki olaylara ayrılmıştır. Ktesias eserinde, sürekli olarak Herodotos'un verdiği bilgileri düzeltmeye çalışmış, O'nu yalancı ve çenebaz olarak tanımlamış ve karşısında yer almakta direnmiştir. Fakat Ktesias'ın Herodotos hakkındaki bu beyanları ve tavrı antik çağda bile kendisinden sonra gelen tarihçiler tarafından kabul görmemiştir.

Kuşkusuz, Pers İmparatorluğu hakkında en tarafsız² ve en fazla bilgiyi (Yunan kökenli olmasına rağmen), Cicero'nun da tarihin babası olarak andığı

² Briant, Plutarkhos'un Herodotos'u *philobarbaroi* (barbarların dostu) olarak suçladığından söz eder (Briant 2002, 7, 149).

(Cic. *Leg.* I. 1) Herodotos aracılığıyla edinmekteyiz. Halikarnassos'ta doğmuş olan Herodotos *Historiai* adlı eserinde, Yunanlarla Persler arasındaki ilişkileri Lydia Kralı Kroisos'un tahta çıkışından İ.Ö. 479/78 yılındaki Plataia ve Mykale'de yapılan Pers-Yunan Savaşları'na kadar detaylı bir şekilde anlatmaktadır. Herodotos (İ.Ö. 484-424) çocukluk çağında cereyan eden Pers-Yunan savaşlarını, bu önemli eseriyle gelecek kuşaklara aktarmıştır. Anlatımında sadece savaşları değil, savaşların öncesini de ele alarak hem Pers İmparatorluğu'nu hem de Yunan dünyasını tanıtmayı hedeflemiştir. Bunun için de çeşitli ülkelere yolculuklar yaptığı ve eserini yazarken bu deneyimlerinden de yararlandığı bilinmektedir. Eserinde, her ne kadar tarafsız bir bakış açısı sergilemeye çalışmışsa da Yunan geleneğinin varlığı hissedilmektedir. Pers İmparatorluğu'nun yönetim sistemi, maddi kaynakları, satraplıklar ve her bir satraplığın ödediği vergi miktarları, Pers ordusu ve ordunun kullandığı silahlar, Kral Yolu üzerindeki istasyonlar ve bu istasyonlar arasındaki mesafeler vb. daha birçok konuda vermiş olduğu detaylar nedeniyle Persler hakkında son derece bilgili olduğunu söylemek mümkündür.

Pers-Yunan ilişkilerine dair antik yazarlardan edindiğimiz bilgilerde İ.Ö. 478-433 yılları arasını kapsayan dönemle ilgili oldukça önemli bir boşluk bulunmaktadır. Herodotos eserini İ.Ö. 479/478 yıllarında (Plataia ve Mykale Savaşları ile) sonlandırırken, ardılı olan diğer bir önemli antik yazar Thukydides, İ.Ö. 431 yılında (Peloponnesos Savaşları'nın başlarında) eserini yazmaya karar vermiş ve bu amaçla belge toplamaya başlamıştır. Trakya kökenli olduğu bilinen Thukydides, İ. Ö. 460-400 yılları arasında yaşamıştır. Thukydides'in sekiz kitaptan oluşan *Historiai* adlı eseri, Peloponnesos Savaşı'nın başlangıcından İ.Ö. 411 yılına kadar geçen olayları kapsamaktadır. Herodotos'un eseri ile Thukydides'in eseri arasında kalan elli yıllık boşluğa ilişkin, Thukydides'in söz konusu dönemle ilgili olarak verdiği bilgilerde, antik çağda bilinen önemli logograflardan biri olan Hellanikos'tan yararlanılmış olduğuna inanılmaktadır.

Thukydides'in bıraktığı yerden; antik yazarlar içerisinde önemli bir yeri olan Ksenophon yedi kitaptan oluşan *Hellenika* adlı eseriyle, Thukydides'in eserinin bittiği İ. Ö. 411 yılından başlayarak İ.Ö. 362 yılındaki Mantineaia

Savaşı'na kadar olan dönem ile ilgili ayrıntılı bilgiler vermeye devam etmiştir. Pek çok eseri günümüze kadar ulaşmış olan Ksenophon, Sokrates'ten etkilenmiştir. Özellikle ilk kitabı, Thukydides'in eserinin devamı niteliğindedir. Ksenophon'un Anadolu hakkında bilgiler veren diğer antik yazarların arasında ayrı bir yeri vardır. Attika'dan çıkıp Anadolu topraklarına gelen Ksenophon, burada yaşadığı yıllar boyunca bu bölgenin coğrafyasını, halklarını tanımış ve bölgede cereyan eden olaylara tanıklık etmiştir. Bu açılarından bakıldığında yazarın *Anabasis* adlı eseri özel bir önem arz etmektedir. Bu eserde, Pers Kralı II. Artakserkses'e karşı ayaklanan Batı Anadolu başkomutanı (*karanos*) Genç Kyros'un topladığı ordu ile Kunaksa'da yenilmesi ve ölmesinin ardından ordunun geri dönüş yolculuğuna liderlik eden Ksenophon'un, kronolojik olarak aktardığı olaylara tanıklık ederiz. Söz konusu eserde Anadolu'nun tarihi coğrafyası, gelenekleri, yerel halklar ve bunların yaşam koşulları hakkında önemli bilgiler verilmektedir. Batı Anadolu'da Sardeis'ten başlayarak Güney Mezopotamya'daki Kunaksa'ya kadar varan ve burada Pers Kralı'na karşı verilen savaşın Genç Kyros'un ölümüne rağmen Yunanların zaferiyle sonuçlandığını bildiren Ksenophon, Anadolu'nun tarihi coğrafyası açısından da değerli bilgiler vermiştir. Sonrasında ise Yunan ordusunun başka bir deyişle "onbinlerin" Anadolu içlerinden kuzey-batı doğrultusunda ilerleyip Karadeniz kıyılarından geçerek anayurtlarına dönmeye çalışırken başlarından geçen olayları da detaylı bir şekilde aktarmıştır. Ksenophon'un bu sefer boyunca her gün düzenli olarak not tuttuğunun bilindiğinden hakkında tarihteki ilk savaş muhabiri olduğu yönünde benzetmeler yapılması da olağandır.

Ksenophon'un siyasi ve ahlaki bir roman olarak nitelenen diğer bir önemli eseri de *Kyrou Paideia*'dır (Kyros'un Eğitimi). Adından da anlaşılacağı üzere Kyros'un eğitiminin anlatıldığı bu eserde Ksenophon, eğitim, siyaset ve yönetim hakkındaki tüm fikirlerini ortaya koymaktadır. Bu eser Kyros'un hayatıyla ilgili detaylardan çok, söz konusu dönemdeki Pers kurumlarını anlatması açısından bizim için önemlidir.

Ünlü coğrafyacı Strabon (İ.Ö. I. yüzyıl) da *Geographika* (Coğrafya) adlı eserinin XV. kitabında Pers İmparatorluğu'nun yayılım alanı, Perslerin dini ve günlük

yaşamları hakkında çeşitli bilgiler vermektedir. Strabon'un eserinde özellikle Yunanistan ve Anadolu ile ilgili bölümlerde Homeros'tan alıntı yaptığı da bilinmektedir.

Sicilyalı Diodoros (İ. Ö. I. yüzyıl), *Bibliothēke Historike* (Tarihi Kitaplık) adını taşıyan, 40 kitaptan oluşan bir dünya tarihi yazmış, eserinde Persler, Pers-Yunan ilişkileri ve Batı Anadolu açısından yeni bir sürecin başladığı Granikos Savaşı ile ilgili önemli bilgiler kaydetmiştir.

İ. S. II. yüzyıl coğrafyacıları arasında adı geçen Pausanias'ın *Periegesis Hellados* adlı eserinde, İskender'in İ. Ö. 334'de Anadolu'ya geçmesiyle bölgedeki bazı kentlerin (Smyrna) kuruluş efsanesini İskender'e dayandırdığı görülmektedir.

Bithynia'nın Nikomedia kentinde doğmuş olan Arrianos'un İ. S. II. yüzyılın ilk yarısında yazmış olduğu *Aleksandrou Anabasis* adlı eseri, bu çalışma için özellikle İ. Ö. 334 yılındaki Granikos Savaşı ve İskender'in Batı Anadolu'yu ele geçirmesi ile ilgili olarak verdiği bilgilerden ötürü son derece önemlidir.

Plutarkhos'un İ. S. I. yüzyılda kaleme aldığı *Bioi Paralleloi* adlı eseri ahlaki bir takım öğretilere dayanması ve ilginç anekdotları barındırması açısından oldukça dikkat çekicidir. Aynı zamanda bir filozof da olan Plutarkhos'un, *Bioi Paralleloi* adlı biyografi çalışmasında toplam kırk altı hayat hikâyesi anlatılmıştır ve konumuzla ilgili olarak yararlandığımız antik yazarlar arasında yer almaktadır.

Genel olarak bakacak olursak, antik kaynakların Pers İmparatorluğu hakkında sunmuş oldukları siyasal ve kültürel kanı oldukça görecelidir. Bir tarafta ideal Yunan felsefesi-öğretileri ve kimliği, diğer tarafta ise zengin doğu yaşamına (oryantalizm) öykünme karşı karşıya gelmektedir. Persler hakkındaki kaynakların sadece Yunan tarihçileri tarafından kaleme alınmış olması ve bu bilgileri karşılaştırabileceğimiz herhangi bir Pers kaynağının olmayışı bu durumun başlıca nedenidir. Dolayısıyla, genel olarak tüm doğu halklarında olduğu gibi Perslerinde

“öteki” konumunda yer almaları şaşırtıcı olmamalıdır. Nitekim benzer birçok örnek günümüzde de yaşanmaktadır.

Antik kaynakların bakış açısı üzerine H. Sancisi-Weerdenburg çarpıcı yorumlar yapmaktadır. Sancisi-Weerdenburg düşüncelerini “*Genel olarak Yunan yazarların hemen hepsi Pers hükümdarlarının zenginliğine ve gücüne hayran kalmış, bundan dolayı sınırsız bir lüks içinde yaşamının getirdiği saray entrikalarını ve ahlaki yozlaşmayı konu alan öyküler aktarmışlardır. Böyle anekdotlarda, Pers kralı özünde zayıf bir figür olarak nüfuz sahibi kadınlarla sinsi hadımların kurduğu tuzaklara takılan bir av olarak karşımıza çıkar*” ifadeleriyle dile getirmekte ve Pers İmparatorluğu hakkında araştırma yapanları yaygın siyasal kanıya karşı dikkatli olmaları konusunda uyarılmaktadır (Sancisi-Weerdenburg 1987a, “Decadence in the Empire or Decadence in the Sources”, *AchHist I*, 33-45; Sancisi-Weerdenburg 1987b, “The Fifth Oriental Monarchy and Hellenocentrism: Cyropaedia VIII and Its Influence”, *AchHist II*, 117-131).

II. ARAŞTIRMA TARİHÇESİ

Araştırma konumuz kapsamında esas aldığımız coğrafya her ne kadar Batı Anadolu olsa da incelediğimiz siyasi dönem direkt olarak Perslerin bölgedeki iki yüz yıllık varlığı ile bağlantılı olduğundan dolayı, antik kaynakların değerlendirilmesinde olduğu gibi modern kaynakların tarihçesinde de öncelikle Perslerle ilgili genel kaynaklar ele alınacaktır.

Modern batı uygarlıklarının Yakın Doğu'ya olan ilgisinin 18. yüzyılın sonlarından itibaren artmasıyla birlikte, bölgedeki en önemli kültürlerden biri olan İran üzerine yapılan araştırmalar da önemli bir sürece girmiştir. Öncesinde bölgeyi gezen seyyahların tuttukları kayıtlardan oluşan bilgiler, 19. yüzyılın başlarından itibaren yapılan sistemli kazılarla birlikte bilimsel bir nitelik kazanmaya başlamıştır.

Pers epigrafik eserleri üzerine yapılmış bilinen en önemli çalışmalardan biri, ayrıca İngiliz ordusu (istihbarat) mensubu da olan Rawlinson'un eseridir (H.C. Rawlinson, *Persian Cuneiform Inscription at Behistun*, London, 1846). Rawlinson, ayrıca Kyros'un silindir mührü üzerinde de çalışmıştır. Persepolis'den ele geçmiş epigrafik eserler üzerine çalışan diğer bir bilim adamı ise G. G. Cameron'dur (G. G. Cameron, "Darius's Daughter and the Persepolis Inscriptions", *JNES* 1, 1942, 214-219; *Persepolis Treasury Text*, Chicago, 1948; "Persepolis Treasury Tablets Old and New," *JNES* 17, 1958, 161-176; New Tablets from the Persepolis Treasury", *JNES* 24, 1965, 167-192).

Akhaimenid tarihi ve arkeolojisi üzerine çalışma yapmış bilim adamları arasında Ernst Herzfeld önemli bir yere sahiptir. Herzfeld, Persepolis kazılarını başlatmış ve Pazargat'ta da çeşitli araştırmalar yapmıştır. Akhaimenid yazıtlarının yayınlandığı *Archäologische Mitteilungen aus Iran (AMI)* 'ın kurulmasını sağlamıştır. 1938 yılında krali yazıtları topladığı eserini yayımlamıştır (E. Herzfeld, *Altpersische Inschriften*, Berlin, 1938; *Iran in the Ancient East*, Oxford, 1941; *Zoroaster and his World, I-II*, Princeton, 1947).

Persepolis üzerine önemli çalışmaları bulunan E. F. Schmidt de çok sayıda yayına sahiptir (E. F. Schmidt, *The Treasury of Persepolis and Other Discoveries in the Homeland of the Persians*, Chicago, 1939; *Persepolis I: Structures, Reliefs,*

Inscriptions, Oriental Institute Publications, vol. 68, 1953; *Persepolis II: Contents of the Treasury and Other Discoveries*, Oriental Institute Publications, vol. 69, 1957; *Persepolis III: The Royal Tombs and Other Monuments*, Oriental Institute Publications, vol. 70, 1970).

Persler hakkında genel bilgiler içeren en önemli çalışmalardan biri, Olmstead'ın 1948 yılında yayımladığı *History of the Persian Empire* adlı eseridir. Benzer nitelikli bir çalışma ise J. M. Cook tarafından 1983 yılında *The Persian Empire* başlığı altında yayımlanmıştır. Akhaimenid, Parth ve Sasani dönemlerini kapsayan çalışması ile R. N. Frye de el kitabı niteliğinde bir yayın yapmıştır (R. N. Frye, *The History of Ancient Iran*, Munich, 1984).

Akhaimenid İmparatorluğu'nun politik tarihi üzerine ise Rus bilim adamı M. A. Dandamaev'in başarılı bir çalışması bulunmaktadır (M. A. Dandamaev, *Political History of the Achaemenid Empire*, 1989, Leiden). İmparatorluğunun tarihsel oluşum ve gelişim süreci hakkında ise P. Briant'ın 1996 yılında yayımladığı *Histoire de L'Empire Perse, De Cyrus à Alexandre* adlı çalışması son derece önemlidir. Ayrıca, 2002 yılında *From Cyrus to Alexander. A history of the Persian Empire* başlıklı detaylı bir çalışması daha yayımlanmıştır.

Pers-Yunan savaşları ve Greko-Pers adıyla tanımlanan stili incelemesi açısından A. R. Burn'un 1984 yılında basılan *Persia and the Greeks: The Defence of West C. 546-478 B.C* başlıklı monografisi de oldukça önemli bir kaynaktır.

Eskiçağ İran dinleri üzerine Boyce, Nyberg, Herzfeld, Hinz ve Widengren gibi çok sayıda bilim adamının çalışmaları vardır. Yine söz konusu dönemin sanatı üzerine çalışmış bilim adamları arasında Schmidt, Walser, Nylander, Paroda gibi önemli isimleri sayabiliriz.

Çalışmamızın kapsamındaki coğrafi bölgelerde bugüne kadar yapılan arkeolojik araştırmaları ise şöyle sıralayabiliriz:

Batı Anadolu'da yer alan ve Akhaimenid döneminde Sparda satraplığının merkezi olan Sardeis kentinde kazılar, 1910 yılında Princeton Üniversitesi'nden H. C. Butler tarafından yürütülmeye başlanmıştır. Kazıların başlamasıyla birlikte Artemis Tapınağı, sayısız mezar yapısı, çeşitli mimari yapılar ve tapınaklar, şehir duvarları ve çok sayıda yazıt gün ışığına çıkarılmıştır (Butler 1922 ve 1925). 1938 yılından itibaren kazılar American Schools of Oriental Research sponsorluğunda, Harvard ve Cornell üniversitelerinin ortak çalışması ile G. M. A. Hanfmann ve A. H. Detweiler tarafından yürütülmeye başlanmıştır (Hanfmann 1983). 1977 yılından itibaren ise California-Berkeley Üniversitesi'nden Crawford H. Greenewalt Jr. bölgede çalışmaya başlamış ve kazı sonuçları yıllık olarak yayımlanmıştır.

Hellespontos Phrygiası satraplık merkezi olan Daskyleion'da (Hisar Kale-Ergili) ilk sondaj ve kazılar 1952-55 yılları arasında Ekrem Akurgal tarafından yapılmıştır. Bu kazılarda gün ışığına çıkarılan ve Pers Kralı I. Kserkses (İ. Ö. 486-465) dönemine tarihlenen yaklaşık 400 adet bullaya dayanılarak burası Hellespontos Phrygiası'nın başkenti olarak lokalize edilmiştir (Akurgal 1956). Daskyleion'da kazılar 1987 yılından itibaren Tomris Bakır başkanlığında yürütülmeye başlanmış, günümüze kadar çok sayıda eser gün ışığına çıkarılarak yayımlanmıştır (Bakır 1988-2007).

Lykia Bölgesi'nde yer alan Ksanthos'da (Kınık/Antalya) düzenli kazılar 1962 yılında P. Demargne ve H. Metzger tarafından başlatılmıştır. Harpyler Anıtı, Nereidler Anıtı, Leto kutsal alanı ile birlikte çok sayıda yazıt ortaya çıkarılmış ve Metzger tarafından yayımlanmıştır (Demargne 1958, Metzger 1963).

Troas Bölgesi'ndeki arkeolojik araştırmalar 19. yüzyıldan itibaren başlamış, ilk olarak Heinrich Schliemann (1871-73 ve 1878-79) tarafından kazılmış (Schliemann'ın Troia kazısı ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Easton 2002), sonrasında da birkaç sezon Wilhelm Dörpfeld ve Carl Blegen başkanlığında çalışmalar yapılmıştır. 1988 yılından itibaren ise Tübingen Üniversitesi'nden Manfred Korfmann ve Cincinnati Üniversitesi'nden Brian Rose yönetiminde kazılar devam etmektedir (Rose 2004, 2007).

Lykia Bölgesi'nin kuzeyinde yer alan Elmalı havzasında 1968 yılında bulunan Kızılbel (İ. Ö. 525 civarı) ve Karaburun II (İ. Ö. 475 civarı) tümülüslerinde bulunan duvar resimleri Akhaimenid döneminde bölge hakkında önemli kanıtlar sunmaktadır (Mellink 1971,1973, 1998).

Son yıllarda yapılan kazı ve araştırmalar sonucunda Pers yönetimi altında bölgenin durumu hakkında oldukça önemli bilgiler edinmiş bulunmaktayız. Ayrıca Maussoleion, Lmyra Heroon'u, Nereidler Anıtı, Harpyler Anıtı gibi Akhaimenid döneminde yapılmış bazı önemli eserlerin üzerine yapılan detaylı çalışmalarla bölgenin yerel yönetimleri ve sosyal yapısı hakkında önemli sonuçlara ulaşmak mümkün olmuştur.

Troas Bölgesi'nde Gümüşçay yakınlarında bulunan Kızöldün Tümülüsü'nden ele geçen figürlü taş lahit (İ. Ö. 520-500), Akhaimenid döneminde bölgede oturanların sanat ve ölü gömme geleneklerine ışık tutmaktadır (Sevinç 1996). Yine aynı bölgede bulunan ve İ. Ö. 480-460'lara tarihlenen Dedetepe Tümülüsü'nde Yunanistan ve Batı Anadolu'da paralellere rastlanan iki boyalı mermer kline ve Pers özellikleri taşıyan ahşap beş masa ayağı ile fildişinden oyulmuş bir geyik ele geçmiştir (Sevinç-Rose vd. 1998). İ. Ö. IV. yüzyıla tarihlenen Çan lahtinin ön yüzlerinde görülen domuz-geyik avı sahneleri ve kısa yüzlerindeki savaş sahneleri Greko-Pers olarak tanımlanan stil özelliklerini taşımaktadır (Sevinç-Körpe vd. 2001).

Elspeith Dusinger, Sardeis kenti üzerine yaptığı çalışmasında Pers dönemi ile ilgili son derece detaylı bilgiler vermekte ve çok sayıda Akhaimenid dönemi mezarından bahsetmektedir (Dusinger 2003). Sardeis'de 1914 yılında H. C. Butler tarafından bulunan Piramit Mezar'ın Ksenophon'un *Kyrou Paideia* adlı eserinde bahsettiği (Xen. *Kyr.* VII. 3. 4-5; VII. 3. 16), Kyros'un güvenilir teğmenlerinden biri olan Abradatas'a ait bir anıt mezar olduğu düşünülmektedir (Ratté 1992, "The Pyramid Tomb at Sardis", *IstMitt.* 42, 135-161.)

Çalışmamızın coğrafi kapsamının dışında kalmasına rağmen, Tatarlı tümülüsünde ahşap bir mezar odasının üzerine yapılmış duvar resimleri Anadolu’da ilk kez karşılaşılmaması nedeniyle önem taşımaktadır. Latife Summerer, İ. Ö. V. yüzyıla tarihlenen Tatarlı (Afyon) tümülüsünün ahşap mezar odasının duvar resimleri üzerine yaptığı incelemesinde bunların Akhaimenid dönemiyle ilintili olduğunu sonucuna varmıştır (Summerer 2007a-b).

Son yıllarda yapılan araştırmalarda ele geçen eserler üzerine yapılan ikonografik ve stilistik incelemeler sonucunda, bu eserlerin Pers-Yunan ve Anadolu’nun yerli sanat unsurlarının karışımından oluşmuş bileşik bir kültüre ait oldukları ortaya konmuştur. İ. Ö. V. ve IV. yüzyıllara tarihlenen bu geç Akhaimenid dönemi eserleri için tek başına ne Pers ne Yunan ne de Anadolu kültür özelliklerini taşımadığı, aksine bu üç unsurun bileşkesinden oluştuğu söylenebilir. Mellink, Kızılbil ve Karaburun II mezarlarındaki duvar resimlerinde bu karma geleneğe özellikle dikkat çekmektedir (Mellink 1973).

J. M. Balcer’in Pers döneminde Batı Anadolu’nun kronolojik çerçevesine ilişkin olarak yaptığı çalışması ve özellikle *Sparda by the Bitter Sea. Imperial Interaction in Western Anatolia* başlıklı monografisi çalışmamız için önemli bir kaynak niteliğindedir. Phokaia kenti yakınlarındaki Taş Kule adıyla bilinen mezar anıtı da bilinen yerli Anadolu mezar mimarisi dışındaki çizgisiyle bölgedeki Pers hâkimiyetine işaret etmektedir (Cahill 1988, “*Taş Kule: A Persian-Period Tomb near Phokaia*”, **AJA** 92, 481-501). Bu çalışmada, anıt mezarın ana gövdesi ile kübik olan üst bölümünün arasındaki bağlantıyı sağlayan piramidal basamaklarla Pazargat’taki Kyros’un mezarı ve Persepolis civarındaki Takh-i Rüstem mezarı ile olan benzerlikler vurgulanmıştır.

Küçük Asya’daki satraplık dönemi sanatı üzerine yapılmış olan önemli bir çalışma ise J. Borchhardt’a aittir (Borchhardt 1968, “*Epichorische, Gräko-Persisch Beeinflusste Reliefs in Kilikien*”, **IstMitt**, 18, 161-211). Borchhardt, Lykia ve Kilikia mezar kabartmalarındaki panter avı sahnelerinden yola çıkarak,

satrapların av partilerinin yapıldığı av köşklerinin de yer aldığı Paradeisos'lardaki (doğal av alanı) mezar kabartmalarını irdelemektedir.

Akhaimenid dönemi İran ve Batı Anadolu (Doğu Yunan) taş işçiliği arasındaki ilişkiyi irdeleyen çalışmasıyla C. Nylander, Pers ülkesinde çalışmış Ionia ve Lydialı taş ustalarının arasındaki sıkı ilişkiyi gözler önüne sermektedir (C. Nylander, *Ionians in Pasargadae*, 1970, Uppsala) .

Batı Anadolu'daki Pers yerleşimlerini ele alan N. V. Sekunda ise antik kaynaklara dayanarak Batı Anadolu'daki satraplıklarla ilgili olarak da önemli bilgiler vermektedir (Sekunda 1988b, "*Persian Settlement in Hellespontine Phrygia*", **AchHist III**, 175-196; Sekunda 1991, "*Achaemenid Settlement in Caria, Lycia and the Greater Phrygia*", **AchHist VI**, 83-143).

İ. Ö. 366-360 yılları arasında ortaya çıkan satrap isyanını ele alan M. Weiskopf ise çalışmasında, Batı Anadolu'da bu isyan sırasında önemli bir rol üstlenen Ariobarzanes ve Daskyleion'un politik tavrı hakkında detaylı bilgiler ortaya koymuştur (Weiskopf 1989, "*The So-Called "Great Satraps Revolt", 366-360 B.C.*", **Historia** 63).

Editörlüğünü T. Bakır'ın yaptığı Akhaimenid döneminde Anadolu ile ilgili arkeolojik, epigrafik, nümizmatik ve ikonografik kanıtların değerlendirildiği sempozyum bildirileri de araştırmamızı yönlendiren başlıca kaynaklardandır (*Achaemenid Anatolia. Proceedings of the First International Symposium on Anatolia in the Achaemenid Period*, Leiden, 2001).

Yine konumuzla yakından ilgili olan ve İstanbul Üniversitesi Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü tarafından 20-21 Mayıs 2005 tarihinde İstanbul'da organize edilen "Anadolu Yerel Kültürlerine Akhaimenid Etkileri" konulu uluslararası atölye çalışmasında sunulan bildiriler de İ. Delemen editörlüğünde 2007 yılında yayımlanmıştır (*The Achaemenid Impact on Local Populations and Cultures in Anatolia*, İstanbul, 2007).

III. BATI ANADOLU'NUN PERS EGEMENLİĞİNE GİRMESİ

İ.Ö. VII. yüzyılın sonlarına doğru Yakın Doğu'nun en önemli güçlerinden biri olan Assur Krallığı'nın yok olmasıyla birlikte, Medler yükselmeye başlamış ve bu sırada bölgenin önemli bir gücü olan Urartu Krallığı da ortadan kalkmıştı. Farklı etnik grupları bünyesinde barındıran ve monarşik bir yönetime sahip olan Medler Parsa'yı ele geçirmiş, kurulan bir evlilik bağı ile de birbirine yakın olan bu iki halk arasındaki ilişki güçlendirilmişti. Med Kralı Astyages kızı Mandane'yi Perslerin lideri büyük Kyros'un babası I. Kambyzes ile evlendirmişti (Xen. *Cyr.* I. 2; Hdt. I. 107). İ. Ö. 559 yılında Kyros'un Astyages'e karşı üstünlük sağlayıp başa geçmesiyle, bu kez Medler Pers egemenliğine girmiş oldular ve böylece İran'dan Anadolu içlerine kadar uzanan Pers İmparatorluğu da kurulmuş oldu (Pers İmparatorluğu'nun yayılım alanı için bkz. Harita 1).

İ. Ö. VI. yüzyıl'ın başlarında ise Batı Anadolu'da Lydia Krallığı önemli bir güç haline gelmişti. Lydia kralları, ilk Lydia kralı Gyges'den itibaren, İonia kentleri başta olmak üzere Batı Anadolu kentlerini ele geçirmek için sürekli olarak seferler düzenlemişlerdir. İ. Ö. VIII. yüzyıldan itibaren deniz ticaretinde görülen canlanma ve ticaretin önemini kısa sürede kavrayan İonia'nın kısa sürede yakaladığı gelişmeler Lydia'nın iştahını kabartmış olmalıdır (Balcer 1991, 57). İ. Ö. VI. yüzyılın ortalarına doğru, Lydia kralı Kroisos, İonia, Aiolis ve Karia bölgelerindeki Batı Anadolu kent devletlerini ele geçirerek onları haraca bağlamış (Hdt. I. 26-27), ancak bu sırada gelişen ve sürekli olarak yayılan Pers İmparatorluğu'nun varlığından da rahatsızlık duymaya başlamıştı. Bu yüzden Mısır ve Babil ile dostluk kurmuş, gerekli hallerde bu ülkelerle müttefik olmayı planlamıştı. Ayrıca Yunan kentleri arasında önemli bir yeri olan Sparta başta olmak üzere, çeşitli Yunan kentlerine de elçiler göndererek birlik olma çağrısı yapmıştır (Hdt. I. 77). Kroisos, Delphoi ve Didyma Apollon tapınaklarına hediyeler gönderip kendisi için kehanette bulunmalarını istemiş ve bu kehanet merkezlerinden almış olduğu cevapların kendi adına olumlu sonuçlanacağını yorumlayıp (Hdt. I. 46-54), gerekli askeri hazırlıkları tamamlayarak Kappadokia'ya karşı savaş açmıştır. Herodotos'a göre Kızılıрмаğı Miletos'lu bilgin Thales'in yardımıyla aşan Kroisos, Pteria'yı (Yozgat/Kerkenes Dağı?) ele geçirerek buradaki bölge halkını göç etmeye zorlamıştır. Bu durumu haber alan Kyros da Pteria önlerine

ulaşır (Hdt. I. 75-76; Dandamaev 1989, 23; Briant 1996, 45). Kyros'un Pteria'ya giderken izlemiş olduğu yol, daha sonra Herodotos tarafından Büyük Kral Yolu olarak adlandırılmıştır (Hdt. V. 52-54). Aynı zamanda Kyros da, Ionia'ya elçiler göndererek Kroisos'un hâkimiyeti altındaki Ion kentlerini Lydia Krallığı'na karşı ayaklanmaya ve kendisine sadakat sunmaya teşvik etmiştir (Seager-Tuplin 1980, 141). Kyros'un bu yaklaşımı Lydia'yı iki cepheden vurmaya planlamış olduğunu düşündürmektedir. Ancak Miletos dışındaki kentler bu öneriye olumlu yaklaşmamışlardır (Young 1988a, 35; Balcer 1995, 20; Cawkwell 2005, 30). Göstermiş oldukları bu ilgisiz tavır, olasılıkla Perslerin Lydia'yı aşip kendilerine kadar ilerleyebileceğini tahmin etmemiş olmalarından ya da Perslere boyun eğmenin Lydia'ya boyun eğmekten daha ağır koşullar getireceğini düşünmüş olmalarından kaynaklanmaktadır (Dandamaev 1989, 23). Kroisos kendi egemenliği altındaki Ion kentlerinden getirilen piyade askerleri ile Lydialı savaşçılardan oluşan güçlü bir orduya sahip olmasına güveniyordu. Buna karşın diğer tarafta Med ve Pers askerlerinden oluşan Pers ordusunun (ki bu ordu Kyros'un dedesi Astyages'in ordusuna yapılan bir takım eklemelerle yapılandırılmıştı)³ çok düzenli bir ordu olmaması ya da aradaki mesafenin uzaklığına güveniyor olmaları gibi nedenlerden ötürü kentlerin bu öneriyi dikkate almamış olduklarını düşünülebiliriz.

Pteria önlerinde yapılan savaşın ilk gününde iki tarafın da üstünlük sağlayamadığı bilinmektedir. Fakat sayı bakımından Perslerin fazla olduğunu gören Kroisos, kısa sürede ümitsizliğe kapılarak Sardeis'e geri dönüp müttefikleri olan Mısır ve Sparta'dan yardım istemeyi ve gerekli desteği aldıktan sonra, kışı hazırlıklarla geçirip sonrasında tekrar Perslere saldırmayı düşünmüş olmalıdır. Kyros'un da saldırmayacağına inanan Kroisos Sardeis'e dönmek üzere hemen yola çıkmıştır. Kroisos'un geri çekildiğini gören Kyros Sardeis üzerine yürümeye karar vererek O'nu arkasından takip etmiştir. Hiçbir şeyden habersiz Sardeis'e ulaşan Kroisos, ordusundaki Yunan paralı askerleri bile terhis etmişti. Bu arada da kış bittikten sonra yapacağı seferin planlarını yapıyor ve müttefikleri olan Mısır ile Sparta'ya elçiler göndererek yardım talebinde bulunuyordu. Pers ordusunu aniden

³ Kyros'un orduyu yeniden organize edişii ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Xen. *Cyr.* II. 1.

Sardeis önlerinde gören Kroisos son derece şaşırmış olmalıdır. Böylece iki ordu İ. Ö. 547 yılında Sardeis ovasında tekrar karşı karşıya gelmiştir (Hdt. I. 79-85).

Herodotos eserinde, Kroisos'un süvarilerinden çekinen Kyros'un komutanı Harpagos'un önerisiyle askerlerini yük taşıyan develerin üzerine bindirerek atların develerden ürküp kaçmalarına neden olduğundan, ancak buna rağmen Lydialı süvarilerin savaşa yaya olarak cesurca devam ettiklerinden söz etmektedir (Hdt. I. 80). Sardeis akropolü işte bu sayede kuşatma altına alınabilmiştir. Bunu görüp kuşatmanın uzun süreceğini anlayan Kroisos, hemen müttefiklerinden yardım istemiştir (Hdt. I. 81). Ancak kuşatmanın 14. gününde, akropolünün en dik yamacından Mardia'lı Hyroiades adlı bir askerinin öncülüğüyle Persler akropole girmeyi başarmış, böylece kent düşmüş ve Kroisos da yakalanmıştır (Hdt. I. 84). Kroisos'un akıbeti için antik yazarlar, Kyros'un önce onu yakmak istediğinden⁴, fakat sonradan bu fikrinden vazgeçip onu yanında götürdüğünden söz etmektedirler (Hdt. I. 86-88; Diod. Sic. XIII. 22).

İ. Ö. 547/546 yılında Sardeis'in ele geçirilmesinden sonra Batı Anadolu kentleri Kyros ülkesine dönmeden önce onunla temasa geçmek istemişlerdir. Aiol ve Ion kentleri Kyros'a elçiler gönderip, Kroisos'a bağlı oldukları koşullarda kendisine de sadakat gösterebileceklerini bildirmişlerdir (Balcer 1984, 97). Fakat Kyros, Kroisos'la karşılaşmadan önce kendilerine elçiler göndermiş olmasına rağmen önerisinin kabul görmediğini belirterek kentlerin bu taleplerini reddetmiştir. Ionia kentleri içinde yalnızca Miletos kenti, Kyros'un daha önce yapmış olduğu bu öneriyi dikkate alarak Lydia'nın kendisine uyguladığı koşulların Persler tarafından da uygulanmasını kabul etmişti (Hdt. I. 141-143; Cawkwell 2005, 30). Miletos önemli bir ticaret ve liman kenti olması nedeniyle Persler için ayrıca bir önem taşıyor olmalıdır. Persler açısından Ionia ve Karia bölgeleri sınırında yer alan bu kentle kurulan dostluk, aynı zamanda bu bölgeler arasındaki iletişimin koparılmasında stratejik bir önem taşıyordu (Balcer 1995, 176). Miletos dışında kalan diğer Ionia kentleri Panionion'da toplanarak, yardım istemek üzere Sparta'ya elçiler

⁴ Fakat bu hikaye Pers dinine göre olanaksızdır. Çünkü Pers dininde ateş kutsaldır ve gövdenin yakılmasıyla kutsal olarak kabul edilen ateş kirletilmiş olur (Burn 1984, 42).

göndermişlerdir (Hdt. I. 141-142). Başta buna yanaşmayan Spartalılar, daha sonra elli kürekli bir gemiyi yardım amacıyla Phokaia'ya gönderirler. Phokaia'ya gelen Sparta elçileri buradan Sardeis'e geçerek Spartalıların "*...herhangi bir Yunan kentinin yıkılmasını istemedikleri ve böyle bir şey olursa buna seyirci kalmayacaklarını*" bildiren mesajını Perslere iletmişlerdir (Hdt. I. 152). Fakat Diodoros eserinde bu olayı biraz daha farklı bir şekilde aktarmaktadır. O'na göre Yunanların zor durumda kaldığını gören Sparta, Kyros'a elçiler gönderip buradaki Yunanları köleleştirmelerini istemiştir (Diod. Sic. IX. 36).

Lydia Krallığı'nı ele geçiren Kyros, bundan sonra Sardeis'i Tabalos adlı bir Perse emanet edip, Kroisos'un hazineleri ile diğer Lydialıları Susa'ya götürmek görevini ise Paktyas adında bir Lydialıya vererek Ekbatana'ya dönmüştür (Hdt. I. 153; Diod. Sic. IX. 33). Buna benzer bir görev dağılımının İ. Ö. 334 yılında Sardeis'i ele geçiren Büyük İskender tarafından da uygulandığı bilinmektedir (Arr. *Anab.* I. 17). Kyros İonia üzerine birkaç general göndermenin yeterli olacağını, dolayısıyla da kendisinin burada kalmasının gereksiz olduğunu düşünüyordu. Ancak Kyros'un ayrılmasını fırsat bilen Paktyas, elindeki hazine ile denize doğru inip paralı askerler toplamış ve Sardeis kentine gelerek Tabalos'u kuşatmıştır (Hdt. I. 154). Görüldüğü üzere, merkezi otoriteden bu kadar uzak ve paralı asker bulmanın son derece kolay olduğu bir bölgede hâkimiyet kurmak başlangıçta da oldukça zor olmuştur (Briant 1996, 47). Kyros'un Anadolu'dan ayrılması, Lydialılar ile bölgedeki Yunan kentleri arasında tehlikeli bir koalisyonun kurulmasına neden olmuştur (Briant 2002a, 37). Sardeis'in kuşatıldığını haber alan Kyros ise komutanlarından Med kökenli Mazares'i hemen bölgeye göndermiştir (Hdt. I. 156; Cawkwell 2005, 31). Üzerlerine bir ordunun gönderildiğini haber alan isyancılar korkup dağılmışlar ve Paktyas da Kyme'ye sığınmak zorunda kalmıştır. Mazares, Kyme'ye haberciler göndererek Paktyas'ı teslim etmelerini istemiş, ancak bu isteğine bir karşılık bulamamıştır. Khios'a götürülen Paktyas Khioslulara Aterneos'un (Dikili) verilmesi karşılığında Perslere teslim edilmiştir (Hdt. I. 157-160). Ayaklanmanın ardından Mazares Lydia'ya bir çeki düzen verdikten sonra tüm Batı Anadolu'yu Pers egemenliği altına almak için, ilk olarak Sardeis'in kuşatılmasına yardım eden Priene kentini ele geçirip halkını köleleştirmiş ve buradan Menderes

ovasına inerek Magnesia kenti de dâhil olmak üzere birçok kenti yağmalamıştır (Hdt. I. 156, 161). Priene kentninin daha sonra, İ. Ö. 494'teki Lade deniz savaşına on iki gemi ile katılıyor olması, Perslerin bu kentler üzerindeki cezalandırmasının çok da ezici olmadığını düşündürmektedir (Cawkwell 2005, 32-33). Mazares'in ölümünden sonra, Kyros'a yakın olan bir başka Med kökenli komutan olan Harpagos ordunun başına geçmiştir. Harpagos ilk olarak Ionia üzerine yürümüş ve kalelerin önüne toprak yığma taktiğiyle Phokaia'yı alarak, geriye kalan tüm Yunan kentlerini ele geçirmiştir (Hdt. I. 162).

Herodotos eserinde, Phokailıların Adriyatik, Etruria, Iberia ve Tartessos' a doğru ilk deniz yolculuğuna çıkan Yunanlar olduğunu ifade etmektedir. Hatta Tartessos (İspanya/Iberia Yarımadası) kralı Arganthonios'un Med Krallığı'nın güçlenmesiyle birlikte, kendilerini savunmaları için Phokaialılara para verdiğiinden ve gönderilen bu paralarla kentin baştanbaşa büyük taşlarla yapılmış bir surla çevrildiğinden bahseder (Hdt. I. 163). Son yıllarda Phokaia'da yapılan kazılarda, oldukça kaliteli işçilik gösteren bir sur duvarı bulunmuş olması da bu ifadeyi doğrular niteliktedir (Özyiğit 1995, 1-27). Batı Anadolu kentleri en başından itibaren Pers hâkimiyeti altına girmekten korkmuş olmalıydılar. Phokaia örneğinde de görüldüğü gibi ya kendilerini savunmak için kentlerini surlarla çevirmişler⁵ ya da Sparta gibi dönemin önemli güçlerinden yardım talep etmişlerdir (Cawkwell 2005, 31).

Fakat Phokaia halkı, yukarıda da bahsedildiği üzere uzun deniz yolculuklarına çıkabilecek denizcilik bilgisine ve gerekli donanımına sahip olduğundan, Harpagos surları ele geçirdiğinde, kenti boşaltıp elli küreklilik kadırgalarıyla Khios Adası'na doğru çoktan denize açılmıştı (Hdt. I. 164). Khios'a ulaşan Phokaialılar yakınlardaki Oinussa adasını satın almak istemişlerse de ticari bir rekabetten çekinen Khioslular bunu kabul etmemişlerdir. Bunun üzerine Phokaia

⁵ Thukydides Atina'nın da İ. Ö. 479/78 yılında yaklaşık bir ay gibi kısa bir zamanda aceleyle yıkılmış yeni bir sur duvarı inşa ettiğinden bahseder (Thuc. I. 90-93). Sur duvarları olmayan diğer Batı Anadolu kentleri de Kyros'un Sardeis'i ele geçirmesinden sonra aceleyle kentlerini surla çevirmiş olmalıydılar. Ancak Miletos (Hdt. I. 17), Ephesos (Hdt. I. 26) ve Smyrna (Hdt. I. 16) kentleri haricindeki kentlerin surlarla çevrili olduğuna dair kanıt mevcut değildir.

halkı, öncelikle kentlerine geri dönerek Harpagos'un burada bırakmış olduğu garnizonu kılıçtan geçirip sonra Kyrnos'a (Korsika) gitmiştir (Hdt. I. 165).

Ionia Bölgesi'ndeki Teos kentinin de sonu farklı olmamıştır. Harpagos toprak yığma taktiğiyle bu kentin surlarını da ele geçirmiş ve Teos halkının Trakya'ya kaçmasına neden olmuştur (Hdt. I. 168). Harpagos'un bu başarıları adalardaki Ionların da kendiliğinden teslim olması ile sonlanmıştır (Hdt. I. 169)⁶. Miletos kenti dışında kalan diğer Ion kentleri Pers hâkimiyeti altına girmiş olmalarına rağmen, Prieneli Bias önderliğinde Panionon'da toplanmaya devam ediyorlardı. Bias'ın bu toplantılardaki önerisi, denize açılıp Sicilya Adası'nda Yunanlar için tek bir koloni kenti kurmaktı. Fakat Bias'ın bu önerisi kabul görmemiştir (Hdt. I. 170).

Ionia'yı hâkimiyeti altına alan Harpagos, güneye Karia ve Lykia bölgeleri üzerine yürümüştür. Karia Bölgesi'nde bir yarımada üzerinde kurulmuş olan Knidos kenti yarımadayı bir kanalla ada haline getirerek kendini savunmaya çalışmışsa da başarılı olamamıştır (Hdt. I. 174). Yine aynı bölgede daha içeride yer alan Pedasos (Pedasa/Bitez-Muğla) kenti de Harpagos'a karşı uzun bir süre direnmiş olmasına rağmen yenilgiden kurtulamamıştır (Hdt. I. 175).

Lykia Bölgesi'nde yer alan Ksanthos (Kınık/Antalya) kentinin halkı ise kadınları, çocukları ve değerli eşyalarını Persler gelmeden önce akropoliste yakıp, cesurca savaşarak ölmeyi tercih etmişlerdir. Benzer bir direniş hareketi Kaunos (Dalyan/Muğla) kenti tarafından da gösterilmiş, fakat iyi silahlanmış güçlü Pers ordusu karşısında başarılı olamamıştır (Hdt. I. 176). Harpagos'un Batı Anadolu kentleri üzerindeki hâkimiyeti sağlaması yaklaşık dört yılını almıştır (Briant 2002a, 38).

⁶ Herodotos, Lydia Kralı Kroisos'u "*Ionları ve Aolialıları ve Asya Dorlarını haraca bağlayan*" ilk barbar olarak tanımlamış ve Kroisos'un ortaya çıkışından önce bütün Yunanların özgür olduklarını belirtmiştir. Bu pasajda (Hdt. I. 169) "...*Ionia, böylece, ikinci kez boyunduruk altına girmiş oluyordu...*" ifadesi ile özgür Yunan kentleri için önemli bir dönüm noktası vurgulanmaktadır. Perslerden önce Lydia, Kroisos'la anlaşılan tüm Miletos kenti haricindeki tüm Küçük Asia kentlerini haraca bağlamıştı (Hdt. I. 6, 22, 141).

Böylece Küçük Asya'nın tamamı Pers İmparatorluğu'nun hâkimiyeti altına giriyor ve özellikle de Ionlar Ege Denizi'ndeki hâkimiyetini yitirmiş oluyordu. Küçük Asya'daki Yunanlar Kroisos'a ödedikleri vergilerin daha fazlasını Perslere ödemek zorunda kalacaklardı. Ayrıca Pers ordusuna askeri destek vermeye de mecbur bırakılmışlardı. Tüm bu olumsuzluklara rağmen, bu kent devletleri iç işlerinde ve Yunan Anakarası ile olan bağlantılarında özgür bırakılmışlardır (Dandamaev 1989, 30).

Batı Anadolu üzerine komutanlarını gönderen Kyros doğuya, Babil'e doğru yönelmiştir. İ. Ö. 540 yılına gelindiğinde, Kyros Babil'e karşı saldırı hazırlıklarını tamamlamış ve etrafı su dolu hendeklerle çevrili, son derece iyi tahkim edilmiş Babil Krallığı'nı da ele geçirmiştir (Hdt. I. 178 -192) .

Babil Krallığı'nı ele geçirdikten sonra Kyros'un en önemli adımı, imparatorluğu eyaletlere bölerek, ordunun yılda dört aylık yiyecek gereksiniminin karşılanmasının yanı sıra vergilerle birlikte tüm Küçük Asya kaynaklarının dörtte üçünün Assur tarafından karşılanmasını sağlamak olmuştur (Hdt. I. 192). İlk olarak Asurlular tarafından kullanıldığı düşünülen bu eyaletlere (*dahyava*) bölme sistemi Pers İmparatorluğu öncesinde Medler tarafından da kullanılmaktaydı (Dandamaev 1989, 19). Eyalet yöneticileri olan satrapların (Eski Persçe'de *xsaçapavan*, *khshatrapavan* =krallığın koruyucusu) yardımıyla yönetim monarşik bir yapıya dönüşmüştür (Olmstead 1948, 124; Young 1998b, 43; Wiesehöfer 2001, 59-62). Bu arada Kyros subaylarını toplayıp genişleyen toprakları yönetmek için bu yeni sisteme uygun atamalar yapmıştır (Xen. Cyr. VII. 2, VIII. 6). Dolayısıyla Anadolu toprakları da benzer şekilde satraplıklara ayrılmıştı. Batı Anadolu'daki önemli iki satraplık bölgesi Lydia ve Phrygia satraplıklarıdır. Ksenophon, merkezi Sparda olan Lydia satraplığına Khrysantas'ın, merkezi Daskyleion olan ve Trakya, boğazlar, Propontis, ve Hellespontos bölgelerinin de siyasi ve ekonomik idarelerini içeren Phrygia (Tyaiy Drayahya) satraplığına ise Pharnakhos'un (İ. Ö. 547-535) satrap olarak atandıklarını bildirmektedir (Xen. Cyr. VIII. 6). Ancak, Daskyleion satraplık merkezinin bu ilk dönemlerde bir satrapın idaresinde olmaktan çok Sparda satraplığından gönderilen yöneticiler tarafından idare edilmiş olduğuna dair görüşler

de bulunmaktadır (Balcer 1988, 3 vd.; Balcer 1993, 81; Briant 2002a, 64). Kyros ölmeden önceki son seferini kuzey-doğudaki Massagetlere karşı yapmıştır. Kyros'un bu sefer sırasında ölmesiyle 29 yıl süren saltanatı da böylece son bulmuş oluyordu (Hdt. I . 214).

Kyros tarafından uygulamaya konulan bu eyalet sistemi, daha sonra I. Dareios'un Bisutun⁷ yazıtında da ifade edilmekte ve satraplık (*khsatrapavan*) olarak adlandırılan, temelini monarşik bir yapının oluşturduğu bu eyalet sistemi ile daha sonra ülke I. Dareios tarafından yirmi bölgeye (*nomoi*) ayrılmaktadır (Hdt. III. 89). Yukarıda da belirttiğimiz üzere, bu eyaletlerden ilki (Karia ve Ioni'yi kapsayan) Lydia (Sparda) satraplığı ve diğeri ise (Phrygia, Anadolu yakasındaki Trakya, Paphlagonia, Kappadokia ve Mariandyleri kapsayan) Hellespontos Phrygiası (Daskyleion) satraplığı idi (Bakır 1988, 75-85; Burn 1984, 59).

İ.Ö. 530 yılında Kyros'un ölümüyle imparatorluğun başına oğlu Kambyses geçmiştir (Hdt. II. 1). Kambyses zamanında Anadolu'da önemli bir olay olmadığı bilinmektedir. Babil kaynaklarında Kambyses "Babil'in Kralı, Ülkelerin kralı" olarak geçmektedir. Kısa süren saltanatında, Kambyses'in en önemli adımı İ.Ö. 525 yılında Mısır'ı işgal etmek olmuştur. Mısır eskiden beri Yunan kentleriyle iyi ilişkiler içindedir ve bu bölgede kurulmuş Yunan koloni kentlerinin de varlığı bilinmektedir⁸. Her iki ordunun da Yunan paralı askerlerine sahip oluşu, Mısır ordusunda yer alan Yunan paralı askerlerin belki de Pers ordusundaki kendi çocuklarıyla karşılaşmış olabilece olasılığını güçlendirmektedir (Dandamaev 1989, 70-71). Bu seferde Kariyalı ve Ionialı paralı askerlerin Pers ordusunda görev yaptıkları bilinmektedir (Hdt. II. 182; Balcer 1995, 101). İ. Ö. VII. yüzyılın sonlarında, Batı Anadolu'da sikke darbının başlamasıyla ilişkilendirilen paralı askerlik kavramı, özellikle V. yüzyıldaki sosyal ve ekonomik gelişmelerle paralellik içindedir (Trundle 2004, 1-16).

⁷ Dareios'un bizzat kendisinin yazdırmış olduğu bu yazıt, Roma Dönemi'nde Augustus'un *Res Gestae*'sinde olduğu gibi propaganda amacı gütmektedir. Dareios bu yazıtta, kökenini Akhaimenidler hanedanına dayandırıp, öncüllerinden üstünlüğünü belirterek, Ahura-Mazda'nın seçtiği yolla ilgili söylemleriyle egemenliğini meşrulaştırma yoluna girmiştir.

⁸ Naukratis kenti, doğu-batı ticaretinde son derece önemli bir yeri olan en eski Ion koloni kentlerinden birisidir. Yunan-Mısır ticari ağını elinde tutan ve önemli bir tekel oluşturmuş olan bu koloni kenti, İ. Ö. 525 yılında Persler tarafından tahrip edilmiştir.

Kambyses Mısır'dayken, Kambyses'le aynı ismi taşıdığını iddia eden Gaumata (sahte Smerdis) adında bir Mag, gerçek Smerdis'i öldürmüş ve bu arada Kambyses'in de ölmesinden yararlanıp iktidarı ele geçirmiştir. Herodotos'un bu Mag'ın faaliyetleri ile ilgili olarak "üç yıl süreyle kimseden vergi alınmayacağı, kimsenin askere çağrılmayacağı" şeklinde bir ilanda bulunduğu dair bilgi, Pers hâkimiyeti altındaki ülkelerin yükümlülüklerinin anlaşılması açısından oldukça önemlidir (Hdt. III. 67). Antik kaynaklarda, tahta geçen Smerdis'in gerçek Smerdis olmadığı belirtilmektedir. Bu hilebazlık anlaşıldıktan sonra, Pers tahtını elinde bulundurduğu düşünülen İranlı yedi soylu sülalenin birlik olarak bu Mag'a karşı bir darbe hareketine giriştikleri anlaşılmaktadır (Hdt. III. 68-78). Otanes, Itaphernes, Gobryas, Megabazos, Aspathines, Hyhdarnes ve Dareios adlı bu Pers soylularıyla ya da bu sülalelerin diğer üyeleriyle imparatorluk içinde sonraki dönemlerde yapılan görev dağılımlarında da karşılaşmaktayız (Burn 1984, 94). Bu darbe girişiminin sonucunda tahta oturan I. Dareios, imparatorluk topraklarının genişletilmesi, yönetsel ve ekonomik anlamdaki yenilikçi tutumu ve tüm bu alanlarda ortaya koyduğu kanun yapıcı tavrı ile Pers İmparatorluğu açısından son derece önemli bir kişiliktir. I. Dareios tahta geçtiğinde, taht için yapılan bu mücadeleler sırasında oluşan boşluk ve imparatorluğun zayıflamasından dolayı çok sayıda isyan hareketinin de ortaya çıktığı görülmektedir. Bu isyanlardan en önemlisi Sparda (Sarveis) satrapı Oroites'in isyanıdır. Kyros tarafından bu satraplığa atanan Oroites isyan etmiş ve Daskyleion satrapı Mithrobates ve oğlunu öldürmüştür. Herodotos, İ. Ö. 530-522 yıllarında Daskyleion'un idaresinde bulunan Mithrobates'i satrap olarak değil *hyparkhos* olarak tanımlamaktadır (Hdt. III. 120-126). Samos tyranı Polykrates'i de öldürdükten sonra Kappadokia üzerine yürüyen Oroites'in asıl amacı bu belirsizlik döneminden yararlanıp güç elde etmek olmalıdır⁹. Batı Anadolu açısından bakıldığında ise denizlerde Polykrates ve karada Mithrobates'in varlığını ortadan kaldırmak, hem kara hem de denizde bölgeye egemen olmak anlamına geliyordu (Briant 1996, 171). Diğer bir açıdan, İ. Ö. 530-522/515 yılları arasında Mithrobates yönetiminde görülen mimari yapılanma ve kaliteli seramik buluntular

⁹ Samos'un ele geçirilmesi Khios, Lesbos ve diğer kuzey Ege adaları ile birlikte deniz ticareti açısından çok gelişmiş bir ağın kontrolü anlamına gelmektedir.

ışığında, Daskyleion'da Sparda satrabı Oroites'in kıskançlığına neden olacak ölçüde bir siyasi ve ekonomik istikrar yaşanmış olduğu düşünülmektedir (Bakır 1997, 235). Her ne kadar Herodotos, Oroites'in Mithrobates ve oğlunu öldürme nedenini kişisel bir tartışmaya dayandırmış olsa da (Hdt. III. 126), asıl nedenin merkezi yönetimdeki boşluktan istifade ederek bölgenin hâkimiyetini ele geçirmek olduğu ortadadır. Daskyleion satrabının öldürülmesinden sonra bölge yönetiminin bir süre için bile olsa Oroites'in eline geçtiği düşünülmektedir (Balcer 1984, 139). Dareios, tahtaki gücünü sağlar sağlamaz bu durumun farkına varıp Oroites'i hemen öldürtmüştür (Hdt. III. 128). Bu olayın hemen ardından Dareios Otanes'i Sparda'ya göndermiş, buradan Samos, Khios ve Lesbos adalarına geçen Otanes, kısa sürede bazı Kuzey Ege adalarını Pers hâkimiyeti altına almıştır.

I. Dareios saltanatının başlangıcında, Pers İmparatorluğu'nda ortaya çıkan çok sayıdaki isyan hareketini bastırmak için seferler düzenlemiştir (Burn 1984, 96). Özellikle Mısır bu isyancı ülkelerin başında yer almaktadır. Antik Çağ düşünüldüğünde tahıl ticareti (ki bu ticareti odak noktasında bulunan Mısır tahıl ambarı niteliğini taşıyor olması ve doğunun baharatı, zengin kaynakları, egzotik niteliği ile) çok önemli bir yere sahiptir. İ. Ö. 519-18 yılları arasında Mısır'ı yeniden Pers İmparatorluğu sınırlarına dâhil etmek için düzenlenen bu sefer, I. Dareios'un yönetimle ilgili yeni kararlar almasında etkili olmuştur. Birleşik Nil Krallığı döneminden bu yana uygulanan ve 26. sülalenin son büyük firavunu olarak bilinen Amasis tarafından yeniden düzenlenen Mısır Kanunları Dareios'un ilgisini çekmiş ve Mısır satrabı Aryandes'ten kendisine bu kanunların bir kopyasını göndermesini istemiştir (Burn 1984, 105-106; Olmstead 1948, 142).

I. Dareios'u yönetim sistemi açısından böyle bir arayışa iten nedenler arasında, imparatorluğun hızla büyümesiyle ortaya çıkan yönetim güçlükleri, genişleyen imparatorluk topraklarında sık sık çıkan ayaklanmalar ve tahta geçmesine yardım eden diğer altı sülalenin de yönetimden pay almak istemiş olması

düşünülebilir. Ayrıca Dareios'un bu dönemde altın sikke bastırması da rastlantısal olmamalıdır¹⁰.

Mısır'a karşı yapılan bu seferin hemen ardından, I. Dareios İskitler üzerine yürümeye karar vermiştir. Eskiçağ tarihinin önemli olaylarından olan Dareios'un İskit seferi, daha sonra ortaya çıkacak olan İonia İsyanı'na neden olan olayların başlangıcı olarak da kabul edilir. I. Dareios'un İskitler üzerine yapacağı bu seferden kısa bir süre önce, Kappadokia satrabı Ariaramnes Karadeniz'e kadar inerek bu seferin güvenliğini sağlamak için bir ön hazırlık yapmıştır (Strabo. XIV. 1). Bu sefer için gerekli hazırlıkları tamamladıktan sonra I. Dareios, İ.Ö. 514/13 yılında Susa'dan hareket etmiş, İstanbul boğazında yer alan Kalkhedon'da (Kadıköy) Samoslu Mandrokles tarafından yapılan bir köprüden Avrupa'ya geçerek İskit ülkesine girmişti (Hdt. IV. 83-90; Olmstead 1948, 147; Balcer 1984, 190; Balcer 1995, 149). İstanbul Boğazı'ndaki köprüyü tetkik ettikten sonra I. Dareios'un İstanbul Boğazı kıyısında, köprünün önüne beyaz taştan iki sütun diktirdiği bilinmektedir. Bunlardan birinin üzerine Assur, diğerinin üzerine ise Hellen alfabesiyle I. Dareios'un savaşa götürdüğü tüm halkların listesini yazdığından söz edilmektedir. Byzantionlular bu sütunları daha sonra kentlerine taşımışlardır (Arslan 2010, 58). Mandrokles'in yaptığı bu köprü gemilerin yan yana dizilmesiyle oluşturulmuştu¹¹. Bu sefer sırasında, Pers donanmasında bulunan İonialılara gemilerini Karadeniz'e sokma ve İstros (Danube/Tuna Nehri) üzerindeki köprüyü bekleyip güvenliğini sağlama görevi verilmişti. Bu görevle ilişkili diğer kentler; Abydos (Nara Burnu/Çanakkale), Lampsakos (Lapseki/Çanakkale), Parion (Kemer Köyü/Çanakkale), Prokonnesos (Marmara Adası), Kyzikos (Erdek/Balıkesir), Byzantion (İstanbul), Khios (Sakız

¹⁰ Herodotos, Dareios'un çok saf altın sikkeler bastırıldığından, Aryandes'in de aynı şeyi gümüşle yaptığından bahseder. Fakat Mısır satrabı Aryandes'in bu hareketi isyanla suçlanmasına ve öldürülmesine yol açmıştır (Hdt. IV. 166). Buradan da anlaşılacağı üzere, Dareios iktidarını korumak ve sağlamlaştırmak için bir dizi önlem almak durumunda kalmıştır. Ancak C. Howgego, Aryandes'in günümüze hiçbir sikkesinin ulaşmaması ve İ. Ö. IV. yüzyıla kadar Mısır'da hiç sikke basılmaması gibi nedenlere dayanarak Herodotos'un bu anlatımını gerçekçi bulmamaktadır (C. Howgego, Sikkelerin Işığında Eskiçağ Tarihi, çev. O. Tekin, İstanbul, 1998).

¹¹ Üzerinde kalıcı bir köprü kurulmasına izin vermeyecek kadar geniş ve derin olan İstanbul Boğazı'nda (Bosphoros) Marmara'dan Karadeniz'e doğru olan akıntı da köprü yapımını güçleştiriyor olmalıdır. Suyu bırakılan gemiler akıntıdan da yararlanılarak başka bir teknenin yardımıyla köprü kurulması planlanan yere yönlendirliyordu. Demir kışkaçlarla birbirlerine kenetlenen gemilerin üzerine uzunlamasına kalaslar yerleştirilerek bunlarında üzerine enlemesine tahtalar çakılıp köprünün geçiş zemini oluşturuluyordu (Arslan 2010, 53-58).

Adası), Samos (Sisam Adası), Phokaia (Foça/İzmir), Miletos (Balat Köyü/Aydın) ve Kyme (Namurt Koyu/İzmir) kentleridir. Herodotos'un ifadesine göre "İonia, Aiolis ve Hellepontos kıyıları denizcilerinden oluşan donanmasıyla boğazı geçtikten sonra (Hdt. II. 33) Istros'a (Danube/Tuna Nehri) çıkmış ve nehrin kollara ayrıldığı yerde bir köprü kurdurarak¹² Trakya'ya ilerlemiştir (Hdt. IV. 89). Istros'u geçen I. Dareios, ordusundaki İonialılara köprüyü yıkmaları ve mürettebatıyla birlikte orduyu karada izlemeleri emrini vermiştir. Fakat ordunun geri dönüşünü düşünen mantıklı bir kişinin uyarısıyla I. Dareios, İonialılar'dan İskit topraklarına girdiği günden itibaren altmış gün beklemelerini istemiş ve eğer bu süre içerisinde ordusu geri dönmezse köprünün yıkılmasını emretmiştir (Hdt. IV. 98; Dandamaev 1989, 148). Pers ordusunda yararlanan paralı askerler düşünüldüğünde özellikle İonialılara karşı duyulan bu güven duygusu karşılıklı çıkarların ne derece önemli olduğuna dair bir fikir verebilir. Özellikle İonia Bölgesi'ndeki kent devletleri söz konusu dönemde sosyo-ekonomik açıdan zirvede olan yerleşmelerin başında geliyordu.

İskit toprakları içlerine doğru ilerleyen I. Dareios'un zor durumda kaldığını gören İskitler, Istros'daki köprüyü bekleyen İonialılardan köprüyü hemen yıkmalarını ve ülkelerine geri dönmelerini istemişlerdir. Fakat Miletos tyranı Histaios İonialıları beklemeye ikna etmiştir. Bu sırada yapılan oylamaya Abydos'tan *Daphnis*, Lampsakos'tan *Hippoklos*, Parion'dan *Herophantos*, Prokonnesos'dan *Metrodoros*, Kyzikos'dan *Aristagoras*, Byzantion'dan *Ariston*, Khios'dan *Strattis*, Samos'dan *Aiakes*, Phokaia'dan *Laodamos*, Miletos'tan *Histaios* ve Kyme'den *Aristagoras* katılmışlardı (Hdt. IV. 138). Buradaki isimlerden de anlaşılacağı üzere İskitler üzerine yapılan bu seferde I. Dareios'un ordusuna Kuzey Ege'den Miletos'a kadar olan bölgedeki pek çok kentten katılım olmuştur. İonialılar İskitlere karşı köprüyü yıkar gibi yaparak beklemeyi tercih etmişlerdir. I. Dareios ordusunu yıpratın ve başarısız geçen İskit seferinden dönerken köprünün bulunduğu yere gelmiş ve buradan İonialıların gemileriyle karşıya geçmiştir. İonialıların İskit seferi sırasında I. Dareios'a ihanet etmeme nedenlerinin başında, yukarıda isimleri sayılan

¹² Karadeniz'e boşalan ve içinde gemilerin yüzebileceği derinliğe sahip Istros (Tuna Nehri) üzerinde kurulan köprü de İstanbul Boğazı'ndaki köprü gibi gemilerin birleştirilmesiyle oluşturulmuştur (Hdt. IV. 89).

kentlerin yönetiminde Persler tarafından başa getirilen tyranların varlığını düşünebiliriz. Bu tyranlar, kentlerin yönetimini ellerinde tutmalarını Perslere borçludurlar. Diğer bir taraftan, Dareios bu seferde başarısız olup ölse dahi, imparatorluğun yönetim merkezinde onun yerine geçecek birilerinin olduğunu bilmeleri, dolayısıyla bundan ötürü ihanete cesaret edememiş olmaları da bağlılıklarının gerekçelerinden biri olarak düşünülebilir. Avrupa topraklarında Daskyleion satrabı Megabazos komutasında bir birlik bırakan I. Dareios, Trakya içlerine ilerleyerek Khersonesos'taki (Gelibolu) Sestos'a (Akbaş/Çanakkale) gelmiş ve buradan da gemilerle Asya kıtasına geçmiştir. Megabazos bölgede kaldığı süreçte, Pers egemenliği dışında kalmış olan diğer tüm kentlere boyun eğdirmiştir (Hdt. IV. 120-146).

Megabazos'un liderliğinde bölgede bırakılan Persler, I. Dareios'un Hellespontos'daki (Çanakkale Boğazı) yönetimini kabul etmeyen Paionia'yı ele geçirip Trakya içlerine kadar ilerleyerek buradaki bütün kentleri Büyük Kral'a bağlamışlar ve bir daha bölgede sorun çıkarmamaları için halkın bir kısmını doğuya götürerek bölgedeki halkı asimile etmişlerdir (Hdt. V. 1; Balcer 1995, 157). Herodotos'a göre Megabazos'un Kalkhedonlular için sarf ettiği unutulmaz bir sözü vardır. Megabazos henüz Pers işgali altında olmayan Hellespontos'a geçtiği sırada, Byzantion'a da uğramıştır. Byzantion'un Kalkhedon'dan on yedi yıl önce kurulduğunu öğrenen Megabazos bunun üzerine:

“Kalkhedonluların o zamanlar kör olmaları gerektiğini, zira eğer kör olmasalardı, ellerinde böyle güzel bir mevki varken, gidip de o kadar da güzel olmayan bir yeri seçmeyeceklerini” söylemiştir (Hdt. IV. 144).

Herodotos'un anlatımlarından yola çıkacak olursak, Perslerin Batı Anadolu kent devletleri üzerinde kurduğu egemenlik, demokrasi adına bir engel teşkil etmekte, öte yandan tyranların hüküm sürmeleri için de elverişli bir ortam hazırlamaktadır. Yunan dünyasında da bu tarihlerde (İ. Ö. 510), tyranların kovulduğu ve köklü bir demokrasi hareketinin başladığı da düşünülecek olursa Batı Anadolu'daki kent devletlerine hükmeden tyranların Pers hâkimiyetini kabul

etmelerinin nedeninin aslında bunu kendi otoritelerini sürdürebilmenin bir yolu olarak görmelerinden kaynaklandığı düşünülebilir.

Hellespontos'u geçerek geçmez Sardeis'e gelen I. Dareios, İskit seferindeki hizmetlerinden dolayı Miletos tyranı Histaios'a Trakya'da Edonilerin topraklarındaki Myrkinos'un, Mytileneli bir vatandaş olan Koes'e ise Mytilene'nin (Lesbos-Midilli Adası'nın önemli kentlerinden) yönetimini verdi (Hdt. V. 11). Histaios'un ekonomik ve stratejik açıdan önemli bir konumda bulunan Myrkinos'ta bir kent kurması ve güçlenmeye başlamasıyla bu durumdan rahatsızlık duyan Daskyleion satrabı, I. Dareios'u bu konuda uyarmıştır. Uyarıya kulak veren ve karşılaşılabileceği tehlikeyi sezen I. Dareios kurnazca bir çözümlerle Histaios'u kendisine danışman yaparak Susa'ya götürmeye karar vermiştir. I. Dareios Histaios'u da yanına alıp Susa'ya dönmeden önce kuzey-batı Anadolu'daki güvenliği sağlamıştı. Kardeşi Artaphernes'i Sardeis satrabı, Sisamnes'in oğlu Otanes'i ise "kıyı halkının komutanı" olarak atanmıştı. Otanes'in "kıyı halkı komutanı" olarak atanması bazı bilim adamlarınca Daskyleion satrabı olarak atandığı şeklinde yorumlanmaktadır. Fakat antik kaynaklarda Otanes satrap olarak anılmamaktadır (Burn 1984, 137).

Otanes Byzantion, Kalkhedon (Kadıköy), Antandros (Altınoluk/Balıkesir) ve Lamponion'u (Ayvacık/Çanakkale) almış ve Mytilene'den Koes'in gönderdiği gemilerle Imbros (İmroz-Gökçeada) ve Lemnos (Limni Adası) adalarını ele geçirmiştir. I. Dareios'un İskit seferinin amacı vergi ya da ganimet olarak altın ve gümüş elde etmenin yanı sıra, Kuzey Troas Bölgesi'nde güvenliği de sağlamaktır. İskit seferinden sonra Trakya ve Karadeniz'in batı kıyılarının Pers egemenliğine girmesiyle boğazların kontrolü de Perslerin eline geçmişti. Boğazların ele geçirilmesiyle birlikte, özellikle Karadeniz'deki kolonileriyle ticari ilişkileri olan Atina'nın bu durumdan olumsuz etkilenecek olması da bu seferin başlıca amaçlarından biri olmalıdır (Olmstead 1948, 150). Sonuç olarak, bölgeye daha çok ticari amphora, seramik ihraç eden Atina'nın ve Batı Anadolu'daki kentlerin, özellikle de Karadeniz'de bir koloni ağı kurmuş olan Miletos'un Karadeniz ile olan ticareti engellenmiş oluyordu (Balcer 1995, 157). Görüldüğü üzere, Dareios'un bu seferi Yunan kentlerinin ticari faaliyetlerine önemli bir engel teşkil etmiştir. Ticarete

yaşanan bu sıkıntı, özellikle gelişmiş bir ticari ağa sahip Ionia bölgesinde Perslere karşı bir hoşnutsuzluğun ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Histaios'un Susa'ya götürülmesiyle boşalan Miletos tyranlığına Histaios'un yeğeni ve damadı olan Aristagoras getirilmiştir (Hdt. V. 30). Bu sırada, Byzantion tyranı Ariston bir isyan hareketine girişmiş, boğazda yer alan köprüyü ve Dareios anıtını yıkmak istemiştir. Fakat bu isyan kısa sürede bastırılmıştır. I. Dareios'un Avrupa topraklarında Megabazos komutasında bırakmış olduğu ordu, aslında tam bir fiyaskoya dönüşen İskit seferinden arta kalanlardan oluşmaktaydı. I. Dareios geri dönerken bölgeden güven içinde geçmiş olmasına rağmen aslında boğaz kıyısındaki bu kentler boyun eğmiş gibi görünseler de tam anlamıyla Pers hâkimiyetine girmemişlerdi. Her ne kadar Megabazos o güne dek Trakya içine akınlar yapmış olsa da boğazdaki kentler bir şekilde unutulmuş ve Paionia'ya (günümüzde Balkanlar) garnizon yerleştirilmemişti (Burn 1984, 136).

Perslerin batıdaki güvenliği sağlamaları ile birlikte birkaç yıl sürecek olan bir sükûnet ve barış sürecine girilmiş oluyordu. Bu rahatlama dönemi Batı Anadolu kent devletlerinin ekonomik yapısında da hemen kendini göstermeye başlamıştır. Bu tarihlerde Kyzikos ve Lampsakos kentlerinin sikke basımında bir ilerleme görülmüş, Phokaia ve Mytilene kentlerinde elektron sikkeler basılmış, Abydos, Dardanos, Lemnos, Imbros ve Tenedos (Bozcaada) gibi kentler de sikke basımında öne çıkmaya başlamışlardır (Balcer 1995, 161-163).

IV. PERS EGEMENLİĞİNE KARŞI BATI ANADOLU KENTLERİNİN İLK BAŞKALDIRISI

A. Ionia İsyanı (İ. Ö. 499)

İ. Ö. VI. yüzyılın sonunda Atina'da Hippias'ın kovulmasıyla tyranlık ortadan kalkmış ve Kleistenes'in reformlarıyla birlikte demokratik bir sistemin temelleri atılmıştı. Bu sırada, Atina'dan kovulan Hippias, Anadolu'ya geçerek Perslerle işbirliği yapmaya başlamıştı. Hippias, intikam almak için Atina'nın Perslerin eline geçmesini sağlamaya çalışıyor ve böylece iktidarı tekrar ele geçirmeyi planlıyordu. Bunun üzerine Atina, Sardeis'e elçi göndermiş ve Perslerle anlaşmaya çalışmıştır (Murray 1989, 465). Fakat Sardeis satrabı Artaphernes'in Atina'dan Hippias'ı geri çağırmasını istemesi üzerine gerginlik tekrar tırmanmaya başlamıştı. Atina'da tyranların kovulmasının ardından politik bir kaos yaşanmasına rağmen Anadolu'da durum daha sakindi (Balcer 1995, 159). Bu arada, Batı Anadolu kentlerindeki tyranlar Atina'daki tyranların kovulmasıyla başlayan sürecin kendi iktidarı açısından da önemli bir tehdit oluşturacağını kavramış ve çareyi Persleri desteklemekte bulmuş olmalıydılar. Bir anlamda Batı Anadolu'da Pers hâkimiyetinin devamı, aslında kendi iktidarlarının da devamı anlamına gelmekteydi. Ancak, Batı Anadolu kentlerinde demokrasi özlemi içinde olan bir kesimin bulunabileceği ve bunların tyranlığa karşı bir demokrasi hareketi başlatmış olabilecekleri de göz önünde bulundurulmalıdır. Bu konuyla ilgili olarak Herodotos şunları aktarmaktadır:

“Ionialılar aralarında konuştu. Khersonesos kıyılarında yaşayanların tyranı olan Atinalı general Miltiades, İskitlerin dediklerini yapıp Ionia'yı özgürlüğüne kavuşturmak görüşünü savundu. Miletoslu Histaios'un düşüncesi bunun tam tersiydi. O'na göre her biri kendi ülkesinde Dareios sayesinde tyran olarak kalabiliyordu. Dareios'un gücü kırılırsa ne kendisi Miletosluların ne de diğerleri öbür ulusların başında kalabilirdi. Bu kentlerin hepsi tyranlığı kaldırıp demokrasi kurmak hevesindeydi...” (Hdt. IV. 137).

Kyros'un Sardeis'i ele geçirmesinin öncesinde de Batı Anadolu'da tyranlar bulunmaktaydı. Fakat Kyros'un bu kentlerde tyran olarak birini atadığına ya da herhangi bir tyranı desteklediğine dair elimizde bir kanıt yoktur.

İ. Ö. 510-500 yıllarında Atina ve Samos İtalya kıyılarına seferler düzenlemeye başlamışlar ve bu seferlerin sonucunda Miletos kenti batıdaki pazarlarının kapanması riskiyle karşı karşıya kalmıştı. Ekonomik açıdan zor bir sürece giren Miletos tyranı Aristagoras bir çözüm arayışına girmiş olmalıdır. Bu sırada ülkesinden kovulmuş olan bir grup Naksos vatandaşı Miletos'a gelip, Aristagoras'tan kendilerini kentlerine geri götürmek üzere bir grup asker talebinde bulunmuşlardı. Fakat Miletos tyranı Aristagoras kendisinin bunu yapabilecek güçte olmadığını ileri sürerek I. Dareios'un kardeşi satrap Artaphernes'den yardım istemişti. Aristagoras'a güvenen Artaphernes, I. Dareios'un da iznini alarak "dost ülkelerden" toplanmış birliklerle (bu birliğin hangi ülkelerden toplandığına dair bilgi verilmemiştir) iki yüz gemi donatmış ve Megabates'in komutasında Aristagoras'a göndermiştir (Murray 1989, 473). Persler için Naksos'a yapılan bu seferin başlıca amacı Avrupa'daki değerli metallerin kontrolünü eline almaktır (Georges 2000, 15). Bu girişimde Aristagoras'ın amacı ise sıkıntıya düşen ekonomisini canlandırabilmek için gelir elde etmek ve bu sefer sonucunda Kyklad Adaları'nı da ele geçirerek Büyük Kral'ın gözüne girmektir. Fakat Aristagoras ile anlaşmazlığa düşen Megabates (Aesc. Pers. 22) gizlice Naksos'a haber göndermiş ve Naksosluların bu savaşa hazırlanmalarına neden olmuştur. Böylece, kuşatmaya karşı iyi hazırlanmış Naksos'u ele geçiremeyen Aristagoras, hezimete uğrayarak geri dönmek zorunda kalmıştır. Aristagoras, hem Artaphernes'e verdiği sözü tutamamış hem de bu seferin masraflarını karşılamak zorunda kalmıştı. Bu durumdan iyice bunalan Aristagoras'ı aslında bölgede güçlenmesinden endişe edilen ve Susa'da danışmanlık kisvesiyle tutulan Histaios da bir taraftan kıskırtmaktaydı (Hdt. V. 30-37). Miletos'un ticari faaliyetlerinin kısıtlanması ile birlikte Perslere ödemesi gereken 400 talent vergi yükü gibi sebeplerle Aristagoras, yükselen demokrasi seslerinden faydalanmaya karar vermiş olmalıdır. İsyanın çabuk alevlenmesi ve hızla yayılmasından yola çıkarak diğer Batı Anadolu kentlerinin de böyle bir fırsatı bekliyor olduklarını düşünebiliriz.

Böylece İ. Ö. 499 yılında, aslında çok da fazla bir seçeneği bulunmayan Miletos tyranı Aristagoras Perslere karşı ayaklanmak üzere kendisine yandaş aramaya başlamıştır. Aristagoras bu amaçla Atina'ya giderek destek ve yardım sözü almıştır (Burn 1984, 193). Danışıp görüşlerini aldığı çoğunluğun isyan taraftarı olmasının yanında bir tek ünlü tarihçi Hekataios bu isyana karşı çıkmış ve eğer Pers kralına karşı savaşılacak ise öncelikle Lydia Kralı Kroisos'un Brankhos Oğulları Tapınağı'na (Didyma Apollon Tapınağı) sunmuş olduğu hazineyi ele geçirmek gerektiğini ileri sürmüştür. Didyma Apollon Tapınağı Anadolu'daki Yunanlar için önemli bir kehanet merkeziydi ve Miletos kentinin politikasında da önemli bir rol oynuyordu. Deplhoi kehanet merkezi Yunanistan anakarası için ne derece önemliyse Batı Anadolu'daki Yunanlar için de Didyma aynı öneme sahipti (Georges 1994, 17, 25-28; Georges 2000, 11). Savaşın getireceği ekonomik yükü öngören ve I. Dareios'un gücüne karşılık bu isyanın cıvınlığını ortaya koyan Hekataios'un bu görüşü itibar görmemiş ve ayaklanmaya karar verilmiştir (Hdt. V. 36). Öncelikle Ionia, Karia ve Aiolis bölgeleri boyunca yayılan bu isyan hareketi daha sonra Hellepontos kıyılarına kadar genişlediğinde (Bkz. Harita 3), Megabazos'un bölgedeki hâkimiyetine de ara vermiştir (Balcer 1984, 314). Persler açısından bakıldığında ise bu isyan hareketi I. Dareios'un Avrupa üzerine yayılma planlarının yedi yıllığına ertelenmesine neden olmuştur (Cawkwell 2005, 61).

Bu sırada Aristagoras, Miletoslular isyana gönüllü olarak katılmış olsunlar diye tyranlıktan çekilmiş ve Miletos'da sözde demokratik bir yönetim kurulmuştur¹³. Naksos Adası'ndan dönerken Myus'da (Avşar Köyü/Söke) demirlemiş olan donanmaya ve donanma komutanlarını isyana katılmaya teşvik etmek amacıyla elçiler yollanmıştır. İskit seferindeki yararlılıklarından ötürü I. Dareios tarafından kendisine Mytilene'nin (Lesbos-Limni Adası'nın en önemli kenti) yönetimi verilen Koes Mytilene'de taşlanarak öldürülmüş, yine İskit seferinde adı geçen Kyme (Nemrut Körfezi/Aliağa) tyranı Aristagoras kovulmuş ve benzeri daha birçok olay

¹³ Herodotos bu sözde demokratik yönetim değişikliğinin tüm Ionia Bölgesi'ne yayıldığından söz etmektedir. Söz konusu dönemde Ionia, ticari açıdan son derece gelişmiş bir ağa sahip oluşu ve yaşanan olumsuzluklardan en çok zarar görebilecek bir konumda yer alması gibi nedenlerden dolayı bu isyan hareketinde öncü rolünü üstlenmiş olmalıdır.

yaşanmıştır. Bu sözde demokrasi süreci Ionia'nın her yanına yayılmış ve Aristagoras, tyranları devirdikten sonra her kentin halkına "strategos" (komutan) seçmeleri için emir vermiş ve Ionia elçisi olarak Lakedaimonia'ya (Sparta) doğru yola çıkmıştır (Hdt. V. 36-38). Aristagoras Sparta'da yaptığı konuşmada, özgür Ionia çocuklarının köle olduklarını, bu durumun hakaret ve eziyet olarak görülmesi gerektiğini vurgulamıştır (Hdt. V. 49). Anlaşılan o ki, I. Dareios'un vergi reformu ile kentler Pers baskısını üzerlerinde daha yoğun hissetmeye başlamışlar ve satraplar ile yerel otoriteler arasındaki ilişkilerin Perslerin lehine ilerlemesinden duyulan rahatsızlık Batı Anadolu kentlerinin özgür olma isteğini tetiklemiştir (Evans 2006, 106).

Yavaş yavaş tüm Ion kentlerinde tyranlığa son verilmiş olması, Aristagoras'ın sözde ya da gerçek demokratikleşme sürecinin iyi işlediğinin bir kanıtı olmalıdır. Ancak, Perslerin Ionia'yı ilk işgalinde bile bölgenin gerçek anlamda bir direniş göstermeyişinden aslında bu ayaklanmanın temelinde siyasi kaygıların yerine ekonomik çıkarların ne derece önemli bir yer tuttuğu anlaşılmaktadır. Temelde Ionia'yı isyana sürükleyebilecek nedenler arasında merkezdeki yönetimle ilgili yaşanan herhangi bir sorun görünmemektedir. Persler Batı Anadolu'ya ilk geldiğinde, Miletos kenti tüm şartları kabul edip Pers egemenliğine girmeyi tercih ederken, diğer kentler savaşmayı, hatta kentlerini terk etmeyi seçmişlerdi (Priene, Ksanthos, Klazomenai, Teos ve Phokaia kentleri bu duruma iyi birer örnek teşkil ederler). Genel olarak bakıldığında, toplumların kaybedecekleri ne kadar çok şeyi varsa endişe ve reflekslerinin de o oranda güçlü olduğunu görürüz. Miletos ve diğer Ion kentleri için de bu yaklaşımın doğru olduğunu varsayabiliriz. İlk etapta Persleri iktidardaki varlığının garantisi olarak gören siyasi yapılanma, zamanla bu gücü belki ekonomik belki de siyasi tehdit olarak algıladığı için, merkezi yönetimin yaptırımlarına karşı direnme gücünü kendinde bulmuş olmalıdır.

Sonuç olarak bu isyana baktığımızda, Batı Anadolu'da dünün aristokrasisine karşı gelenler, bugünün demokrasisine isyan eden tyranlar olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Aslında, tyranlar hayatta kalmak için Persleri, Persler de sistemin işlemesi için tyranları ayakta tutmuşlardır. Günümüzde de toplumlar reflekslerini politik konulardan ziyade ekonomik konularda göstermektedir. Çünkü siyasi kaygılar

toplumun sadece belirli kesimlerini ilgilendirmekle birlikte, ekonomik kaygı toplumun tüm kesimlerinde hissedilmektedir. Dolayısıyla bu isyanın son derece gelişmiş bir ekonomik düzeye ulaşmış olan Ionia'da başlamış olması ve Ionia İsyanı olarak anılması da gayet olağandır. Herodotos'un Aristagoras'ın Kleomenes ile yaptığı konuşmayla ilgili aktardıkları da bu durumu doğrular niteliktedir:

...Kleomenes böyle apar topar gelişime bakıp da şaşırma. Durumumuz budur: Özgür Ionia çocuklarının köle oluşları öncelikle başımıza gelmiş büyük bir hakaret ve eziyettir. Bu durum bütün diğer Yunanlardan çok size dokunur. Çünkü ırkınızın en ileri durumda olanları sizlersiniz...” (Hdt. V. 49).

Bu pasajda Herodotos Anadolu'daki diğer Yunanlardan değil de yine İonialıların özgürlüğünden söz etmektedir. İsyancı bölgeler olarak saydıkları ise Ionia, Karia, Aiolis ve Kıbrıs kentleridir (Hdt. V. 98, 100, 108, 112, 115, 119; VI. 1, 6, 32). Buradan da anlaşılacağı üzere Batı Anadolu Yunan kentleri özgürlükleri için hiçbir zaman bir birlik oluşturamamışlardır (Seager-Tuplin 1980, 142). Sparta, söz konusu dönemde ünlü Sparta kralı Kleomenes'in yönetiminde ve Atina, Pers İmparatorluğu'nun haricindeki diğer bir önemli güçtü (Hdt. V. 49). Bu önemli üç süper güç arasında dolaşan Aristagoras Sparta'ya başvurmuş ama umduğu desteği bulamamıştı. Sonrasında Atina, Aristagoras'a yardım etmeye karar vermiş ve Melanthios komutasındaki yirmi gemiyi Ionia'ya göndermiştir (Hdt. V. 97; Briant 2002a, 148;). Bunun üzerine Eretria'da beş trireme ile bu isyana katılmıştır (Murray 1989, 482). Kış boyunca savaş planını ve hazırlıklarını tamamlayan Aristagoras öncelikle yirmi yıl kadar önce Trakya'dan göç etmeye zorlanan Paionialıları (Hdt. V. 1) evlerine geri dönmeye ikna etmeye çalışarak I. Dareios'un dikkatini çekmek istemiş ve bunun üzerine Paionialıların önemli bir kısmı yurtlarına geri dönmek üzere Khios, Lesbos ve Doriskos üzerinde geçerek Paionia'ya gitmişlerdi (Hdt. V. 97).

Beraberindeki Atina ve Eretria gemileriyle Batı Anadolu'ya ulaşan Aristagoras, Sardeis'e savaş açmış ve donanmanın başına öz kardeşi Kharopinos ile Miletos vatandaşı Hermophantos'u geçirerek kendisi Miletos'ta kalmayı tercih

etmiştir. İsyancılar, donanma ile Ephesos'a geldikten sonra gemileri Koressos'a Bülbül Dağı/Selçuk) bırakarak Ephesosluların rehberliğiyle Kaikos (Bakırçay) Nehri'ni takip edip Tmolos Dağı'nı (Bozdağ) aşarak Sardeis'e ulaşmıştır. Hiçbir zorlukla karşılaşmadan kenti ele geçiren isyancıların karşısındaki tek engel, akropolise çekilip burada savunma yapan Artaphernes olmuştur. Kenti ele geçirip Kybele tapınağını yakan (Briant 2002a, 148) İonialılar küçük bir grubun savunma yaptığını görüp paniğe kapılmış önce Tmolos Dağı'na (Bozdağ) çekilip oradan gemilerine dönmüşlerdir. Herodotos'un anlatımlarından yola çıkacak olursak, donanmalarını Ephesos'da bırakan İonialılar hiçbir çarpışmaya girmeden kendilerini Sardeis önlerinde bulmuşlardır. Bu durumda, Perslerin önemli bir satraplık merkezi olan Sardeis'te yeterince askeri güç bulundurmadıklarını düşünebiliriz. Belki de I. Dareios, yeni vergi reformunu uygulamaya çalışırken böyle bir sorunla karşılaşacağını düşünemediğinden askeri güvenlikte de bir zaafiyet yaşanmıştı denebilir. Savaşı haber alan Hermos'un (Gediz) diğer yanındaki Persler Sardeis'e gelmişler ve İonialıları burada bulamayınca peşlerinden Ephesos'a kadar takip etmişlerdir (Murray 1989, 483). Buradaki çarpışmada İonialılar bozguna uğramış, pek çoğu ölmüş, sağ kalanlar ise kendi kentlerine dönmüşlerdir (Hdt. V. 98-102). Olmstead, sözü edilen bu Pers birliklerinin Halys'in (Kızılırmak) batısında yer alan ve I. Dareios'un damatları olan Daurises, Hymaios ve Otanes tarafından yönetilen bölgelerden gelmiş olabileceklerini düşünmektedir (Olmstead 1948, 154).

Çarpışma başarısızlıkla sonuçlanınca, Atina ve Eretrialılar ülkelerine geri dönmüşler ve bir daha da yardıma gelmemişlerdir. Tüm bunlara rağmen İonialılar I. Dareios'a karşı savaş hazırlıklarına devam ederek Hellespontos üzerine bir gemi göndermişlerdir. Byzantion kenti dâhil olmak üzere bölgedeki tüm kentler, hatta Karialılar ve Kaunos¹⁴ kenti de İonialılara destek olmuşlardır (Hdt. V. 103).

Bu isyan hareketinden güneyde Kıbrıs da etkilenmiş ve Onesilos komutasında Perslere isyan etmiştir. Sadece Amathus bu isyan hareketinin dışında kalmıştır (Tuplin 1996, 44; Murray 1989, 483). Kıbrıslılar Pers komutanı Artybios

¹⁴ Herodotos'un burada Kaunos kentini Karia'dan ayrı tutması, Kaunos'un bu isyan hareketine katılma kararını diğer kentlere göre daha geç vermiş olmasından kaynaklanmış olmalıdır.

komutasında bir ordunun kendilerine doğru yola çıktığını öğrenince hemen İonialılardan yardım istemişlerdir. İonialılarda bu yardım talebini karşılıksız bırakmayarak büyük bir donanmayla yardıma gitmişlerdir. Kıbrıslılarla Persler arasındaki bu çarpışmada başarılı olan taraf yine Persler olmuştur ve Kıbrıslıların lideri Onesilos öldürülmüştür. Karadaki savaşın Persler tarafından kazanıldığını öğrenen İonia donanması ise hemen geri dönerek İonia'ya doğru yelken açmıştır (Hdt. V. 108-115). İ. Ö. 497 tarihinde Kıbrıs'ta cereyan eden bu savaşın izlerini 1950-53 yıllarında Paphos Kouklia'da yapılan kazılardan ele geçen doğu tipindeki bronz miğfer ve benzeri savaş aletleri kanıtlar niteliktedir (Burn 1984, 203).

Böylece, bir yıl için özgür kalmış olan Kıbrıslılar yeniden Pers hâkimiyetine girmiş oluyordu. Ephesos'taki çarpışmada İonialıları yenip gemilerine dönmek zorunda bırakan Pers generalleri Daurises, Hymaios ve Otanes (I. Dareios'un damatları) tüm Yunan kentlerini kendi aralarında paylaşarak yağma etmişlerdir (Hdt. V. 116).

Daurises, Hellespontos kentleri üzerine yürüyerek Dardanos (Çanakkale), Abydos (Nara Burnu/Çanakkale), Perkote (Umurbey/Çanakkale), Lampsakos (Lapseki/Çanakkale) ve Paisos'u (Bayramdere/Lapseki) ele geçirmiştir. Paisos'dan Parion'a (Kemer Köyü/Çanakkale) geçmeyi planladığı sırada Karialıların da İonialılara katılarak isyan ettiği haberini alan Daurises, güneye yönelip Karia üzerine saldırmıştır (Hdt. V. 117). Karia topraklarına girip Marsyas Irmağı'nı (Çine Çayı) geçen Daurises, Karialılarla savaşa girmiş ve üstünlük sağlamıştır. Geri çekilip Laubranda kentindeki Ordular Tanrısı Zeus Tapınağı'nda toplanan Karialılar, müttefikleri Miletos'un yardıma gelmesi üzerine tekrar savaşımaya başlayarak daha ağır bir yenilgiye uğramışlardır. Çabuk toparlanan ve Perslerin Karia kentleri üzerine yürümeye hazırlandığını öğrenen Karialılar, yeniden savaşımaya başlayıp Pedassos'a doğru giden ve başında Daurises, Amorges ile Sisimakes'in bulunduğu Pers ordusunu yolda pusuya düşürerek tüm Persleri kılıçtan geçirmişlerdir (Hdt. V. 121; Murray 1989, 484-485).

Bu sırada isyanı bastırmakla görevlendirilen Pers komutanı Hymaios ise bölgenin kuzey doğusunda bulunmaktaydı. Hymaios öncelikle Propontis (Marmara Denizi) üzerine yürümüş, Mysia'daki Kios'u (Gemlik) ele geçirmiş ve Daurises'in Karia üzerine yürüdüğünü haber aldığı anda Hellespontos'a doğru yola çıkmıştı. Civardaki Aiol topraklarının çoğuyla birlikte, bu topraklarda kalmış tüm eski Troaslıları da ele geçiren Hymaios Troas'da ölmüştür (Hdt. V. 122) . İonia ve bu bölgeye komşu Aiol topraklarını ele geçirmeyi amaçlayan Sardeis satrabı Artaphernes ile Pers generali Otanes, İonialılardan Klazomenai'yi, Aiollerden ise Kyme'yi almışlardır (Hdt. V. 123; Murray 1989, 484).

Tüm Batı Anadolu Yunan kentlerini isyana sürükleyen Aristagoras, başarısızlıkla sonuçlanan mücadelesinin sonunda yandaşlarını bir araya toplayarak kaçma planları yapıyordu. Ünlü tarihçi Hegesandros oğlu Hekataios, Miletos'tan ayrılmak zorunda kalırsa Leros'a (Samos'un güneyinde, Karia açıklarında bir ada) çekilip bir kale kurup kendilerini unutturmayı teklif etmişti (Hdt. V. 125). Fakat aslında bu isyanda bir sebep ya da isyanı açık bir şekilde destekleyen unsur olarak göremediğimiz Histaios'un etkisi, Herodotos'un anlatımına göre, Aristagoras'ın başarısızlıkla sonuçlanan isyanının sonucundaki tercihinde açık bir şekilde izlenebilmektedir. Çünkü Aristagoras'ın seçimi, I. Dareios'un Histaios'a bağışladığı Edonia topraklarındaki Myrkinos'a gitmek olmuştur. Miletos'u Pythagoras'a bırakıp Myrkinos'a geçen Aristagoras, bir süre sonra Trakyalılara karşı yapmış olduğu savaşta ölmüştür (Hdt. V. 124, 126; Murray 1989, 485-486).

Ayaklanmanın başlamasının hemen ardından ayaklanmayı bastırıp tekrar sükûneti sağlamak için I. Dareios'tan izin isteyen Histaios amacına ulaşmış ve serbest bırakılmıştı. Doğruca Sardeis'e doğru yönelen Histaios, Sardeis satrabı Artaphernes'in kendisinden şüphelendiğini anlayınca gizlice kaçarak Khios'a gitmiştir. Khioslular, Histaios'un Pers kralının emriyle buraya gelmiş olduğunu düşünerek O'nu önce tutuklamışlar, fakat sonrasında serbest bırakmışlardır. Burada sorguya çekilen Histaios, Aristagoras'ı isyana niçin kışkırttığını soran İonialılara bunun nedeni olarak, Dareios'un Fenikelileri İonia'ya İonialıların Fenike'ye yerleştirmek istemesini göstermiştir (Hdt. VI. 1-3).

Histaios, daha sonra Sardeis'te yerleşmiş bulunan Perslere, Sardeis satrabı Artaphernes'e isyan etmeleri için Aterneuslu Hermippos aracılığıyla haber göndermiş, bunu öğrenen Artaphernes ise suç ortağı olabileceğini düşündüğü pek çok Persi öldürmüştür. Bu olaylar İ. Ö. 495 yıllarında cereyan etmiş olmalıdır (Hdt. VI. 4; Burn 1984, 207-208).

Miletos tyranı Aristagoras'ın başlattığı isyan hareketinin altıncı yılında, yani İ. Ö. 494'te, Persler Lade Adası açıklarında yapılan deniz savaşında İonialıları yenerek Miletos kentini hem karadan hem de denizden kuşatma altına almışlardır. Bu kuşatma sonrasında Miletos'u ele geçirerek her şeyi yıkmışlar ve halkı köleleştirmişlerdi (Hdt. VI. 18). Herodotos'un Miletosluların başına gelen bu yıkımda ilgili verdiği vermiş olduğu bilgilerde bir detay dikkat çekicidir. Miletos'u ele geçirdikten sonra Perslerin, Didyma'daki kutsal yapıları ve oraklı içinde barındıran tapınağı da yıktıklarından bahsetmektedir (Hdt. VI. 18). Akhaimenid Dönemi'nde Anadolu'da tapınak yakma olayı ilk kez İonia İsyanı sırasında ortaya çıkmış ve İonialılar tarafından Sardeis'teki Kybele Tapınağı'nın yakılmasıyla başlamıştır. Bu olay daha sonraki yıllarda, özellikle Kserkses'in Yunanistan seferi sırasında Yunan tapınaklarının yakılmasında etkili olmuştur. Sardeis'te yaşanan olayın karşılığı olarak, Miletos kentinin tahrip edilmesi sırasında, Miletos yakınlarındaki Didyma Apollon Tapınağı da Persler tarafından yakılmış ve tapınak hediyeleri yağmalanmıştır. Bu yağmayı arkeolojik veriler de desteklemektedir. Susa'da yapılan kazılarda Apollon Tapınağı'na adanmış İon karakterde yazılı bronz heykel ve bu tapınağa ait çeşitli eşyalar bulunmuştur (Dandamaev 1989, 166). Herodotos'a karşılık, Strabon (Strabo. XIV. 5) ve Pausanias (Paus. I. 16, VIII. 46) Didyma Apollon Tapınağı'nın Kserkses tarafından yakıldığından bahsetmektedirler. Genel olarak baktığımızda, Perslerin yerel dinlere ve kutsal alanlara her zaman saygıyla yaklaştıkları bilinmekle birlikte burada farklı bir tavır sergilenmesi, cezalandırma niteliğini taşımasından kaynaklanmaktadır. Fakat burada ilginç olan, Apollon'a karşı her zaman yakın duran ve saygılı davranan I. Dareios zamanında bu tapınağın yağmalanmış olmasıdır. I. Dareios'un bu yakın tavrı Gadatas'a olan mektubundan ve sonrasında Perslerin Avrupa üzerine yürüyüşü esnasında, Dareios'un komutanı Datis'in Delos adasını terk eden Delos halkına kaçmalarına bir

neden olmadığını söyleyip, Dareios'un "*İki büyük tanrının doğumunu görmüş olan yerde toprağa ve halka hiçbir zarar verilmesin*" emrine göre hareket edeceğini bildiren mesajından anlaşılmaktadır (Hdt. VI. 97). Burada sözü edilen iki büyük tanrı, Leto'nun çocukları Artemis ve Apollon'dur. Komutanına böyle bir emir veren I. Dareios'un Didyma Apollon Tapınağı'nın tahribine neden olması ihtimali zor görünmektedir. Bu durumda ya Herodotos'un bu konudaki anlatımları zamansal olarak şüphe ile karşılanmalı (tahribin I. Dareios tarafından değil Kserkses tarafından yapılmış olduğu) ya da Pers ordusu tarafından Sardeis'deki tapınağın yakılmasına misilleme olarak kontrolsüzce gerçekleştirilmiş bir eylem olarak algılanmalıdır. Bununla birlikte, Herodotos'un Miletos tyranı Aristagoras'ın başlatacağı isyan öncesinde yandaşlarıyla olan görüşmesini anlattığı pasajında tüm halkın ayaklanmadan yana olmasına rağmen, yalnızca Hekataios'un (Miletoslu tarih yazarı) bu ayaklanmaya karşı çıktığından bahseder. Burada Hekataios, Pers gücüne karşı koyabilmek için denizlerde üstünlük sağlanması gerektiğinden ve bunun için de Lydia Kralı Kroisos'un Brankhos oğulları tapınağına (Didyma Apollon Tapınağı) sunmuş olduğu hazinelerin alınıp, donanma yapımında kullanılmasını öne sürmüştür. Zayıf bir olasılık olarak da Perslerin Ionia İsyanı'nı bastırdıktan sonra yeni bir ayaklanmaya olanak vermemek için tapınak hazinelerini taşımış oldukları da düşünülmelidir.

İsyanın sonunda, kent yakılıp yıkılmış, Miletos halkının çoğu öldürülmüş, geride kalanlar ise esir olarak başkent Susa'ya götürülmüşlerdi (Hdt. VI. 18-25; Paus. I. 16; Balcer 1984, 244-249). I. Dareios, bu esirleri Erythreia Denizi (Kızıl Deniz) kıyısında ve Tigris (Dicle) Nehri'nin ağzında bulunan Ampe kentine yerleştirmiştir. Miletos toprakları ise Persler ve Karialılar arasında bölüşülmüş; Persler Miletos ve çevresini, Karialılar ise dağların eteklerindeki yerleri almışlardır (Hdt. VI. 20).

Savaş esnasında kendi denizcilerinin savaştan kaçmış olmalarından hoşnut olmayan Samoslular, Perslerin kölesi olmaksızın bölgedeki Zankle kentinin de önerisiyle Sicilya'da bir koloni kurup burada yaşamaya karar vermişlerdir (Hdt. VI. 22). Persler, Lade savaşı sırasında Samosluları geri dönmeye ikna eden eski Samos

tyranı Aiakes'i kentte kalanların üzerine yollamışlardı. Böylece de Dareios'a karşı başkaldıran kentler arasında bir tek Samos kenti yakılıp yıkılmaktan kurtulmuş oluyordu. Kısa bir süre sonra Persler Karia'yı da tekrar ele geçirmişlerdir (Hdt. VI. 25; Murray 1989, 489).

Ionia isyanının başlıca sebeplerinden biri olan ve bu sırada Byzantion açıklarında korsanlık yapan Histaios, Miletos kentinin başına gelenleri öğrenince yerini Abydoslu Apollophanes oğlu Bisaltes'e bırakarak Khios'a geçmiş ve adayı ele geçirmişti. Sonrasında önce Thasos'u (Taşöz Adası) kuşatan ve oradan da Lesbos'a geçen Histaios, burada yiyecek sıkıntısı çekince karşı kıyıya geçip Mysia'daki Aterneus kenti ile Kaikos ovasındaki hasadı kaldırmak üzere harekete geçmiştir (Georges 2000, 32). Fakat bu bölgede Harpagos'un yönetiminde güçlü bir Pers ordusu bulunmakta idi. Histaios daha karaya ayak basar basmaz yakalanıp Sardeis'e götürülmüş ve burada Artaphernes tarafından öldürülmüştür (Hdt. VI. 26-29).

İsyanın bastırılmasından sonra Pers donanması kışı Miletos yakınlarında geçirip denize açılmış ve Khios (Sakız Adası), Lesbos (Limni Adası) ve Tenedos'u (Bozcaada) da teslim almıştı. Persler karada da aynı başarıyı göstererek Ion kentlerini yağmalayıp yeniden ele geçirmişlerdir (Hdt. VI. 31-32). Herodotos, kentlerin ele geçirilişi sırasında kentlerin ve tapınakların yakıldığından da bahsetmektedir. Daha önce de değinmiş olduğumuz üzere, Perslerin Batı Anadolu'yu ilk ele geçirdiklerinde ve hâkimiyetleri süresince bölgedeki halkların dinlerine ve kutsal alanlarına son derece saygılı bir tavır takındıkları bilinmektedir. Ancak isyanlar nedeniyle bu hoşgörüyü kayb ettikleri de görülmektedir.

Hellespontos'un batı kıyılarını ele geçiren Pers donanması Khersonesos, Perinthos (Marmara Ereğlisi), Selymbria (Silivri) ve Byzantion (İstanbul) kentlerini de teslim almıştı. Byzantion'un karşısında yer alan Kalkhedon (Kadıköy) halkı, Pers yönetimindeki Fenike donanmasının gelmesinden önce topraklarını terk edip Karadeniz'deki Mesembria (Nesembar/Bulgaristan) kentini kurmuşlardır. Persler yalnızca, bölgede daha önce Daskyleion satrabı Oibares (Hdt. III. 84, 87, 88; Kuhrt 2007, 172-173) ile anlaşıp teslim olan Kyzikos (Erdek/Balıkesir) kentine

dokunmamışlardır. Kardias kenti dışında kalan tüm Trakya Khersonesos'u Fenikeliler tarafından ele geçirilmiştir (Hdt. VI. 33).

İsyanın bastırılmasından sonra, Sardeis satrabı Artaphernes tüm İonia kentlerinin delegelerini getirterek bir anlaşma yapmaya zorlamıştır. Bu anlaşmaya göre: Bundan böyle kentler kendi aralarında çıkacak olan anlaşmazlıkları hakem yardımıyla çözecekler ve savaşmayacaklardı. Ayrıca, Artaphernes tüm İonia kentlerinin topraklarını ölçtürmüş ve kentlerin toprakları oranında vergi vermelerini sağlamıştır (Hdt. VI. 42; Balcer 1995, 193; Murray 1989, 489; Georges 2000, 34). Alınan tüm bu tedbirler, aslında yeniden bir kaos ortamının oluşmasını engellemek amacıyla alınmış olmalıdır. Benzeri vergi düzenlemeleriyle, I. Dareios'un imparatorluğu yeniden organize etmesi sırasında da karşılaşılmaktadır (Olmstead 1948, 157-158). Bu isyanın sonucu açısından baktığımızda Anadolu'daki Yunanların birleşerek tam anlamıyla bir ittifak oluşturmaları nedeniyle böyle bir noktaya geldiklerini düşünebiliriz. Antik yazarların söylemlerinde her ne kadar sürekli olarak Yunan kimliğine vurgu yapılmış olsa da söz konusu dönemde bu kimliğe dayalı olarak tesis edilen gerçek anlamda bir ortak bilinçle hareket edilemediği aşikârdır.

B. Lade Deniz Savaşı (İ. Ö. 494)

Khios'tan eskiden tyranı olduğu Miletos kentine geçen Histaios, burada Miletosluların tepkisiyle karşılaşmıştır. Miletoslular kentin kapılarını kapatarak Histaios'u kentlerine almamışlardır. Bunun üzerine tekrar Khios'a dönen Histaios, burada da benzeri bir tepkiyle karşılaşması nedeniyle Mytilene'ye geçerek kendisine bir donanma vermeleri için Lesbosluları ikna etmiştir. Lesboslulardan aldığı sekiz tiremeden ibaret bir donanmayla Byzantion'a ulaşan Histaios, boğazları tutarak Karadeniz'den gelen gemileri yağmalamaya başlamıştır (Hdt. VI. 5; Murray 1989, 487).

Bu sırada, gelişen tüm bu olaylar karşısında Yunanların yavaş yavaş birleşerek ortak bir paydada buluştuğunu fark eden Pers generalleri de güçlerini

birleştirme ihtiyacı duymuşlardır. Persler şimdilik bu ortak girişimin dışında kalan Knidos (Burgaz/Datça), Kos (İstanköy Adası) ve Halikarnassos (Bodrum) kentlerinden aldıkları yardımlarla daha güçlü bir ordu kurarak, Miletos kenti üzerine yürümüşlerdir (Balcer 1995, 186). Ayrıca, altı yüz gemiden oluşan (Hdt. VI. 9) Pers donanmasının içinde Kilikia, Fenike, Kıbrıs ve Mısır deniz kuvvetleri de yer almaktaydı (Hdt. VI. 6; Murray 1989, 487). Bunu haber alan Miletos kenti ise Panionion'a elçiler göndererek durumu İonialılara bildirmiştir. İonialılar kentin savunmasını Miletoslulara bırakıp, Perslerle denizde savaşmaya karar verdiler. İonialıların donanmasında yer alan kentler ve donanmaya olan katkıları Herodotos tarafından şu şekilde sıralanmaktadır: Miletos seksen gemi, Priene on iki gemi, Myus üç gemi, Teos on yedi gemi, Erythrai sekiz gemi, Khios yüz gemi, Phokaia üç gemi, Lesbos yetmiş gemi, Samos atmış gemi ile bu donanmaya katılmışlardır. Toplamda bu donanmaya yaklaşık olarak üç yüz elli geminin katıldığı belirtilmektedir (Hdt. VI. 6-8).

Pers hâkimiyetine girmeden önce de önemli birer liman kenti olma özelliği taşıyan Smyrna, Kolophon, Klazomenai ve Lebedos gibi bazı Batı Anadolu kentlerinin Perslere karşı kurulan bu donanmaya katılmamış olmalarından yola çıkarak, söz konusu kentlerin ticaret ağının Pers hâkimiyetine girdikten sonra olumsuz yönde etkilenmemiş olduğu düşünülebiliriz.

Herodotos'a göre, karşısında umduğundan daha güçlü bir Ion donanmasıyla karşılaşan Pers komutanları, I. Dareios'a karşı başarısız olmaktan endişelenip, daha önce Miletos tyranı Aristagoras tarafından tyranlıktan vazgeçmek zorunda bırakılarak Perslere sığınmış olan eski İonia tyranlarını yanlarına çağırılmışlar ve onlara şu şekilde seslenmişlerdi:

“İonialılar, işte sizin için Kral'a yararlı olmanın zamanı geldi; karşı yandaki yurttaşlarınızı kazanmaya çalışınız; onlara şöyle söz veriniz: Ayaklandıkları için ceza görmeyecekler, ne tapınakları ne de mülkleri yıkılacak, eskisinden daha ağır bir muameleye uğramayacaklar. Ama sizi dinlemezler, ne olursa olsun deyip savaşa girerlerse başlarına nelerin geleceğini de iyice anlatınız: Savaşı kaybedecekler ve

köle olacaklardır; oğulları iğdiş edilecek, kızları Baktria'ya gönderilecek, toprakları başkasına verilecektir” (Hdt. VI. 9).

Yukarıdaki pasajdan da anlaşıldığı üzere, tüm Ionia kentlerinin Perslerin karşısında yer almadıklarını söyleyebiliriz. Ionia'da başlayan bu ilk özgürlük mücadelesinde söz konusu kentlerin aslında kendi içlerinde tam bir birlik sağlayamadıkları buradaki ifadelerden de açıkça anlaşılmaktadır. Daha önce de değindiğimiz gibi, Persleri kendi otoritelerini sürdürebilmenin olmazsa olmazı olarak gören tyranlar bu yüzden Perslerin yanında yer almayı tercih etmiş olmalıydılar.

İ. Ö. 494 yılında cereyan eden olaylarda, Erythrai (İldırı/İzmir), Teos (Sığacık/İzmir), Phokaia (Foça/İzmir), Myus (Avşar Kalesi/Aydın) ve Priene (Güllübahçe/Aydın) kentlerinin dışında kalan diğer Ion kentlerinin Perslere karşı kurulan donanmaya katılmamak ve dolayısıyla da Miletos kentine yardım için herhangi bir girişimde bulunmamak şeklinde gelişen tavırları bu açıdan da ele alınmalıdır (Burn 1984, 209).

Lade Adası açıklarında toplanan Ionia donanması önce Phokaialı Dionysos'un emrinde savaşmaya karar vermişti. Fakat Phokaia'nın bu donanmaya yalnızca üç gemiyle katılıyor olması ve Dionysos'un emrindeki denizcileri fazla çalıştırması gibi gerekçeler yüzünden zaman içinde orduda huzursuzluklar ortaya çıkmaya başlamıştı. Bu durumdan rahatsız olan Samoslular, (eski tyranları Aiakes'in de kışkırtmalarıyla) ümitsizliğe kapılmış ve geri dönmüşlerdir. Bunu gören Lesbosluların da savaşı bırakması üzerine, Ionialıların büyük bir kısmı da savaşmayı bırakıp onlara katılmıştır (Hdt. VI. 11-15; Burn 1984, 210; Murray 1989, 488).

Öte yandan, Phokaialı Dionysos ele geçirdiği üç düşman gemisiyle Phokaia'ya kaçmak istemiş, fakat Perslerin Ionialılar gibi Phokaia halkını da köleleştireceği ihtimalini göz önüne aldığı için, önce Fenike'ye geçerek buradaki ticari gemileri yağmalamış ve sonrasında da Sicilya'ya giderek burada korsanlık faaliyetlerine başlamıştır (Hdt. VI. 17).

İonia donanmasına karşı Lade Adası'nda doğru yola çıkan Pers donanması öncelikle Dor Adaları'ndan biri olan Rhodos Adası'na uğramıştır. Pers donanmasının komutanı, olasılıkla dört yıl sonrasındaki Marathon Savaşı'nda da karşımıza çıkacak olan Medli Datis ve yardımcısı olarak yükselen genç bir Pers subayı Mardonios'tur. Rhodos'ta karşılaşılan direnişi çözmek Perslerin Lade'ye olan yolculuğunu bir süre geciktirmiştir. Herodotos bu olayı aktarırken Rhodos'u İonialıların müttefiki olarak kaydetmemiştir. Burn, Rhodos'taki Hellenistik Lindos Athena Tapınağı'ndaki kronikleri şu şekilde aktarmaktadır:

“Pers Kralı Dareios Yunanlar üzerine güçlerini gönderdiğinde, onun güçleri ilk önce bu adaya geldiler. Ülkede panik vardı ve bunların çoğu (yerli halk) Lindos'a geldiler ve korunaklı alanlara yerleştiler. Barbarlar onları kuşattılar, su sıkıntısı baş gösterdi. Fakat halk teslim olmayı düşünmeye başladığı sırada yöneticilerden birisine rüyasında Tanrıça görüldü ve gerekli suyu temin etmek için babasına dua etmeyi emretti. Ege yazının sıcaklığında mucize gerçekleşti ve yağmur yağmaya başlayarak kente susuzluğa karşı dayanma gücü verdi. Bunun karşısında Datis, bu insanları tanrılar koruyor diye düşünerek onlarla bir anlaşma yaptı. Şüphesiz Pers generali tapınağa en iyi silahlar ve en iyi elbiselerle sunularda bulundu.” Bu sunular olasılıkla İ. Ö. IV. yüzyıldaki yangına dek bu tapınakta kalmışlardır (Burn 1984, 210-211).

İ.Ö. 495'de Lade açıklarında yapılan deniz muharebesinde isyancıların birliği Yunan gemilerinin geri çekilmesiyle yenilgiye uğradı (Lateiner 1982, 129). İonialılar, Lade Adası açıklarında yapılan bu savaşı iç huzursuzluklar ve organizasyon eksikliği gibi nedenlerden dolayı kaybetmişlerdir. Bu savaşta en çok zarar görenler ise savaştan kaçmayıp gemileriyle savaşmaya devam etmekte direnen İonialılar olmuştur. Bunların başında, savaşa en fazla sayıda gemiyle katılan Khioslular yer alıyordu. Khioslular, tüm güçleriyle savaşıp yenilgiye uğrayınca, ellerinde kalan gemilerle Mykale'ye sığınmışlar ve buradan da kara yoluyla Ephesos (Selçuk/İzmir) kentine geçmişlerdir. Silahlı askerleri gören Ephesos kenti, saldırıya uğradığını düşünüp yanlışlıkla tüm Khiosluları kılıçtan geçirmiştir (Hdt. VI. 15-16). Herodotos'un buradaki anlatımında belirttiği gibi, Ephesos kentinin Perslere karşı

kurulan bu donanmaya katılmış olmasına rağmen savaştan haberdar olmayışı ve kendisine sığınan Khiosluları yanlışlıkla kılıçtan geçirmesi pek mümkün görünmemektedir. Ephesos kentinin bu tavrının asıl nedeninin savaşı kazanan Perslerin öfkesini üzerine çekmekten korkmuş olması olduğu düşünülebilir.

V. ATİNA-SPARTA-PERS GÜÇLERİNİN EGEMENLİK MÜCADELESİ VE BATI ANADOLU

A. Pers Savaşları ve Peloponnesos Savaşları Sırasında Batı Anadolu

Ionia isyanının bastırılmasının sonrasında, Persler tarafından alınan ilk tedbirlerin devamı olarak (I. Dareios'un kızı Artozostra ile evli olan komutan) Mardonios, İ. Ö. 492 yılının başlarında büyük bir ordu ile Kilikia kıyılarına gönderilmiştir. Kara ordusu Hellespontos'a doğru ilerlerken, Mardonios donanmasıyla Küçük Asya kıyılarına ulaşmıştı. Ionia'ya gelen Mardonios, bölgedeki tüm tyranları görevlerinden almış ve buradaki kentlere sözde demokrasiyi getirmiştir (Hdt. VI. 43). Herodotos'un söz konusu ifadelerinden yola çıkarsak, özünde monarşi ile yönetilen bir imparatorluğun, istilası altındaki kentlere demokrasi getirmesi gerçekte pek mümkün görünmemektedir. Perslerin bu tavrın başlıca nedeni aslında Yunanistan üzerine yapılacak bir seferin öncesinde Batı Anadolu Yunan kentlerinin kendi yanlarında yer almasını sağlamak olmalıdır

Burn, Herodotos'un ifade ettiği gibi Ionia Bölgesi'ndeki tüm tyranların görevden alınmış olduğuna inanmamaktadır. Bu fikrine dayanak olarak da Salamis Savaşı'ndan sonra, İ. Ö. 480 yılında Khios tyranı Strattis'in (Hdt. VIII. 132), Lampsakos'ta Hippokles (Thuc. VI. 59) oğullarının ve Samos'ta da Androdamas'ın oğlu Theomestor'un hâlâ tyranlığa devam etmelerini göstermektedir. Ayrıca, Lampsakos dışında kalan diğer kent devletlerin tümünün ada olması nedeniyle bu kentlerin özel bir statüye sahip olduklarını ya da Ionia Bölgesi'nin dışında değerlendirilmiş olabileceklerini de ileri sürmektedir (Burn 1984, 222).

Ionia'daki ayaklanmanın sonrasında I. Dareios, Batı Anadolu'yu elinde tutabilmek için Yunanistan'ın da Pers İmparatorluğu topraklarına katılması gerektiğini düşünüyordu. Ayaklanma sırasında Atina ve Eretria'nın Batı Anadolu'daki Yunan kentlerine yardım etmesi, hatta donanmalarıyla fiilen bu isyana katılmış olmaları ve Sardeis kentinin yakılması da Yunanistan'a yapılacak seferin önemli nedenleri arasındadır. Aslında, I. Dareios'un İ. Ö. 514-13 yıllarında İskitler

üzerine yapmış olduğu seferin de Yunanistan üzerine yapılacak yürüyüşün bir ön hazırlığı olduğu düşünülebilir. İ. Ö. 492 yılında harekete geçen donanmada yer alan deniz kuvvetlerinde ağırlıklı olarak Persler ve Fenikeliler yer almaktaydı. Bunun yanı sıra doğulu piyade bölükleriyle birlikte Batı Anadolu ve Lydia'dan gelen birlikler de bu ordunun güçleri arasındaydı. Bu güçler olasılıkla satrapların yönetimi altındaki toprak sahipleri ve şövalyelerden sağlanmış olmalıdır (Sekunda 1988b, 175; Balcer 1995, 201-202).

Mardonios, Ionia'dan sonra Hellespontos'a geçmiş, burada donanma kara ordusunu düzenleyip Eretria ve Atina'ya saldırmak üzere Avrupa içlerine doğru ilerlemeye başlamıştır (Hdt. VI. 43). Trakya'daki Doriskos kenti de muhtemelen bu dönemde Pers egemenliğine girmiştir. Makedonya gibi Thasos da bir direniş göstermeden Perslere teslim olmuştur. Öncelikli nedeni Ionia İsyanı'nda Batı Anadolu kentlerine yardım eden Eretria ve Atina kentlerinin cezalandırılması olan Avrupa'nın istila edilme süreci de böylece başlamış bulunuyordu (Burn 1984, 222).

Herodotos, Perslerin Avrupa üzerine yürüyüşüyle ilgili pasajında şu bilgileri vermektedir:

“Bu kentler (Eretria ve Atina) seferin bahanesiydi. Pers yüksek komutanlığının asıl amacı, olabildiği kadar çok Yunan kenti almaktı. Kendilerine el kaldırmamış olan Thasos'u donanmayla alıp halkını köle yapmaları, kara ordusuyla da daha önce köleleştirilmiş olan uluslara Makedonyalıları da katmaları bundandır; zira Makedonya'dan beri yandaki tüm uluslar zaten boyunduruk altındaydılar” (Hdt. VI. 44).

Herodotos'un da ifade ettiği gibi Perslerin Avrupa üzerine yürünmelerindeki neden, Ionia İsyanı'nda Batı Anadolu kentlerine yardım eden Eretria ve Atina kentlerinin cezalandırılması gibi görünse de, asıl nedenin Perslerin yayılmacı istila zihniyetine sahip olmalarından kaynaklandığı görülmektedir. Ayrıca, bu sefer aracılığıyla isyan eden kentlere gözdağı vermek amacını da gütmüş olmalıdırlar.

Mardonios'un donanması Thasos'dan kıyıyı takip ederek Akanthos'a kadar inmiş ve Athos dağının etrafını dolaşırken fırtınaya yakalanıp bu dağa çarpmıştır (Bkz. Harita 3). Birçok gemi ve adamını kaybettikten sonra kara ordusuyla Makedonya'da kamp kuran Mardonios, burada da Trakyalı Briglerin saldırısına uğramıştır. Önemli kayıplar vermesine rağmen Brigleri ele geçiren Mardonios, denizde ve karada verdiği kayıplar yüzünden ordusuyla birlikte geri dönmek zorunda kalmıştır (Hdt. VI. 44, 45).

İ. Ö. 491 yılında Thasos'un ayaklanma hazırlığında olduğunu öğrenen Dareios, Thasoslulara kalelerini yıkıp gemilerini Abderaya getirmelerini emretmiştir. Histaios'un adalarını kuşatmasından bu yana korku içinde yaşayan Thasoslular, adada bulunan altın yataklarından elde ettikleri gelirlere kalelerini güçlendirip savaş gemileri yapmalarına rağmen, I. Dareios'un bu emrine uyup kalelerini yıkarak gemilerini Abdera'ya getirmişlerdir (Hdt. VI. 46, 47). Böylece Kuzey Ege kıyıları da tamamen kontrol altına alınmış oluyor ve Pers İmparatorluğu'na katmak için önlerinde sadece Thessalia Bölgesi kalıyordu (Burn 1984, 222-23).

I. Dareios, sonrasında yapılacak yeni bir seferde Batı Anadolu'da bulunan Yunan kentlerinin tepkilerini ölçmek için tüm Yunan kentlerine elçiler gönderip, Büyük Kral'a toprak ve su yollayarak bağlılıklarını bildirmelerini istemiştir. Ayrıca, kendisine vergi veren kıyı kentlerine de haber göndererek ordusu için savaş ve yük gemileri yapmaları talebinde de bulunmuştur. Kıyı kentlerinde bu seferde kullanılmak üzere gemilerin yapımına hemen başlanırken, Persler diğer yandan gönderilen elçiler aracılığı ile anakarada ve adalardaki halkları da egemenlikleri altına almaya başlamışlardır. Tüm Ege adaları ve Aigina kenti Kral'a toprak ve su göndermişlerdir. Atina ise Aigina'nın Kral'a toprak ve su göndermesini Persler ile birleşip kendilerine karşı savaşacakları şeklinde yorumlayıp, Sparta ile işbirliğine başlamıştır. Bu olaylar üzerine Sparta Kralı Anaksandrias'ın oğlu Kleomenes, Aiginalılar arasındaki suçluları yakalamak üzere Aigina'ya gitmiştir. Bu sırada Sparta'da Kleomenes'ten başlayıp Demaratos'a kadar devam eden bir taht mücadelesi başlamıştır. Bu mücadelenin sonucunda Demaratos'u kovduran Kleomenes de intihar ederek ölmüştür (Hdt. VI. 49-84). Yunan kentlerinde sıklıkla

karşılaştığı gibi başı sıkışan ya da prestij kaybeden Yunanlar Perslerin tarafına geçmişlerdir. Benzeri bir olay da Demaratos'un I. Dareios'a başvurmasıyla tekrar gündeme gelmiştir. Buradan da anlaşılacağı üzere genelde karşılaştığımız durum, söz konusu dönemin en önemli güçleri olan Atina- Sparta-Pers üçgeninde, her bir gücün kendi çıkarları için diğerlerinin aleyhinde destek vermekten kaçınmamış olmasıdır.

Kleomenes'in ölümünden sonra Aiginalılar, Leotykhidas'a gidip Atina'da tutuklu olan Aiginalıları kurtarmasını istediler. Atina kentinin bunları teslim etmemesi üzerine, Atinalıların Sunion'da beş yılda bir kutladıkları bayramda pusu kurarak kentin ileri gelenlerini esir alıp hapse atmışlardır. Bunun üzerine Atina halkı da öç almak için hazırlıklara başlamıştır. Aigina'daki iç karışıklıklardan da yararlanan Atina kenti yetmiş gemiyle harekete geçmiş ve böylece de iki kent arasındaki savaş başlamış oluyordu (Hdt. VI. 85, 94).

Mardonios'un Avrupa seferinde başarısız olması üzerine, I. Dareios Mardonios'u komutanlıktan alarak yerine Med Datis'i ve yeğeni olan Artaphernes'in oğlu Artaphernes'i getirmiştir (Hdt. VI. 94; VII. 74). Herodotos'un bu konuda vermiş olduğu bilgileri Lindos tapınak kronikleri de doğrulamaktadır. Hatta bazı tarihçiler bu donanmada Mardonios'un Datis'in emrinde görevlendirildiğinden bahsederler (Burn 1984, 236).

Datis ve Artaphernes (Sardeis satrabı Artaphernes'in oğlu) Kral'ın yanından ayrılıp güçlü bir ordu eşliğinde Kilikia'ya doğru yönelmişler ve yolda Aleion ovasında kamp kurmuşlardır. Burada Dareios'un kıyı kentlerinden yapmalarını istemiş olduğu savaş ve yük gemileriyle birlikte denizciler de orduya katılmıştır. Toplam altı yüz trireme ile Ionia'ya doğru yola çıktıkları düşünülürse, triremelerin her birinde altmış kürekçi ve yüz denizci bulunabileceği varsayılarak donanmada altmış bin kürekçi ve otuz altı bin denizci bulunuyor olacağı varsayılmaktadır (Balcer 1995, 210). Ayrıca, Persler donanmanın ihtiyaçlarını karşılayabilmek için bu kıyı kentlerinden güçleri nispetinde gümüş ve erzak da toplamış olmalıdırlar. Önce Samos'a geçen, oradan da Hellespontos ve Trakya'ya yönelmesi beklenen donanma, batıya Ikaros Adasına gitmiştir. Pers donanması Mardonios'un gemilerinin

önemli bir kısmını kaybettiği Athos Dağı'nı dolaşmamak ve henüz Pers egemenliğine girmemiş Naksos adasını alabilmek için böyle bir rota çizmiş olmalıdır (Bkz. Harita 3). Naksos'a çıkan Pers donanması burada da hiçbir direnişle karşılaşmamıştır. Persler tapınağı ve kenti yaktıktan sonra hayatta kalan Naksosluları da köleleştirmişlerdir. Naksos'un başına gelenleri öğrenen Delos sakinleri korkuya kapılıp Tenos'a kaçmışlardır. Fakat Datis'in buradaki politikası öncekilerden farklıdır. Delos Adası'ndaki Apollon Tapınağı ve rahipleri her zaman Perslere hizmetlerini sunmuşlardır. Bu yüzden Datis donanmayı bu adaya değil karşısındaki Rheneia adasına demirlemiş, Deloslulara haber göndererek bunun I. Dareios'un emri olduğunu bildirmiş ve geri dönmelerini istemiştir. Hatta iyi niyetinin bir göstergesi olarak da tapınaktaki altarda üç yüz talent tütsü yaktırmıştır (Hdt. VI. 97; Burn 1984, 237).

Naksos ve Delos ile birlikte diğer Kyklad Adaları da Pers egemenliğine girmiş oluyordu. Datis buradan yanındaki İonialı ve Aiolislilerle birlikte Euboia'ya doğru yola çıkmıştır. Euboia'nın güney ucunda yer alan Karystos kenti kapılarını kapatmış ve Karystoslular Eretria ve Atina'ya karşı savaşmayacaklarını bildirmişlerdir. Bunun üzerine Persler kenti kuşatıp ele geçirmişlerdir (Hdt. VI. 98-99).

Kısa bir süre sonra Perslerle karşı karşıya kalan Eretrialılar Atina'dan yardım istemişlerdir. Atina kenti bu yardım talebine karşılık kente dört bin klerukhos (toprak sahibi) göndermiştir. Ancak, Eretria kentinde bulunan Pers yanlıları nedeniyle kentte huzursuzluklar ortaya çıkmıştır. Pers donanması kente ulaştığında, Atinanın göndermiş olduğu klerukhoslar çoktan boğazı geçip Oropos'a sığınmışlardı. Kıyıya çıkan Persler hiçbir direnişle karşılaşmadan surlara kadar ulaşmışlardı. Surlarda yedi gün direnen Eretrialılar, yedinci günün sonunda kapılarını açarak teslim olmuşlardır. Persler kenti yağmalamış, tapınakları yakmış¹⁵ ve halkı köleleştirmişlerdir (Hdt. VI. 100-101).

¹⁵ Herodotos sık sık Sardeis kentinde yakılmış olan kutsal yapıların ödünün alınmasından bahsetmektedir. Ayrıca, İonia İsyanı sırasında (İ. Ö. 499) Sardeis kentinin ve buradaki Kybele kutsal alanının yakılmasından ve Perslerin bunu sonradan bütün Yunan tapınakların yakmak için bir bahane

Birkaç gün sonra Attika'ya doğru yola çıkan Pers donanması, Atina'dan sürülen tyran Hippias tarafından Marathon'a getirilmişti. Tehlikenin büyüklüğünü kavrayan Atina, Sparta'dan yardım istemiş, ancak Spartalılar hemen yardım edemeyeceklerini bildirmişlerdi. Buna rağmen kısa bir süre önce Atina kentine bağlanan Plataialılar yardıma gelmişlerdi. Düşman karşısındaki sayısal zaafiyetin farkına varan Atinalıların bir kısmı önce savaşmak istememiş olmasına karşın yapılan oylamanın sonucunda savaş kararı çıkmıştır. İ. Ö. 490 yılında Marathon ovasında karşılaşan iki ordu arasında gerçekleşen savaşın galibi Atina olmuştur. Savaşı kaybeden Persler, Atina güçlerinden önce kente ulaşmak istedilerse de bunu başaramayarak tekrar Asya'ya dönmek zorunda kalmışlardır (Hdt. VI. 102-116). Burn, Sparta'nın Atina'ya yardım için gönderdiği güçlerin bölgeye ancak bir-iki gün sonra ulaşmış olabileceğine inanmaktadır (Burn 1984, 257).

Marathon'da karşılaşılan yenilgiden sonra, Pers Kralı I. Dareios Atina'ya karşı daha büyük bir kin besleyerek intikam almak için yeni bir seferin hazırlıklarına başlamıştır. İ. Ö. 487-86 yıllarında bu durumu fırsat bilen Mısır'ın da ayaklanması üzerine hazırlık bu çalışmalarını hızlandırmıştır. Ancak İ. Ö. 486 yılında Dareios'un ölmesiyle, yerine çıkan taht kavgaları sonucunda başarılı olan büyük oğlu Kserkses geçmiştir (Hdt. VII. 2, 5; Balcer 1995, 223).

I. Dareios'un Kyros'un kızı Atossa ile olan evliliğinden olan en büyük oğlu Kserkses otuz iki yaşında tahta geçmiştir (Burn 1984, 313). Tahta geçtiği yıl babasının zamanında ayaklanmış olan Mısır üzerine bir ordu gönderen ve tüm Mısırlıları köle yapmak suretiyle buradaki ayaklanmayı bastıran Kserkses, bölgenin yönetimini kardeşi Akhaimenes'e bırakmıştır (Hdt. VII. 7)

Kserkses, Mısır'daki güvenliği sağladıktan sonra, kendi içlerinde süren büyük tartışmalara rağmen Yunanistan üzerine yürümeye karar vermiş ve savaş

olarak kullandığından bahseder (Hdt. V. 102). Perslerin hâkimiyeti altına aldıkları ulusların dini inanışlarına karşı bir baskı uyguladıklarına dair bir veri olmaması nedeniyle, bu durumun isyanlar sonrasında gelişen bir cezalandırma tutumu olduğunu düşünmek mümkündür.

hazırlıklarına başlamıştır (Hdt. VII. 8-19). Mısır'ın ele geçirilmesinden sonraki dört yıl Yunanistan üzerine yapılacak seferlerin hazırlıklarıyla geçmiştir. Bu sırada Pers hâkimiyeti altındaki Batı Anadolu kentleri gemi yapımı, kara ordusunun hazırlıkları, atlı birlikler ile askerlerin yiyeceklerinin temini (Hdt. VII. 21) gibi ekonomik anlamda son derece zorlayıcı bir sürece girmiş olmalıdırlar. Kendi bağımsızlıklarını kaybettikleri sırada bile birlikte davranabilecek bir tavır geliştiremeyen Batı Anadolu kentleri, vergiler ve savaşlardaki zorunlu katkıları gibi ekonomik anlamda üzerlerine yüklenen ağır yükler nedeniyle yavaş yavaş ortak bir bilinç geliştirme sürecine girmiş olmalıdırlar. Sefer hazırlıkları hızla sürerken, Kserkses toplamış olduğu ordusuyla birlikte Sardeis'e doğru yola çıkmıştır. Ordu, Kappadokia'daki Kritalla'dan yola çıkarak Halys'i (Kızılırmak) geçip, Phrygia'daki Kelainai'ya (Dinar) varmıştır. Buradan Sardeis'e geçen Kserkses, Atina ve Sparta dışındaki tüm kentlere elçiler yollayarak bu kentlerden toprak ve su gönderip bağılıklarını sunmalarını istemiştir (Hdt. VII. 20-32).

Kserkses'in Yunanistan seferi sırasında yaptığı en önemli icraatı, Avrupa'ya geçiş için Trakya Khersonesos'unda, Hellepontos'un en dar yerinde bulunan Madytos ve Sestos (Akbaş Burnu) kentleri yakınlarından karşı kıyıdaki yer alan Abydos (Nara Burnu) kentine doğru uzanan iki köprü yaptırmasıdır. Bu köprüler çok sayıda asker ile birlikte ordunun mühimmatı taşıyan binek ve yük hayvanları ve çok sayıda arabanın geçişine elverişli olacak şekilde planlanmıştı. Fakat, bir fırtına sonucunda yapımı bitmek üzere olan köprüler yıkıldı. Bu duruma öfkelenen Kserkses, köprüyü taşıyan ayaklardan biri için elli kürekli gemilerden ve tiremelerden üç yüz altmış tanesini yan yana bağlatmış, köprünün diğer diğer yarısı için de üç yüz on dört gemi kullanılmıştır (Hdt. VII. 33-36). Köprüler bittikten sonra Abydos'a doğru yola çıkan ordu, olasılıkla 10 Nisan 481 yılında gerçekleşen güneş tutulmasıyla karşılaşmış ve bu olay Kserkses'in Mag'ları (Magi) tarafından "*Tanrı, Yunanlara kentlerinin kararacağını haber veriyor*" şeklinde yorumlanınca, Kserkses yoluna devam etmeyi tercih etmiştir (Burn 1984, 319-321).

Lydia Bölgesi'nde Sardeis kentinden yola çıkan ordu, Kaikos'dan (Bakırçay) geçip Mysia Bölgesi'ne doğru yol almıştır. Kserkses'in yaptırmış olduğu köprüden

ilerleyen ordu (I. Dareios'un başarısızlıkla sonuçlanan Avrupa üzerine yaptığı ilk seferden sonra), Kserkses önderliğinde ikinci seferini gerçekleştirmiş oluyordu. Pers ordusu Doriskos'ta toplanmış ve Kserkses'in emriyle orduda sayım yapılmıştı. Herodotos'un anlatımlarından yola çıkan Burn, donanmanın toplam insan gücünü beş yüz kırk bir bin altı yüz (541.600) olarak hesaplamıştır. Bunun karşısında Pers ordusunun iki milyon yüz bin kişi ve yaklaşık üç bin kişiden oluşan bir altyapı unsurunun da olabileceğini düşünerek, toplamda beş milyon iki yüz seksen üç bin iki yüz yirmi (5.283.220) kişi olduğu gibi abartılı bir sonuca ulaşmıştır (Burn 1984, 326-27). Ordudaki asker sayısı ile ordunun ihtiyaçları göz önüne alındığında bu büyüklükte bir ordunu finanse edilmesi imkansız görünmektedir (Balcer 1995, 210-247).

Herodotos, Kserkses'in ordusunu tanımlarken yirmi dokuz farklı etnik kökenden gelen askerlerden söz etmektedir. Pers İmparatorluğu'ndaki satraplıkların sayısının da farklı dönemlere göre yirmi-otuz arasında değiştiği düşünülecek olursa, bu askerlerin hemen hemen tüm satraplıklardan toplanmış olma olasılığı yüksektir. Ancak İ.Ö. 334 yılında kendi topraklarında İskender'e karşı savaşan Pers ordusunun yüz bin (100.000) askerden oluştuğu dikkate alınacak olursa (Barkworth 1993, 149-167), yukarıda söz edilen rakamların son derece abartılı olduğu bir kez daha ortaya çıkmaktadır.

Herodotos, Kserkses'in ordusundaki tüm ulusların giyimlerinden ve kullandıkları silahlardan da bahsetmektedir. Batı Anadolu halklarından söz ederken şu detayları belirtmektedir: *“Lydialıların silahları Yunanlarinkine çok benziyordu... Mysialılar kendi ülkelerinin başlıklarını giyiyorlardı, ellerinde küçük kalkanlar ve ateşte sertleştirilmiş demirden kargılar vardı. Bu Mysialılar Lydia kolonisidirler ve Olympos Dağı'na komşu oldukları için Olymposlular olarak da anılırlar. Lydialılarla Mysialıların başında, Datis ile birlikte Marathon çıkartmasını yapmış olan Artaphernes oğlu Artaphernes vardı”* (Hdt. VII. 74).

Herodotos, kara ordusunun yanı sıra donanmada da toplam bin iki yüz yedi tiremeden bahseder. Donanma ilk etapta, Kıbrıslıların yüz elli, Kilikalıların yüz,

Lykialıların getirdiği elli gemiden oluşuyordu. Otuz gemi getiren Asya Dorları Yunanlar gibi donanmışlardı. Kariyalılar altmış gemi getirmişler ve silah olarak hançer ile kılıç taşıyorlardı. İonialıların karada oturanları yüz gemi, adalarda olanları ise on yedi gemi ile katılmışlardı. Aiolisliler altmış, Hellespontoslular yüz gemi donatmışlardı. Bunların arasında yalnızca Abydos, köprüyü korumak için kendi topraklarında kalmıştır. Donanmanın başında ise I. Dareios'un oğlu Ariabignes, Aspathines oğlu Preksospes, Megabates oğlu Megabazos (Daskyleion satrabı) ve yine I. Dareios oğlu Akhaimenes bulunmaktaydı (Hdt. VII. 60-100).

Kserkses'in donanmasını oluşturan bin iki yüz yedi triremenin sadece beş yüz tanesi Mısır ve Fenikeliler tarafından donatılmış, geriye kalanların tamamı Anadolu'dan sağlanmıştı. Yani donanmanın büyük bir kısmı Anadolu'daki ve Ege Adaları'ndaki Yunan kentlerinden ve Kıbrıslılardan oluşturulmuştu (Burn 1984, 330-331).

Herodotos'un bu orduyu anlatırken değindiği ilginç anekdotlardan biri de Kariyalı Artemisia ile ilgili olanıdır. Halikarnassoslu Lygdamis ile Giritli bir annenin kızı olan Artemisia, kocasının ölümünden sonra tyranlığı kendisi yönetmeye başlamış ve bu seferde Halikarnassos, Kos, Nisyros ve Kalydnosluların (Kalymnos) getirdiği beş geminin başında savaşmıştır (Hdt. VII. 99).

Kserkses Doriskos'tan ayrılmadan önce Hellespontos ve Trakya'nın her noktasına valiler atamıştır (Hdt. VII. 106). Burada sözü edilen valiler yönetimden çok askeri sorumlulukları olan garnizon komutanları olmalıdırlar. Kserkses bu valileri kendisi seferdeyken çıkabilecek olası bir ayaklanmaya karşı atamış olmalıdır. Bu seferde askeri gücünün çok önemli bir kısmını yanında götürüyor olmasından dolayı, döndüğünde başka bir sorunla karşılaşmamak için böyle bir tedbir almıştır.

Doriskos'tan yola çıkan ordu Thesselia Bölgesi üzerinden Yunanistan'a doğru ilerlemeye başlamıştır. Kserkses'in asıl amacı sadece Atina'yı değil tüm Yunanistan'ı Pers egemenliği altına almaktır. Zaten Yunan kentlerinin birçoğu Büyük Kral'a toprak ve su göndererek bağlılıklarını bildirmiş olduğundan bu kentler

arasında Pers ordusuna direnecek önemli bir birlik yoktu. Ayrıca Perslerin Yunanistan'ı ele geçireceğine kanaat getiren ve topraklarını korumak isteyen bölgedeki bazı kentler de Pers ordusuna katılmışlardır.

Öte yandan Yunanlar da Pers ordusunu Thermopylai'da karşılamaya karar vermiş ve burada bir kamp kurmuşlardı. Yunan ordusunda Sparta'dan üç yüz hoplit, Tegea'dan beş yüz, Mantinea'dan beş yüz, Orkhomenos'dan yüz yirmi, Arkadia'dan bin, Korinthos'dan dört yüz, Phlius'dan iki yüz, Mykenai'den dört yüz, Boiotia'dan yedi yüz Thespialı ve dört yüz Thebaili ile bin Phokis ve Lokris askeri vardı (Hdt. IX. 28). Bu sırada iki yüz yetmiş bir triremeden oluşan Atina donanması Artemision Burnu'nda savaşa hazırlanmaktaydı. Pers donanmasının da Artemision önlerine gelmesiyle deniz savaşı başlamış oluyordu (Burn 1984, 383).

Thermopylai'da üç gün süren çatışmadan sonra Persler bu savaşta önemli bir başarı gösterememişler, ancak buldukları bir patikadan geçerek Yunanları arkadan kuşatmışlar ve bu kuşatmada Spartalı Leonidas ile birlikte üç yüz Yunanı öldürmüşlerdir. Sonuç olarak, İ. Ö. 480 yılının Ağustos ayında yapılan Thermopylai Savaşı'ndan Persler galip çıkmışlardır (Hdt. VII. 108-239).

Karada önemli kayıplar veren Yunanların geri çekilmeye başlamasıyla birlikte Persler Delphoi kentinin üzerine yürümüşlerdir. Delphoi kenti, rahiplerin tapınaklarını yağmadan korumak için yaptığı baskılarla Pers egemenliğini kabullenmek zorunda kalmıştır. Artemision'dan yola çıkan Yunan donanması da Salamis'e ulaşmış ve burada başka destek gemilerin de katılımıyla oldukça güçlenmişti. Aynı zamanda, güçlerini Salamis'e gönderdiği için savunmasız kalan Atina kenti Pers saldırısına uğramış ve yağmalanmıştır (Hdt. VIII. 24-69).

Yunanları denizde de yenmek isteyen Kserkses, donanmasını Salamis'te bekleyen Yunan donanmasının üzerine göndermiştir. Oldukça şiddetli geçen savaştan Atina ve Aegina kuvvetlerinin başarılı mücadeleleri sonucunda Yunanlar galip gelmişlerdir. Bu yenilgi üzerine Kserkses, donanmasını Asya kıyılarına gönderip Boiotia üzerinden geri dönmüştür (Hdt. VIII. 1-30). Fakat geri dönmek istemeyen

Mardonios, kara ordusundan seçmiş olduğu altmış bin kişilik bir orduyla Thessalia'da kalmıştır. Kserkses'in Mardonios'u bölgede bırakmakla, geriye kalan bölgeleri ele geçirmeyi ya da olası bir karşı saldırıda tampon bölge oluşturmayı amaçladığı düşünülebilir (Bkz. Harita 3).

Salamis'ten kaçan Pers donanması, güvenli bir şekilde kara ordusunu Abydos'a geçirdikten sonra, Kyme kentine gelmiş ve kışı burada geçirmiştir. İlkbaharda Samos'ta toplanan donanma, uğradığı yenilgi sonrasında batıyla ilgilenmekten daha çok, tekrar baş kaldırmasından korktuğu Ionia Bölgesi ile ilgilenmeye başlamıştı.¹⁶ Bu arada Thessalia'da Mardonios komutasında bırakılan ordunun da başarılı haberlerini beklemekteydiler (Hdt. VIII. 130; Balcer 1995, 272) .

İ. Ö. 479 yılında Mardonios, Atina'ya tekrar elçiler gönderip Büyük Kral'a teslim olmalarını istemişse de Atinalılar bunu reddetmiştir (Hdt. VIII. 136-144). Atina kentinden beklediği yanıtı alamayan Mardonios, ordusunu hazırlayarak ikinci kez Thessalia üzerinden Atina'ya yürümüştür. Bunu haber alan Sparta, Atina'ya yardım etmek üzere beş bin kişilik bir kuvvet göndermiştir. Sparta'nın Atina'ya göndermiş olduğu bu güç, aslında bundan sonra neredeyse hiç görülmeyecek bir birliktelik anlamına gelmekteydi. Attika'da savaşmak istemeyen Mardonios Isthmos'da kamp kurmuştu. Üç yüz bin kişilik bir orduyla gelen Yunanlar da Perslerin karşısında kamp kurmuşlardır (Hdt. IX. 1-37; Burn 1984, 509-525).

Salamis'de savaşı kaybeden Kserkses savaşı bırakmamış ve generalleri ile birlikte tekrar Peloponnesos'u fethetmek için yeniden hazırlıklara başlamıştır. Her iki ordu da yaklaşık on gün boyunca Plataia'da beklemiş ve on birinci günden itibaren güçlü Pers süvarileri karşısında zor durumda kalmaya başlayan Yunanlar geri çekilmek zorunda kalmışlardır¹⁷. Yunanların kaçtığını gören Pers generali

¹⁶ Herodotos'un anlatımlarından yola çıkacak olursak, isyanın bastırılmasından sonraki süreçte bile Ionia'nın hâlâ potansiyel bir tehlike olarak görüldüğü anlaşılmaktadır.

¹⁷ Bu sırada Mardonios'un emrindeki Perslerden Pharnakes'in oğlu Artabazos savaşın hezimetle sonuçlanacağını öngörmüş ve bu savaşa karşı çıkmıştır. Fakat Mardonios onun görüşlerini önemsememiştir (Hdt. IX. 41).

Mardonios, peşlerine düşmüş, fakat Sparta ve Tegealılarla yaptığı savaşta yenilgiye uğramıştır (Hdt. IX. 39-70).

Böylece, İ. Ö. 479 yılının baharında Batı Anadolu Yunan kentleri arasında Attika-Delos Birliği'nin Ionia'nın özgürlüğü için harekete geçeceği ve Anadolu'daki Yunan kentlerinin Kserkses'e karşı ayaklanmak istediği söylentisi yayıldı. Fakat bu sırada Atina ve birliğe üye diğer kentler, Ionia'da gelişebilecek yeni bir isyanı destekleyecek ve tüm Batı Anadolu kentlerine yayılmasını sağlayabilecek bir güçten yoksundular. Söz konusu dönemde Ionia, Pers askeri kontrolünün yoğun olduğu bir alanda, Sparda satraplığı sınırlarında yer almaktaydı. Buna karşın, Persler de Atina'nın Ionia'ya olası müdahalesini tahmin edememişler ve henüz belirsiz olan bu isyan dedikodusu karşısında temkinli davranmışlardır. Genel olarak bakıldığında bu ikinci başkaldırının nedeni, Pers yanlısı Samos tyranı Theomestor ve adalardaki diğer yandaşlarının devrilmesi olarak görülmektedir (Hdt. IX. 90; Balcer 1984, 259-280; Balcer 1995, 273).

İ. Ö. 479 yılı kışında Pers İmparatorluk donanmasının büyük bir kısmı Kyme'de iken küçük bir kısmı da Samos'u koruyordu. Donanma aynı yılın baharında Bagaios oğlu Mardontes ve Artakhaies oğlu Artayntes komutanlığında Samos'ta toplandı. Olası bir Ionia ayaklanmasına karşı burada konuşlandırılan donanma, Herodotos'a göre Ionia ve diğerlerinin gemileriyle birlikte üç yüz gemiden oluşmaktaydı (Hdt. VIII. 130; Balcer 1995, 273-74).

Aslında, Persler Plataia'da yenildikleri gün Mykale'de de yeniliyorlardı. Spartalı Leotykidas, Yunan donanması ile birlikte Delos'a geldiği sırada, Samos'taki Pers yanlısı tyran Theomestor'dan gizli olarak gönderilen elçiler, Perslere karşı Ionia'nın özgürlüğü için Yunanlardan yardım istemişti (Hdt. IX. 90). Herodotos Ionia isyanından sonra burada tekrar Ionia'nın özgürlüğü için Sparta'dan istenilen yardımdan söz etmektedir. Burada Yunanların özgürlüğü için Ionia'nın ikinci kez Perslere ayaklanmaya kalkıştığı ortaya çıkmaktadır. Yüz on gemiden oluşan ve Aigina'da konuşlanan Yunan donanması, bunun bir tuzak olmadığına kanaat getirdiğinde yardım etmek üzere Samos'a doğru yola çıktı. Yunanların

saldırıya geçtiğini anlayan Persler, kara ordularının bulunduğu Mykale'ye doğru çekilmişlerdir. Mykale'deki bu kara ordusu, Kserkses'in Yunanistan seferine giderken beraberinde götürdüğü ordunun Tigranes komutasında Ionia'yı korumak için bırakmış olduğu kısımdan, yani altmış bin kişiden oluşmaktaydı.

Mykale'ye ulaşan Persler Eumenidler Tapınağı'nın (Eleusis Demeteri) yakınlarında donanmayı karaya çekerek tahkimat yapmaya başlamışlardır (Hdt. IX. 97). Perslerin Mykale'de karaya çekildiğini gören Yunanlar da onları izleyerek savaş hazırlıklarına girişmişlerdir. Leotykhidas Pers kampına gizlice gidip burada Perslerle birlikte savaşmak zorunda kalan İonialılara şu mesajı vermiştir: *“İonialılar, içinizde kim sesimi duyabiliyorsa sözlerime iyi kulak versin; Persler zaten dilimi anlamazlar. Savaşa başladığımız zaman önce özgürlüğü, sonra da parolamız olan Hera'yi düşününüz”* (Hdt. IX. 98).

Yukarıdaki pasajdan da anlaşılacağı üzere, Pers hâkimiyeti altındaki Batı Anadolu Yunan kentleri zaman zaman kendi özgürlükleri uğruna yapılan bir savaşta bile Pers ordusuyla birlikte savaşmak ve hatta kendi özgürlükleri için savaşan yurttaşlarıyla çarpışmak zorunda kalmışlardır.

Leotykhidas'ın bu mesajını anlayan Persler, İonialılardan şüphelenip, Samoslulardan başlayarak İonialıların silahlarını toplamışlar ve bölgeyi iyi tanıyan Miletosluları da Mykale tepelerine giden yolları korumak bahanesiyle kamptan uzaklaştırmışlardı (Hdt. IX. 99).

Bu sırada Plataia'daki savaş sona ermiş ve komutan Mardonios'un komutasındaki Pers ordusu yenilmiştir. Savaş hazırlıklarını bitiren Yunan ordusunun saldırıya geçeceği sırada Plataia'da kazanılan zaferin haberi ulaşmıştır. Bu haberle birlikte Yunanların kendilerine olan güvenleri artmış ve hızla Perslerin üzerine saldırmışlardır (Hdt. IX. 100-101).

Savaş alanında, Atina ve bağlaşıkları Perslere göre daha alçakta bulunan düz bir kumsal boyunca ilerliyorlardı. Sparta ve bağlaşıkları ise bir sel yatağının oyduğu

boşluktan ilerlemeyi tercih etmişler ve bu yoldan Pers kampına arkadan saldırmayı planlamışlardı. Persler kalkanlardan kurmuş oldukları siperler ayakta kaldığı sürece düşmana direnmişlerdir. Fakat zaferi kendi kazanmak ve Sparta'ya bu onuru kaptırmamak niyetinde olan Atina birlikleri Pers saflarındaki Yunanları kışkırtmışlar, böylece de savaşın seyrini kendi lehlerine çevirmişlerdir. Pers amirallerinden Artayntes ve Ithamitres kaçmış, kara birliklerinin generallerinden Mardontes ve Tigranes cesurca savaşarak ölmüşlerdir (Hdt. IX. 102).

Savaş esnasında silahları ellerinden alınmış olan Samoslular da Yunanlara yardım etmiş ve savaşın Yunanlar tarafından kazanılmasını sağlamışlardır. Bu sırada geçitleri tutan Miletoslular ise savaş alanından kaçmaya çalışan Persleri yanlış yönlendirerek, tekrar Yunanların önlerine çıkmalarına neden olmuşlardır. Yunanlar Perslerin tüm gemilerini ve sığınaklarını yakmışlardır. İ. Ö. 479 yılında cereyan eden Mykale Savaşı büyük boyutlu bir savaş gibi görünmemesine rağmen aslında Batı Anadolu Yunan kentleri için son derece önemli bir savaştır. Bu savaşın sonucunda İonialılar özgürlüklerini yeniden kazanmış ve Ege Denizi'nden tamamen çekilen Pers donanmasının yerini Yunan donanması almıştır (Hdt. IX. 104-106)¹⁸.

Savaştan sonra Samos adasında toplanan Yunanlar, Perslerin intikamından endişelenip tüm İonları Anakara'ya götürmek ve orada yerleşebilecekleri bir yer göstermek fikrini ortaya koymuşlardır. Çünkü sürekli olarak bu bölgeyi koruyamayacaklarının farkına varmışlardı. Fakat Atinalılar bu düşünceye karşı çıkmışlardır. Bunun üzerine Samos, Khios, Lesbos ve Yunan safında bulunan diğer adaların birliğe alınmasına ve bu antlaşmanın -Yunan davasına kopmaz bağlarla

¹⁸ Herodotos pasajını “*Böylece İonia ikinci kez olmak üzere Pers boyunduruğunu atıyordu*” (Hdt. IX. 104) cümlesiyle bitirmektedir. Burada dikkati çeken, İonia'nın İonia İsyanı'ndan sonra özgürlük için atılan ikinci bir adımda da yine başı çekiyor olmasıdır. Bu durumda, ticari ve ekonomik anlamda bölgenin ulaştığı ileri refah düzeyinin Pers hâkimiyetine girdikten sonra sağlanamamış olması gibi nedenler göz önüne alınmalıdır. Özellikle İonia Bölgesi'nde yer alan kent devletleri, diğer Batı Anadolu kent devletleri genelinde düşünüldüğünde öncü bir konumdadır. Perslere karşı gelişen tavırlarda da İonialıların öne çıkması da aynı nedenlerden kaynaklanıyor olmalıdır. Yunanistan Anakara'sı açısından bakıldığında da bu bölge doğu ile yapılan ticaretin kilit noktasıdır. Özellikle, Arkaik dönemde kurulduğu bilinen İon kolonisi Naukratis'in İ. Ö. 525'te tahrip edilmiş olması ve Perslere deniz gücünü sağlayan Fenikelilerin deniz ticaretinde yarattığı rekabet ortamı, hem İonialıları hem de Anakara'daki Yunanları zor durumda bırakmıştır. Dolayısıyla, Yunanların bölgedeki Pers hâkimiyetine karşı sık sık buradaki kent devletlerine olan desteğinin de duygusal nedenler yerine tamamen ekonomik çıkarlardan kaynaklanıyor olabileceği düşünülmelidir.

bağlı olduklarına dair içecekleri antlarla pekiştirilmesine karar vermişlerdir. Bu kararın ardından Samos'tan yola çıkan Yunan donanması Hellespontos'taki köprüleri yıkmak üzere yola çıkmıştır (Hdt. IX. 106)¹⁹.

Yunan donanması önce Lekton'a uğrayıp oradan da Abydos'a ulaştığında köprülerin olmadığını farkına varmıştır. Bunun üzerine, Sparta kuvvetleri Yunanistan'a dönerken Atinalılar ise Khersonesos'u geçip Sestos kentini kuşatmışlardır. Bu sırada, Sestos kentinin savunmasının gücüne güvenen çevre halkı ve Kardias kentinde bulunan Pers Oibazos da bu kente sığınmışlardı. Buradaki garnizonda Persler ve Aiollerden kurulmuş bir birlik de bulunuyordu ve bölge Pers valisi Artayktes'in yönetimindeydi. Uzun süren bir kuşatmadan sonra Sestos'u destekleyen Perslerin de kaçmasıyla kent teslim olmuş ve Atinalılar buradan topladıkları ganimetlerle ülkelerine dönmüşlerdir (Hdt. IX. 114-121).

Batı Anadolu'da İ. Ö. 546 yılında Kyros'un Lydia Krallığı'nı ele geçirmesiyle başlayan Pers işgal süreci ve yayılcı istila anlayışı İ. Ö. 480/79 yılından itibaren yavaş yavaş sona ermiş, bu tarihten sonra Persler saldırıdan çok savunma yapmaya başlamışlardır. İ. Ö. 479 yılında gerçekleşen Plataia ve Mykale savaşlarının sonucunda, Batı Anadolu Yunan kentleri özgürlüklerini bir kez daha kazanmış oldu. Fakat Batı Anadolu Yunan kentlerine verdiği destek Atinalılara pahalıya patlamıştı. Thukydides'in, Mardonios'un İ. Ö. 479 yılında Atina'yı ikinci kez yağmalamasıyla ilgili verdiği şu bilgiler dikkat çekicidir. “...kadınları ve çocukları bölgeden uzaklaştırılan Atina'da surlardan çok az şey kalmıştı, önemli Perslerin oturmuş olduğu birkaç ev hariç hepsi yıkıntı halindeydi” (Thuc. I. 89).

¹⁹ Kserkses'in Yunanistan seferi sırasında yaptırmış olduğu bilinen bu köprüler, önce kalıcı olarak planlanmış olmasına karşın, coğrafi-iklimsel koşulların elverişsizliği nedeniyle geçici kullanıma uygun bir şekilde yapılandırılmışlardır. Herodotos'un verdiği detaylara göre buradaki köprü, Karadeniz tarafı için üç yüz altmış trireme ve diğer taraf için de taşımacılıkta kullanılan üç yüz on dört gemiden oluşturulmuştur (Hdt. VII. 36). Burada bahsedilen köprüler ve öncesinde I. Dareios'un İskit seferi sırasında Kalkhedon'da (Kadiköy) yaptırdığı bilinen köprü de göz önüne alırsa, aslında Perslerin boğazlara hâkim olmak gibi bir çaba içerisinde oldukları düşünülebilir. Günümüzde de olduğu gibi boğazların hâkimiyeti hem ticaretin kontrolü hem de kültürel açıdan doğu-batı, uygar-barbar çatışmasının odak noktasında bulunması açısından, bölgeye hâkim olan devletin kendi elinde tutmak isteyeceği önemli bir güçtür.

Atina, Artemision ve Thermopylai savaşlarından sonra yakılıp yıkılmış (genel kanı Ionia isyanı sırasında Sardeis kentinin yakılmasına karşılık Perslerin intikam almak için kenti yaktığı yönündedir), çok geçmeden Platai ve Mykale savaşlarındaki yenilgiden sonra da yeniden tahrip edilmiştir. İ. Ö. IV. yüzyılda, Attikalı önemli on hatipten biri olan ve İ. Ö. 391 yılında Sparta'daki barış görüşmelerine Atina elçisi olarak katılan Yunan logograf Andokides'in şu sözlerinden, Pers tahribatından sonra Atina'nın içinde bulunduğu ekonomik ve siyasal durum anlaşılmaktadır:

“Bir zamanlar (beyler) ne surlarımız ne de donanmamız vardı. Ne zaman ki bunlara sahip olduk o zaman zenginliğimiz arttı. Şimdi de böyle bir refah istiyorsanız o zaman surlarınızın ve gemilerinizin olduğuna emin olun. İşte bizim atalarımız bunlarla başlamışlardı ve bazen ikna yoluyla, bazen gizlice, bazen rüşvetle, bazen de zor kullanarak daha önce hiçbir devletin elde edemediği bir imparatorluğu Atina için elde ettiler. İkna yöntemini, ortak hazineyi kontrol etmekle görevli Hellenotamiai'in Atina'da göreve atanması için kullandık. Müttefik donanmasının kendi limanlarımızda toplanmasını sağladık ve gemisi olmayan kentleri gemiyi bizim sağlamamız için ikna ettik. Peloponnesoslulardan habersiz (gizlice) sur inşa ettik. Spartalıların uysallığını da rüşvetle sağladık. Düşmanlarımızı ezmek için de zor kullandık. Dolayısıyla bütün ulusumuzu (Yunan halkları) kapsayan bir imparatorluk kurduk. Bütün bu başarıları seksen beş yılda elde ettik. Ardından da yenilgi geldi. Sadece imparatorluğumuzu kaybetmedik, surlarımız ve donanmamız da Sparta tarafından güvenlik gerekçesiyle elimizden alındı. Donanmamıza el koymaları, surlarımızı yıkmaları yeni bir Atina hâkimiyeti (hegemonyası) kurmamızı engellemek içindi. Şimdi çabalarımız sayesinde Sparta'dan tam yetkiyle gelen delegeler (temsilciler) bunları (donanma ve surları) tekrar geri vermek istiyorlar ve adaları da kendi adalarımız olarak kabul edebileceğimizi söylüyorlar”. (Andoc. III. 37-39).

Aslında, Attika-Delos Deniz Birliği adı altında kurulan ve esasında Perslere karşı yapılacak dayanışmanın vücut bulduğu bir kurum olarak ortaya konan bu siyasal yapının, Atina ile Sparta arasındaki siyasal çekişmenin ilk adımları olduğu buradaki pasajdan da sezilmektedir.

Atina'nın içinde bulunduğu bu zor durumun ve kentte yaşanan trajik atmosferin, söz konusu dönemde yapılan sanat eserlerine de yansıdığına inanılmaktadır. Özellikle plastik sanatlarda, mutlu ve gülümseyen heykellerin yerini ciddi görünümlü heykellerin almasıyla Atina'nın içinde bulunduğu trajik durum ilişkilendirilmiştir.

Plataia ve Mykale savaşlarından Peloponnesos savaşlarına kadar olan süreçle ilgili olarak antik kaynaklardan pek fazla yararlanamamaktayız. Herodotos eserini Plataia ve Mykale Savaşları (İ. Ö. 479-478) ile sonlandırırken, Thukydides eserini Peloponnesos Savaşları'yla başlatmıştır. İ. Ö. IV. yüzyıl tarihçilerinden Theopompos ve Ephoros'un eserlerinden ise günümüze yalnızca fragmanlar kalmıştır.

Plataia ve Mykale savaşlarından sonra da Pers-Yunan çarpışması bitmiş değildir. Bu durumda, Batı Anadolu ve Avrupa içlerine kadar ilerleyen Perslerin göttükleri yayılmacı siyaseti bırakmış olduklarını düşünmek yanıltıcı olabilir. Yukarıda da değindiğimiz üzere, Perslerin saldırıdan çok savunmaya geçiyor olması, belki de son derece geniş sınırlara ulaşmış imparatorluğun (o günkü koşullarda oldukça yavaş işleyebilecek) idari sistemindeki zaafiyetlerin telafisi için zamana ihtiyacı duyması olarak da açıklanabilir.

Perslerin geri adım attığını fark eden Yunanlar ise hiç durmadan mücadeleye devam etmişlerdir. Perslere karşı aralıksız olarak sürdürülen bu saldırıların asıl amacı, Batı Anadolu kıyılarını ele geçirerek Persleri Anadolu içlerine çekilmeye zorlamak ve dolayısıyla da Ege Denizi'ni tekrar bir Yunan denizi haline getirmek olmalıdır. Bu amaç, Yunanlar arasında yavaş yavaş ortak bir bilincin oluşmasına neden olmuştur. Kısaca, Batı Anadolu Yunan kentlerinin kurtuluşu çerçevesinde, Yunan felsefesi ve idealleri de kurtarılmış olacaktır.

Bu çerçevenin belirlenmesinden sonra en önemli ikinci unsur, bu ortak mücadeleyi yürütebilecek güçte bir devletin komutayı ele alması olarak belirmektedir. Söz konusu dönemde bu göreve aday olma niteliği taşıyan ve aynı zamanda da iki önemli rakip olan Atina ve Sparta devletleri tarih sahnesinde yer

almaktadır. Bunun sonrasında, liderlik adına iki önemli gücün arasında yaşanan bu çekişme galip gelen taraf hangisi olursa olsun, aslında beklenileceği üzere Batı Anadolu kent devletlerinin yararına olmayacaktır.

Themistokles'in yönetimindeki Atina, yavaş yavaş yaralarını sarmaya çalışarak, kenti yeniden imar etmeye başlamıştı. Fakat bu durum, dönemin diğer bir önemli gücü olan ve Yunanların kurtarılması rolüne soyunan Sparta'yı rahatsız ediyordu. Özellikle de Atina'nın etrafının surlarla çevrilmesi, bu iki güç arasında önemli bir gerginlik yaşanmasına yol açmıştır. Bu sırada, otuz Atina ve yirmi Sparta gemisi ile birlikte çok sayıda Yunan askerinden oluşan bir güçle Anadolu'ya gönderilen Spartalı komutan Pausanias'ın Pers kralıyla işbirliği yapıp, Anadolu'daki Yunanlara karşı bir tyran gibi davranması üzerine, kentler gelişen bu duruma karşı çareyi Atina'ya şikâyet etmede bulmuşlardır²⁰.

İ. Ö. 478 yılında gerçekleşen bu olay karşısında Atina devleti, ortak bir bilinçle hareket edilirse Pers istilasına karşı koyabilmesi mümkün görünen bu dayanışmanın liderliğini ele geçirmiştir. Batı Anadolu kentleri açısından bakıldığında ise (Atina'da gerçekleşen demokrasi hareketlerinin ve kaydedilen gelişmelerin etkisiyle), çözümün Atina'da aranmış olması şaşırtıcı değildir. Plataia savaşının kazanılmasındaki en önemli etken olan Sparta devleti, kuşkusuz Yunanistan Anakarası'ndaki en güçlü kara ordusuna sahipti. Fakat Sparta'nın ordusunu (aynı dönemde ülke içinde ve dışında verdiği mücadeleler nedeniyle) uzak bölgelere göndermesi pek de mümkün görünmüyordu. Yönetimsel yapısı itibarıyla da Atina ile karşılaştırıldığında, Batı Anadolu kent devletlerinin beklediği reaksiyona cevap verebilecek bir nitelikte de değildi. Pers tehlikesinin başlangıcından itibaren Batı Anadolu Yunan kentlerinin çeşitli nedenlerle Sparta yada Atina'dan talep ettikleri yardım çağrılarına genellikle Sparta'nın kayıtsız kalışı ve buna karşılık Atina'nın sık sık (o yada bu nedenlerle) bu kentlerin yanında yer alması ve denizlerdeki gücü gibi

²⁰ Herodotos, donanmayı yönetme görevinin Atina'ya bırakılmasının söz konusu edildiğinden fakat müttefiklerinin dayatması sonucunda Atinalıların bu görevden vazgeçtiklerinden bahseder. Atinalıların bu duruma dair düşüncesini de şu sözcüklerle açıklar: “Yunanistan'ın kurtuluşu her şeyden üstündür ve iç çekişmeler yüzünden bu amaç tehlikeye atılmamalıdır” (Hdt. VII. 3).

nedenlerden dolayı bu kentlerin Atina'nın liderlik çatısı altına gönüllü olarak birleşmiş olabilecekleri de düşünülmelidir²¹.

Asıl Amacı Yunanların özgürlüğü için Perslere karşı yapılan deniz savaşlarını sürdürmek olan Attika-Delos Deniz Birliği'nin oluşumunda, ilk adımların İ. Ö. 479 yılında atılmış olduğunu düşünebiliriz. Özellikle Mykale Savaşı'ndan önce Samosluların müttefik olarak kabul edilmesi ve savaş sonrasında da Samos, Khios ve Lesbos adalarının Yunan Birliği'ne alınması, bu oluşumun belirtilerinden biri olarak değerlendirilebilir.

Hellen Birliği'nin donanma komutanı Leotkhidas'ın ülkesine dönmesinden sonra yerine Ksanthippos geçmiş ve İ. Ö. 478 yılında bu görev Pausanias'a verilmiştir. Spartalı komutan Pausanias'ın acımasız ve şiddetli davranışları yüzünden geri çağırılmasıyla da bu ittifakın yönetimi Atina'ya geçmiştir (Thuc. I. 95, 130). Balkan Yarımadası, Ege Adaları ve Batı Anadolu'daki üç yüze yakın kent devletini kapsayan bu birlik Yunanların siyasal açıdan oluşturdukları en önemli dayanışmadır (Thuc. I. 95, 130). Atina'nın liderliğinde Delos Adası'nda toplanan delegeler birliğin yasalarını düzenlemişlerdir (Diod. Sic. XI. 47; Thuc. I. 96; Plut. *Arist.* 24). Bu toplantıda hangi kentlerin para, hangi kentlerin gemi sağlayacağı kararlaştırılmıştır. Birliğin hazinesi *Hellenotamiai* adını taşıyan Atinalı on maliye memuru tarafından idare edilecekti. Burada aynı dost ve düşmana sahip olma fikrini içeren yeminler edilerek saldırı ve savunmada müttefikliğin devamlılığını sağlamak amaçlanmıştır. Bu yeminlerin içeriğinde birlikten ayrılmanın yasaklandığı da açıkça görülmektedir (Arist. *Ath. Pol.* 23; Diod. Sic. IX. 10). Müttefiklerin katkıda bulunabileceği toplam miktar saptanmış (460 talantos) ve Aristeides'in yetkisine verilmiştir. Atinalılar müttefiklerini gemilerin Atina'da toplanması için ikna etmişlerdi (Andoc. III. 38). Thukydides, müttefiklerin çoğunun bu seferlerde evlerinden ayrılmayı istememelerinden dolayı, gemi yerine para vermeyi tercih ettiklerinden bahsetmektedir (Thuc. I. 99).

²¹ Thukydides de pasajında biri karada, diğeri denizde en önemli güce sahip olan Sparta ve Atina devletlerinden ve bunların bir dargın-bir barışık siyasi ilişkileri sonucunda ortaya çıkan siyasi belirsizliğinin her iki güç için de sağladığı tecrübelerden bahsetmektedir (Thuc. I. 19).

Perslere karşı kurulan Yunan dayanışmasının ilk izlerini yine Thukydides'in anlatımlarından takip etmek mümkündür:

“... Barbarlara (Perslere) karşı para yardımıyla bulunacak kentlerle gemi yardımıyla bulunacak kentleri saptadılar. Amaç çekilen acıların öcünü almaktı. Atina'da ortak hazine kuruldu, 460 talantos (talent) olarak saptanan para yardımının Delos'taki hazinede birleştirilmesi ve meclislerin bu adada toplanması nedeniyle de bu adla anılması kararlaştırılmıştır. (Thuc. I. 96).

“...İ. Ö. 478 yılının sonlarında kurulmuş olan Yunan Birliği, Aristides'in liderliğinde organize edilmişti. Aristides Salamis Savaşı'ndan iki yıl sonra Timosthenes'in arkhonluğunda ilk vergilerin toplanmasını organize edip, İonialılara dostları ve düşmanlarının aynı olacağına dair yemin ettirdi” (Arist. Ath. Pol. 23).

“Aristides, sonra Yunanlara yemin ettirdi ve taraf olan Atinalılardan da deniz birliği için yemin aldı...” (Plut. Arist. 25).

Atina'nın liderliğinde birliğe katılan diğer kentlerden Samos, Khios ve Lesbos ile Mykale Savaşı'nın hemen ardından anlaşmaya varılmıştı. Kuzeyde Abydos, Kyzikos ve Kalkhedon'dan sonra güneyde Miletos da birliğe katılan kentler arasındaydı. Bunun yanı sıra Batı Anadolu kentlerinin büyük bir kısmı hâlâ Pers egemenliği altında bulunuyordu (Olmstead 1948, 262-264).

Böylece, İ. Ö. 478-477 yılında Atina, merkezi Yunan dünyasının en önemli kült merkezlerinden biri olan Delos adası olmak üzere, Attika-Delos Deniz Birliği olarak tanınan ve amacı Perslere karşı Anadolu ve adalardaki Yunan kentlerinin bağımsızlığını sağlamak olan siyasal bir birliği kurmuş oldu (Harita 4). Kurulan bu birliğe üye kentlerden toplanan vergiler Delos'taki Apollon Tapınağı'nda biriktiriliyordu (Thuc. I. 96; Diod. Sic. XI. 47). Delos, adalar ve Ege dünyası içinde dinsel önemi nedeniyle (Apollon kültü) bu birliğin merkezi olma görevini üstlenmiştir. Atina devleti aslında önceki kült ağının değişime uğrayarak siyasal ve

askeri bir ittifaka dönüşmesi sonucunda imparatorluk sınırlarına ulaşmıştır (Constantakopoulou 2007, 76).

Gelişen bu olaylar karşısında, Batı Anadolu kent devletleri de Pers imparatorluğundan kopup Atina ve yandaşlarını destekleme eğilimi göstermeye başlamışlardır. Kıyı bölgelerde yer alan kent devletleri Pers baskısından çabuk kurtulmalarına rağmen iç bölgelerde Pers hâkimiyeti varlığını sürdürmüştür. Sardeis'ten Smyrna'ya kadar uzanan Hermos (Gediz) vadisi hâlâ Perslerin kontrolü altında bulunmaktaydı. Ayrıca, Miletos'un doğusundaki Myous, Aiolis kentlerinden Myrina (Kalabaksaray/İzmir) ve Gryneion (Şakran/İzmir), Atarneos'un (Dikili/İzmir) kuzeyi, Kaikos (Bakırçay) vadisinin batısı ve Spartalı Damaratos'un elinde tuttuğu Pergamon (Bergama), Teuthrania (Kalargatepe/İzmir) ve Halisarna (Bergama yakınları) gibi küçük kentlerde de Pers hâkimiyeti devam ediyordu. Gambreion ve Troas bölgesindeki kentlerden Perkote ve Lampsakos kentleri de Perslere karşı saf değiştirmeyen kentler arasında yer almaktaydılar. Her ne kadar Persler Ege kıyılarından çekilmiş gibi görünseler de ellerinde tuttıkları kentlerden yola çıkacak olursak, Ege'ye açılan önemli geçitlerden Maiandros (Menderes), Hermos (Gediz) ve Kaikos (Bakırçay) vadilerinin Pers kontrolü altında olduğu görülmektedir (Balcer 1995, 304). Buna rağmen, kıyı kentlerinin çoğu Yunan birliğine katılmışlardır.

Karia ve Lykia kıyılarındaki kentlerin kurulan bu birliğe kayıtsız kalmaları üzerine, İ. Ö. 466 yılında Marathon zaferinin kahramanı Miltiades'in oğlu Atinalı Kimon, beraberindeki iki yüz trireme ile Karia kıyılarına sefer düzenlemiş ve buradaki kentleri birliğe katılıp vergi vermeleri konusunda ikna etmiştir (Thuc. I. 100; Plut. *Cim.* 12; Olmstead 1948, 267-68).

Sicilyalı Diodoros, bu olayı biraz daha farklı bir şekilde ifade etmektedir:

“Atinalılar, komutan olarak Miltiades'in oğlu Kimon'u seçtiler ve tüm orduyu onun emrine verdiler. Kentlerin birliğe üye olmalarını sağlamak ve hâlâ Pers garnizonları (phrouroi) elinde bulunan kentlerin özgür kalmalarına yardımcı olmak üzere Kimon'u Asia kıyılarına gönderdiler. Kimon donanmayla birlikte Pers yönetimi

altındaki Eion (Trakya'daki Eretria kolonisi) üzerine yürüyerek kenti aldı (Diod. Sic. XI. 60).

Bunun üzerine Kserkses, Kimon'a karşı Gobyras'ın oğlu Ariomandes komutasında büyük bir ordu göndermiştir. Ordunun kara birliklerine ise Pherendates komuta etmekteydi. Donanmada Fenike, Kıbrıs ve Kilikia güçlerinden oluşan iki yüz gemi Kserkses'in oğlu satrap Tithraustes'in (Xen. Hell. III. 4; Diod. Sic. XIV. 80) emrinde bulunuyordu. Ariomandes, Eurymedon'un (Köprüçay) ağzına geldiğinde Yunanlar da onları takip etmiş ve burada yapılan deniz savaşında Pers donanması büyük bir yenilgiye uğramıştır. Atina, burada kazanmış olduğu zaferle, Perslerin bu bölgeden de çekilmesini sağlamıştı. Dolayısıyla, Anadolu'nun güneyindeki denizler Perslerden temizlenmiş oldu.

Karia ve Lykia ile birlikte Batı Anadolu'daki kentlerin birçoğu bu sefer sonrasında Atina liderliğindeki bu birliğe katıldılar ya da katılmak zorunda kaldılar. Bu zaferden sonra Atina'nın Batı Anadolu kentleri üzerindeki etkisi, ekonomik ve ticari açılardan da hissedilmeye başlamıştır.

İ. Ö. 466'daki Eurymedon Savaşı'ndan sonra Thasos, işlettiği madenler ve Trakya'da bulunan limanlar yüzünden anlaşmazlığa düşüncü birlikten ayrılmıştır. Bunun üzerine Thasos'a giden Atina donanması, denizdeki savaşı kazanıp kenti ele geçirmiştir. İmzalanan antlaşmaya göre, Thasoslular limanlardan ve maden ocaklarından çekilip surlarını da yıkmak suretiyle, birliğe istenen gemileri ve parayı sağlamak zorunda kalmışlardır (Thuc. I. 100-101).

Aiolis ve Ionia'daki yirmi altı Batı Anadolu kenti ile Hellespontos ve Karia'daki sekiz kent, Delos adasındaki hazineye İ. Ö. 454 yılından sonra vergi ödemişlerdir. İ. Ö. 454 yılından önceki durum hakkında kırık fragmanlar dışında konuyla ilgili bir belge ele geçmediği için net bir yorum yapmak mümkün olmamaktadır. İ. Ö. 453 yılında Ege bölgesi kentlerinden iki yüz on iki kent birliğe üye idi. Bunlar birliğe gemi ve vergilerle yardımda bulunuyorlardı. Bu kentlerin iki yüz beşinden fazlası? *phoros* (birliğe üye kentlerin Atina'ya ödedikleri vergi)

ödüyordu. En azından 170 kent başka bir deyişle üye kentlerin % 82'si beş talent veya daha az, Anadolu'daki beş Yunan kenti ise altı talent fazla vergi veriyordu. Aiolis kentlerinden Kyme on iki, Ionia kentlerinden Miletos on, Ephesos yedi buçuk, Erythrai yedi, Teos ise altı talent vergi veriyorlardı (Balcer 1991, 64; Balcer 1995, 195-196).

Ionia İsyanı'nın İ. Ö. 494 yılında bastırılmasından sonra Batı Anadolu yeniden Pers kontrolü altına girmiş fakat Miletos, Samos, Khios kentleri kendi elektron ve gümüş sikkelerini basmaya devam etmişlerdir. Eldeki veriler, Ionia İsyanı ve sonrasında Atina'ya karşı yapılan Pers seferleri sırasında Batı Anadolu Yunan kentlerinin ekonomik açıdan değerlendirilmesinde pek yeterli değildir. Persler Ionia İsyanı'nın bastırılmasından sonra da Batı Anadolu Yunan kentlerinin para politikalarını ve para basımını teşvik etmeye devam etmişlerdir. Ancak İ. Ö. 479'dan sonra Sparda (Sardeis) satraplığının kıyı bölgeleri ve kuzeyde Troas'dan güneydeki Karia bölgesine kadar olan Yunan kentleri Pers İmparatorluğu'ndan ayrılmışlardır (Balcer 1991; 62; Balcer 1995, 196). Antik kaynaklardan kıyı kentlerinde görülen bu geçiş dönemi hakkında bilgi edinmek mümkün olmamaktadır.

Sonuç olarak bakıldığında, İ. Ö. V. yüzyılda denizde önemli bir güç olan Atina birliğin organizasyonunu üstlenmek suretiyle, müttefiklerine karşı da doğal bir üstünlük elde etmiştir. Bazı bilim adamları müttefikler üzerinde kurulan hegemonyayı, Atina'nın yürüttüğü planlı bir politikanın sonucu olarak görmektedirler. Dolayısıyla, birliğin kuruluş amacı gerçekte Perslerden intikam almak yerine Atina'nın üstünlük emellerine dayandırılmaktadır. Ancak birliğin görünürdeki amaçlar için mi kurulduğu, yoksa gelişen koşullar nedeniyle mi maksadını aştığı konusu hâlâ tartışmalara açıktır.

Aslında, Perslere karşı sürekli mücadelede bulunarak Batı Anadolu ve Adalar'daki kent devletlerinin bağımsızlığını sağlamak ve Yunanların öcünü almak amacıyla kurulan birlik hazine ve yönetimin Atina'da olmasından dolayı, Atina'nın askeri ve ekonomik alanda önemli bir güç elde etmesine neden olmuştur. Bu ayrıcalıklar sonucunda da Atina güçlenerek müttefikleri üzerinde bir hegemonyaya

sahip olmuştur. Bu koşullarda müttefiklerin karar verme yeteneklerini kaybetmesiyle, Attika-Delos Deniz Birliği Atina'nın büyümesine hizmet eden bir organizasyon haline dönüşmüş olmalıdır.

İ. Ö. 465 yılının sonuna doğru Pers kralı Kserkses ölmüş, yerine I. Artakserkses tahta geçmiştir. Genel olarak bakıldığında, I. Artakserkses babasının politikasını takip etmiştir. I. Dareios ve Kserkses'in satraplık listeleri karşılaştırıldığında, Herodotos'un vermiş olduğu vergi listesinde I. Artakserkses döneminde bir takım değişiklikler olduğu görülmektedir. Büyük Kyros döneminde oluşturulan yirmi satraplık, I. Dareios tarafından bazı satraplıkların birleştirilmesiyle altı satraplık listesi olarak karşımıza çıkmaktadır (Balcer 1993, 89-90). Kserkses'in ordu listelerinde de sezilen ve I. Artakserkses'in vergi listesinde daha açık bir şekilde ortaya çıkan bu düşüş ise Perslerin toprak kaybıyla ilişkili olmalıdır (Olmstead 1948, 291-299). I. Artakserkses, Pers İmparatorluğu'nun güvenliğini sağlamak amacıyla özellikle Sparda (Sardeis) ve Daskyleion satraplıkları üzerinde daha katı bir tutum takınmıştı. Bu sırada Atinalı sürgün Themistokles, Sparda satraplığının kontrolünde gösterdiği yararlılıklardan ötürü Magnesia-Meander, Myous, Lampsakos, Perkote, Skepsis topraklarıyla ödüllendirilmiştir (Thuc. I. 138; Diod. Sic. XI. 57-58). Artakserkses'in bu sert tavrı, Baktria satrabı Artabazos'un isyanından sonra, I. Dareios'un genişlettiği imparatorluğun sınırlarını koruma içgüdüsü ile gelişmiş olmalıdır.

Daha öncede sözü edildiği üzere, Atinalı Kimon'un Anadolu'ya yaptığı sefer sonucunda Attika-Delos Deniz Birliği'ne katılan kentlerin sayısı artmıştı (Plut. *Cim.* 12). Özellikle Lesbos, Khios, Samos, Mykanos, Naksos, Paros, Andros, Tenos, Rhodos, Knidos ve Kıbrıs'taki Paphos, Soli, Salamis ile birlikte tüm İonia kıyı kentleri de birliğe katılmaya ikna edilmişti. Kimon, Khersonesos ve Trakya kentlerinin tümünü ele geçirmiştir (Plut. *Cim.* 14). Böylece, kıyılardaki Yunan kentlerinin ve Kıbrıs'ın Atina tarafına geçmesiyle, Akdeniz Yunan donanmasının hâkimiyet alanına girmiş oluyordu.

Aynı dönemde Atina Perikles'in liderliğindeydi. I. Artakserkses ise birlik için Batı Anadolu'da Atina'ya vergi ödeyen kentleri tekrar geri kazanmak için çaba harcıyordu. Bu sırada Mısır Pers egemenliğine karşı isyan etmiş (İ. Ö. 460) ve Atina'dan yardım talep etmişti. İ. Ö. 459 yılında Memphis ele geçirilip Atina ve müttefiklerinin tüm Mısır'a hâkim olmaları üzerine, Pers kralı Mebabazos'u Sparta'ya göndererek, Sparta'yı Atina'ya karşı ayaklandırmaya çalıştı. Megabazos'un bunu başaramaması üzerine, Megabazos komutasındaki ordu Mısır'a gönderilerek bölgenin yeniden Perslerin egemenliğine geçmesi sağlanmıştır.

Bu olayların hemen ardından, Perikles'in isteği üzerine Attika-Delos Deniz birliğinin hazinesi Delos adasından Atina'ya taşınmıştır. Sonrasında, Atina'nın müttefiklerine karşı sert bir tavır takınması, birliğe üye kentler arasında huzursuzluklara neden olmuş ve bunun sonucunda da birlikten kopmalar da başlamıştı. İ. Ö. 454 yılından itibaren adalarda ve özellikle kıyıda yer alan Batı Anadolu kentlerinde Pers yanlısı hareketlerin de artmaya başladığı görülmektedir. Perslerden intikam almak ve eski bağımsız yönetimlerine geri dönmek için birliğe üye olan Batı Anadolu kentleri, Atina'nın hegemonyasından ve ağır vergilerden bunalmaya başlamışlardı. Birliğin merkezinin Atina'ya taşınması ve merkezde toplanan paraların Atina'nın imar faaliyetlerinde kullanılması da bardağı taşıran son damla olmuştur. Özellikle, Atina akropolisinde yapılan görkemli yapıların hemen hemen hepsi bu dönemde toplanan vergiler yoluyla yapılmıştır.

Birlik merkezinin buraya taşınmasıyla birlikte Atina, Perslere karşı savaşçı intikam alma amacından uzaklaşmaya başlamıştı. Atina'nın savaştan yavaş yavaş uzaklaşması ve bu durumu ekonomik bir çıkar haline dönüştürmesi, üye kentler arasında da huzursuzlukların çıkmasına neden olmuştur. Vergi listelerine göre üç talent ödeyen Erytrai ve Miletos kentleri isyan etmiş ve Pers yanlısı bir tavır çizmeye başlamışlardı. İ. Ö. 452 yılının yazında, Atina ve birlik güçleri Erytrai üzerine yürüyerek, birlikten ayrılan Erytrai kentini ele geçirip, yeniden kendi saflarına çekmişlerdir. Bu sırada Miletos kenti ile birlikte komşuları Karia kentlerinden Latmos, Bolbai (IG I³ 260.I.12) ve en azından yedi küçük Karia kenti yeniden Pers hâkimiyeti altına girmeyi kabul etmişlerdi. Fakat bir yıl sonra bu küçük Karia

kentleri ve Miletos tekrar birliğe katılmak zorunda kalmışlardır (Barron 1964, 35-48). İsyan eden Erytrai ve Miletos kentleri Perslerden yardım istemişlerse de Magnesia (Meander kıyısındaki) ve Myous'daki Pers garnizonlarından gelen askeri yardım birlik güçleri karşısında pek de başarılı olamamıştır (Balcer 1995, 321-22). İ. Ö. 450 yılında Kolophon kenti de isyancılar arasında yer alırken, yakınındaki Notion kenti pasif kalmayı tercih etmiştir (Balcer 1989, 18). Atina'da yapılan seçimleri kazanan Kimon tekrar komutan seçilerek Mısır ve Kıbrıs üzerine yeniden seferler düzenlemiştir. Mısır ve Kıbrıs üzerine düzenlenen seferlerde başarı sağlayan donanma, İ. Ö. 449 yılında Kimon'un ölmesiyle geri dönmek zorunda kalmıştır.

Perikles, Fenike donanmasına karşı Kıbrıs'ta başarı sağlayan birlik donanmasını geri çekerek, İ. Ö. 449 yılında Kallias başkanlığındaki bir heyeti Susa'ya göndermiştir. Böylece, Hipponikos oğlu Kallias Pers kralı I. Artakserkses'in huzuruna çıkarak, kendi adıyla anılacak olan barış görüşmelerini başlatmıştır (Hdt. VII. 151). Bu barışla Pers-Yunan savaşları sona ermiş ve Anadolu'daki Yunan kentleri bağımsızlıklarını kazanmışlardır. Atina'nın buradaki amacı her ne kadar Ionia'nın bağımsızlığını sağlamak gibi görünse de, asıl amacının barış süreciyle geçecek birkaç yılda Atina'nın ticari ve siyasi açıdan yeniden toparlanması için zaman kazanmak olduğu açık bir şekilde anlaşılmaktadır.

Diğer bir açıdan bakıldığında, Pers hâkimiyeti altında kalmayı tercih eden kentlerin daha iyi bir durumda olduğu da düşünülebilir. Çünkü I. Dareios zamanında çıkan Ionia İsyanı sonucunda belirlenen vergiler, I. Artakserkses zamanında da hâlâ aynı şekilde devam etmekteydi. Dolayısıyla, Attika-Delos Deniz Birliği'ne üye olan kentler Pers hâkimiyetini kabullenen kentlerden daha fazla vergi ödüyorlardı. Attika-Delos Deniz Birliği'ne ödenen vergilerin gemi ve diğer yardımlar hariç toplamda 460 talent olarak belirlendiği düşünülecek olursa, Herodotos'un listesindeki çok daha fazla sayıda kent için 400 talent olarak ifade edilen vergi daha düşüktür. Bununla beraber, birçok kent için bu birliğe üye olmanın anlamı özgürlük ve intikam gibi daha kutsal amaçlar içeriyordu. Fakat günümüzde de olduğu gibi, bir yere özgürlük ve demokrasi getirmenin aslında sömürünün gizli adı olduğu çok açıktır. İ. Ö. 449

yılında yapılan Kallias²² antlaşmasıyla Atina ve Pers İmparatorluklarına ait arazilerin sınırları çizilmiş oluyordu. Bu anlaşmaya göre, Perslerin düzenli ordusu Halys (Kızılırmak) ırmağının batısına geçmeyecek ve satraplıklara ait birlikler de denizden uzak tutulacaktı. Ayrıca, Pers donanması Lykia Bölgesi'nde Phaselis'in doğusunda, diğer bir deyişle doğu Akdeniz'de kalacaktı. Atina da bundan sonra Mısır ve civarında çıkabilecek ayaklanmaları desteklemeyecekti. Attika-Delos Birliği'nin de kuruluş amacı da böylece ortadan kalkmış oluyordu (Olmstead 1948, 310-311; Balcer 1995, 324).

Bu antlaşmadan kısa bir süre sonra, Atina ve Sparta arasında yaşanan gerginlik üzerine, İ. Ö. 445 yılında Otuz Yıl Barışı olarak adlandırılan bir antlaşma imzalanmıştır. Bu arada Atina'nın topladığı vergilerin hâlâ Pers hâkimiyeti altındaki bölgelerden geliyor olması iki güç arasında gerilim yaratmaya devam ediyordu. İonia, Karia, Hellespontos ve adalar Atina'ya vergi ödemeye devam ederken, Lykia Bölgesi Perslere karşı Atina'yı koz olarak kullanıyor olmalıdır. Aslında, Lykia başlangıçtan bu yana satraplardan uzak bir şekilde yerel idareciler tarafından yönetilmekteydi (Childs 1981, 55-80).

Bu sırada, Batı Anadolu kentlerinden Miletos ile Samos adası arasında, yine bir Batı Anadolu kenti olan Priene yüzünden bir sorun yaşanmıştır. Samos, Batı Anadolu'daki Atina yanlısı Priene kentinin topraklarına sahip çıkmayı istemektedir. Oligarşi ile yönetilen Samos'ta aynı zamanda demokrasi için de bir mücadele verilmekteydi ve halk ikiye ayrılmıştı. İ. Ö. 441 yılında Miletos kenti, Samos'a karşı koymak için Perikles yönetimindeki Atina'dan yardım istemiştir. Atina'nın Samos'a (sözde demokrasi getirmek için) dört gemi göndermesi ve adayı ele geçirmesi üzerine, Pers yanlısı Samoslular Sardeis satrabı Hytaspes oğlu Pissouthenes'in liderliğindeki yedi yüz kişilik bir orduyla Atina garnizonunu ele geçirip buradaki Atinalıları Pissouthenes'e teslim ettiler. Samosla birlikte Byzantion da bu isyana katılmıştır. İ. Ö. 440 yılının sonlarına doğru, Persler Troas Bölgesi'ndeki Gargara,

²² Thukydides'in Peloponnesos savaşlarını konu alan eserinde bu barıştan söz etmemesi "Kallias Barışı"nın tarihsel gerçekliğinin bilim adamları arasında tartışılmasına yol açmıştır (Briant 2002a, 579-583).

Skepsis, Kebren, batı Zeleia ve Bithynia Bölgesindeki Astakos kentini zaten geri almışlardı²³. Bu tarihten itibaren Atina, Karia ve Lykia bölgeleri üzerindeki önemli pozisyonunu yitirmiş ve bu bölgelerin kentleri artık vergi listelerinde de görülmemeye başlamıştır (Briant 2002a, 583). İ. Ö. 439 yılında, Perikles Miletos, Lemnos ve Khios'un yardımlarıyla Samos'u yeniden ele geçirmiştir. Samoslular kenti çeviren surları yıkmayı, rehine, gemi vermeyi ve tazminat ödemeyi kabul etmişlerdir. Bundan sonra Byzantion kenti de Atina yanlısı olmayı kabul etmiştir. Bu sırada, Fenike donanmasının yardıma geldiğini öğrenen Perikles, Kaunos ve Karia üzerine doğru yola çıkmıştır (Thuc. I. 115-117; Olmstead 1948, 343). Böylece, İ. Ö. 449 yılında imzalanan Kallias Barışı da açık bir şekilde sona ermiş oluyordu. Kayıplarını telafi etmek ve egemenlik alanını genişletmek isteyen Perikles, Trakya'yı ele geçirerek Karadeniz'e açılmış ve bu bölgede kurduğu kolonilere alt tabakadan insanlar yerleştirmiştir (Badian 1987, 1-39).

Sparta ile Atina arasındaki Otuz Yıl anlaşması İ. Ö. 431 yılında Thebai'nin Atina müttefiki Plataia kentine saldırmasıyla son bulmuştur (Thuc. I. 139, II, 1-6). Bu olaydan sonra Atina ve Sparta savaş hazırlıklarına başlamıştır. Atina'nın Batı Anadolu'daki en önemli müttefikleri Khios, Lesbos, Karia'nın kıyı kesimi, Ionia, Hellepontos'taki Dorlar ve Trakya kıyısındaki kentlerdir (Thuc. I. 9-10)²⁴ (Batı Anadolu'daki Atina müttefikleri için bkz. Harita 4). Batı Anadolu kentleri açısından baktığımızda, öncesinde Atina-Pers egemen güçleri arasında kalan kentler, İ. Ö. 431 yılında başlayıp İ. Ö. 404 yılında sona erecek olan Peloponnesos Savaşları ile daha da karmaşık bir siyasi süreç içersine girmişlerdir. Çünkü bu tarihlerde Sparta, Atina'nın hegemonyasına karşı çıkmış ve tarih sahnesine bölge kentlerini etkileyecek yeni bir egemen güç daha eklenmiştir. Böylece, iyimser bir bakış açısıyla, iki ateş arasında kalan ve zaman zaman birinden diğerine sığınan bu kentler için aslında bir alternatif daha ortaya çıkmış oluyordu. Bu üçlü siyasi egemenlik mücadelesi sırasında, Batı Anadolu kentlerinin ne kadar yıpranmış olabileceğini tahmin etmek

²³ Kallias Barışı'ndan sonra, Atina vergi listelerinde bu kentlerin isimlerinin geçmemesi ile ilgili olarak bkz. Eddy 1973, 241-258.

²⁴ Atina'nın yaklaşık elli yıl süren liderliğinin sonucunda Batı Anadolu kentleri zararlı çıkmışlardır. Pers tehdidinden bir süreliğine de olsa uzak kalan bu kentler, bu sefer de Atina'nın emperyalist politikasından bunalmışlardır.

güç değildir. Bu kentler için bir diğerrinin sağlayacağı her türlü destek olasılıkla diğerr iki gücü karşısına bulmakla ya da hepsine birden bir takım tavizler vermekle sonuçlanıyor olmalıdır.

İ. Ö. 430 yıllarında Atina'da başlayan veba salgını nüfusun büyük bölümünü etkilemiştir. Bu yüzden, güçlü bir donanmaya sahip olan Atina kara savaşından kaçınıyor ve donanmasıyla önemli noktalara saldırıyordu. İ. Ö. 428 yılında Lesboslular, Attika-Delos Deniz Birliği'nin kurulma nedeninin Yunanları köleleştirmek değil Perslerden öc almak olduğunu ve Perikles'in bu amaçtan saptığını ileri sürerek Sparta'nın yanına geçmişlerdir (Thuc. III. 13-15). İ. Ö. 427 yılında Atina, Lesbos üzerine sefer düzenleyip adayı tekrar ele geçirmiştir. Aynı yıl Batı Anadolu'da da Kolophonlular Atina'ya karşı Perslerden yardım istemişlerdir²⁵.

İ. Ö. 421 yılına kadar Atina-Sparta arasındaki savaşlar devam etmiş ve bu savaşların onuncu yılında, Sparta'nın zayıf düşmesiyle Nikias Barışı imzalanmıştır. Bu antlaşmaya göre, Atina ele geçirmiş olduğu kentleri (Pylos, Kytera, Metena ve Atalante) geri verecek ve tüm tutsakları serbest bırakacaktı. Spartalılar da Atina'dan aldığı kentleri geri verecek ve bu kentler Atina'ya daha önce verdikleri vergiyi ödeyeyip özgür olacaklardı (Thuc. V. 18). Adil bir antlaşma gibi görünmesine karşın bu barışla Attika-Delos Deniz Birliği varlığını biraz daha güçlendirmiş oluyordu.

İ. Ö. 424 yılında Mytilene ve Lesbos'tan sürgün edilenler, Peloponnesos'tan topladıkları paralı askerlerle birlikte kıyı kentlerini ele geçirmek üzere Anadolu'ya gelmişlerdir. Troas Bölgesi'ndeki Rhoeteion kentine ele geçirdikten sonra iki bin Phokaia stateri karşılığında halka geri vermişler ve buradan da Antandros'a geçerek bu kenti de ele geçirmişlerdir (Thuc. IV. 51-52). Hellespontos civarında Attika-Delos Birliği için para toplayan Demodekes ve Aristides bu olaydan haberdar olmuş ve Antandros'a sefer düzenleyerek kenti tekrar ele geçirmişlerdir (Thuc. IV. 75).

²⁵ Atina'ya karşı konan bu tavır, aslında Atina'nın çıkarıcı tutumuna karşı verilen siyasi bir mücadele haline dönüşmüş olmalıdır. Siyasi açıdan monarşik bir yönetimin yeniden iktidara gelmesini isteyen bazı Batı Anadolu kentleri zaman zaman Perslerin zaman zaman da Spartalıların yanında yer almışlardır.

Aynı yılın sonunda, Pers İmparatorluğu'nda I. Artakserkses'in ölümü üzerine yerine Damaspia'dan olma oğlu II. Kserkses tahta çıkmış ve tahta çıkmasından kırk beş gün sonra bir festival sırasında uykuda iken öldürülmüştür. Bunun üzerine, I. Artakserkses'in Arkadialı Kosmartidene'den olma oğlu II. Dareios (Okhos) tahta geçmiştir (Olmstead 1948, 355-356). Bu sırada, Batı Anadolu'da Sparda satraplığının başında Pissouthnes, Daskyleion satraplığının başında ise Pharnakes bulunmaktaydı.

İmzalanan barış anlaşmasına rağmen Atina ve Sparta ele geçirmiş oldukları kentleri geri vermeye yanaşmayınca yeni bir gerginlik ortamı doğmuştur. Atina'da komutanlığa seçilen Alkibiades²⁶ ise, Atina'nın Yunan dünyasının lideri olması gerektiğine olan inancından dolayı bu barışın devamlılığını istememekteydi. İ. Ö. 418 yılında, daha önce birlikten ayrılan Argos'un Atina tarafından kışkırtılmasıyla, Sparta ve Atina'nın müttefikleri Mantinea'daki savaşta büyük kayıplar vermişlerdir (Thuc. V. 63-75). Bu savaştan sonra Sparta, Yunan kentleri arasında önemli bir itibar kazanmış ve Peloponnesos Birliği²⁷ ruhunu yeniden canlandırmıştır.

İ. Ö. 415 yılında Sicilya üzerine yürüyen Alkibiades'in yenilgisi, Nikias'ında başarısızlığı ile sonuçlanmış ve Atina ağır bir yenilgi alınmıştır. Atina'nın yanında, bu savaşta Lemnos, Imbros gibi adaların yanı sıra Miletos, Samos ve Khios kentleri yer almışlardır²⁸. Bir Dor kenti olan Rhodos'da Atina'nın yanında yer alan kentler arasındadır (Thuc. VII. 57). Bu yenilgi ile Atina büyük bir itibar kaybına uğramış, donanmasını kaybetmiş ve ekonomik açıdan da zor bir sürece girmişti. Bu durum

²⁶ İ. Ö. 431-404 yılları arasındaki döneme damgasını vurmuş Atinalı komutan ve devlet adamıdır. Atina'dan kovulduktan sonra Sparta ve Pers Krallığına ait topraklarda yaşamış ve buralarda da önemli başarılar kazanmıştır. Alkibiades hakkında detaylı bilgi için bkz. Erten 2005.

²⁷ İ. Ö. VI. yüzyılın sonlarında Peloponnesos yarımadasında Sparta'nın bölgedeki diğer bir önemli güç olan Argos'a karşı kurmuş olduğu birliktir. Aslında, İ. Ö. 431 yılında başlayan Peloponnesos Savaşları'nın temelinde, Atina'nın Attika-Delos Birliği sayesinde siyasi ve ekonomik açıdan Sparta ve Peloponnesos Birliği'ne üye diğer kentlere karşı güçlenmesi ve bir baskı unsuru yaratması yatmaktadır.

²⁸ Peloponnesos Savaşları esnasında da Miletos kentinin Atina'nın yanında yer almış olması dikkat çekicidir. Miletos, ekonomik açıdan kolonileri ve zengin ticaret ağı ile Batı Anadolu'nun en önemli kentlerinden biridir ve Batı Anadolu'nun Pers hâkimiyetinde kaldığı sürede de Atina, Sparta ve Pers egemen güçleri ile çeşitli ittifaklar yapmıştır. Kentin bu tavrının nedeni kuşkusuz ekonomik kaygılardır.

Sparta'nın işine yaramış ve böylece Atina ile Sparta arasındaki gerginlik de iyice artmıştı. Bu olay sonrasında, Yunan kentlerinin Atina'ya olan güveni de sarsılmış ve birlikten kopmalar başlamıştı. İlk olarak Lesbos birlikten ayrılıp Sparta'nın yanına geçmiştir. Ardından Khios, Erytrai ve Sardeis satrabı Tissaphernes Sparta'ya elçiler göndererek Atina'ya karşı yardım istemişlerdir (Thuc. VIII. 5, VI. 1). Uzun zamandır Atina'nın politikasından hoşnut olmayan birlik üyesi diğer kentlerin de Sparta yanlısı olan tavrı bir çorap söküğü gibi gelmiştir. Bu durum aynı zamanda kentlerdeki demokratlar ile aristokratlar arasında da bölünmelere yol açmıştır.

Bu sırada Pers İmparatorluğu'nun başında bulunan II. Dareios (Okhos), İ. Ö. 421 yılında yapılan Nikias Barışı'nı tanımayıp denize inmek ve Yunan kentlerinden vergi toplamak istiyordu. Bölgedeki Atina egemenliği yüzünden kentlerden vergi alamayan Sardeis satrabı Tissaphernes ise Peloponnesosluların göndereceği ordunun yiyecek ve diğer masraflarını karşılamayı kabul edip, Sparta'nın yardımını alarak böyle bir fırsatı kaçırmak istemiyordu (Thuc. VIII. 29; Keen 1998, 101). Tissaphernes'in amacı, Sparta'yı Perslerin yanına çekerek Batı Anadolu kentleri üzerindeki Atina baskısını ortadan kaldırmak ve yeniden vergi toplayarak Pers kralının gözüne girmekti. Ayrıca, Karia'da ayaklanan Pissouthes'in oğlunun yakalanması da Tissaphernes için önemliydi. Bu sırada, Batı Anadolu kentlerinde Sparta'dan yardım isteyenler arasında Kyzikos'tan Athenagoras oğlu Timagoras da bulunmaktaydı. Bunlar yurtlarından ayrılmışlar ve Daskyleion satrabı Pharnakes oğlu Pharnabazos'un yanına sığınmışlardı. Daskyleion satrabı Pharnabazos da Sardeis satrabı Tissaphernes ile aynı amacı güdüyordu. Batı Anadolu kentlerinden vergi toplayamayan Pharnabazos da kentleri Atina'dan ayırabilmek için Sparta'nın Hellespontos kıyılarına bir donanma göndermesini istiyordu. Khios ve Erythrai'yi ittifakına dâhileden Sparta İ. Ö. 412 yılında bölgeye kırk gemi gönderilmesine karar vermiştir (Thuc. VIII. 1-6)

Sparta, ertesi yılın yazında otuz gemiden oluşan bir donanmayı Anadolu'ya göndermiştir. Pharnabazos'un isteği üzerine önce Hellespontos'a uğraması gereken donanma aslında önce Khios'a sonra Lesbos'a ve oradan da Hellespontos'a geçecekti. Khios'tan şüphelenen Atina'nın bağlılık isteği üzerine, Khios hemen

Atina'ya yedi gemi göndererek bağılılığını bildirmiştir. Aslında, Khios'taki aristokratlar Sparta'dan yardım istemişler ve Atina'nın tepkisine maruz kalmamak için bu durumu gizlemişlerdir. Yukarıda da değindiğimiz üzere, Atina'nın güç kaybetmesi Batı Anadolu kentlerinde aristokratlarla demokratlar arasında bir siyasi mücadeleye de neden olmuştur. Sparta'nın Khios'a donanma gönderdiğini haber alan Atina, yirmi bir gemiden oluşan donanmasını Khios'a göndermiş, ancak Khios'a güvenmeyen Atina Khios gemilerini bırakarak geri dönmüş ve otuz yedi gemiyle tekrar yola çıkmıştır. Düşman donanmasını Peiraieos Limanı'na (Pire) kadar kovalayan Atina, burada yapılan savaşı kazanmıştır. Sparta bunun üzerine Khalkideos ve Alkibidiaes komutanlığında küçük bir donanmayı gizlice Ionia'ya göndermiştir (Thuc. VIII. 7-14).

Khios, deniz gücü nedeniyle hem Atina hem de Sparta için Batı Anadolu'daki önemli kentlerden biridir. Her iki taraf açısından, bütün deniz savaşlarına en çok gemiyle katılım yine bu kent tarafından sağlanmıştır. Sparta'nın öncelikle Hellespontos yerine Khios'u tercih etmesinin de nedeni bu olmalıdır. Ayrıca Khios stratejik açıdan da son derece önemli bir noktada bulunmaktadır. Sparta açısından bakıldığında, Khios'un birlikten ayrılması, Atina baskısından bunalan diğer Batı Anadolu kentlerinin isyana sürüklenmesi için önemli bir adım atmasına neden olmuştur.

Durumun kendi aleyhine döndüğünü fark eden Atina, hemen bir donanma hazırlayarak Khios'a gönderme kararı almıştır. Komutan Strombikhides emrindeki sekiz gemiden oluşan Atina donanması önce Samos'a varmış ve buradan da Teos kenti üzerine yola çıkmıştır. Bunun üzerine, Spartalı Khalkideos komutanlığında yirmi üç gemiden oluşan bir Sparta donanması da Khios'dan Teos'a doğru yola çıkmıştır. Teos'da demirleyen Atina donanması üzerine kalabalık bir deniz filosunun gelmekte olduğunu öğrenince, Samos'a doğru kaçmaya başlamıştır. Önce, Sparta ordusuna kentin kapılarını açmak istemeyen Teoslular, Atina donanmasının kaçtığını öğrenince onlara kapılarını açmışlardır. Spartalı Khalkideos ve Alkibiades, Khioslu denizcileri bindirdikleri yirmi gemiyle birlikte Atina'ya karşı bir isyan hareketi başlatmak üzere Miletos kentine doğru yola çıkmışlardır. Miletos'a Atina

donanmasından önce varan Sparta donanması kentin isyan etmesini sağlamış, on dokuz gemiyle Miletos'a ulaşan Atinalılar ise kente alınmayınca Lade Adası'nda demirlemişlerdir (Thuc. VIII. 15-17). Bu olaydan kısa bir süre sonra, Tissaphernes ve Khalkideos'un yardımlarıyla Spartalılar Pers kralı ile ilk anlaşmayı imzalamışlardır. Bu antlaşmaya göre:

“Spartalıların müttefikleri, Kral II. Artakserkses (Mnemon) ve Tissaphernes ile şu koşullarda ittifak yaptılar: Kral'a ait ya da Kral'ın atalarına ait olan tüm bölgeler ve tüm kentler Kral'ın olacaktır. Atinalıların bu kentlerden gerek para gerekse ürün olarak topladığı vergiler konusunda Kral, Spartalılar ve müttefikleri, Atinalıların bu vergileri toplamasına birlikte engel olacaklardır. Kral ya da Sparta ve müttefikleri bu antlaşmayı imzalayan taraflardan ikisinin de onayı olmadan barış yapamayacaklardır. Kral'ın topraklarında isyan eden olursa, Sparta ve müttefiklerinin de düşmanı ilan edilecektir. Sparta ve müttefiklerinin uyruklarından isyan eden olursa da aynı şekilde Kral'ın düşmanı ilan edileceklerdir (Thuc. VIII. 18).

Bu antlaşmadan sonra, Khioslular on gemi hazırlayarak Anaia'ya (Kadıkalesi/Kuşadası) gelmişler, ancak dönüşte Atinalı Diomedon komutasındaki on altı gemiyle karşılaştıklarında Ephesos ve Teos kentlerine doğru kaçmışlardı. Atinalılar'ın dört gemiyi ele geçirmesine rağmen, diğerleri Teos'a ulaşmayı başarmışlardır. Atina güçleri Samos'a çekildiğinde, geride kalan Khioslular ellerindeki gemilerle Teos'dan ayrılıp Lebedos topraklarında bulunan Airai'ın (Sığacık/Demircili Köyü) birlikten ayrılmasını sağlamışlardır.

Tissaphernes, Sparta birliklerinin Teos'dan ayrılmasından kısa bir süre sonra burada kalan surları da yıkmıştır. Tissaphernes'in Teos'dan ayrılmasından sonra Atinalı Diomedon Teos'a gelmiş ve kent tarafından kabul görmüştür. Sonrasında, Airai'ya kadar gelen Diomedon kente saldırmış fakat başarılı olamamıştır (Osborne 2003, 95-100). Aynı dönemde demokratik bir yönetime geçen Samos'a Atina tarafından özerklik verilmiştir. Samos'a böyle bir ayrıcalık tanınmasını nedeni,

aslında birlikten ayrılan Yunan kentlerine karşılık, sadık kalan kentlerin ödüllendirilmesinden başka bir şey değildir.

Adalarda, öncelikle Khios'ta başlayan isyan hareketi Lesbos'a da sıçramış ve başarılı olmuştur. Buradan Hellespontos'a doğru yola çıkan Sparta birlikleri Klazomenai ve Kyme kentlerine doğru yönelmişlerdir. Kara ordusunun başında Spartalı Eralas, donanmanın başında ise Diomedon bulunuyordu. Lade Adası'ndan Miletos kentini kuşatan Atina gemileri Panarmos'a çıkarma yapmış ve burada Miletos'a yardıma gelen Spartalı Kalkhideos'u öldürmüşlerdir (Thuc. VIII. 19-24).

Bundan olaydan sonra Atina, Argos ve müttefikleri ile hazırladığı kır sekiz gemi ve yaklaşık 3500 kişiden oluşan bir donanmayla Samos'a gelmiş ve Miletos'a çıkarma yapmıştır. Sparta ve Tissaphernes'in desteğiyle bu saldırıya karşı duran Miletoslular, Argos güçlerini yenmelerine rağmen Atina'nın Sparta ve Pers güçleri karşısındaki yenilgisine engel olamamışlardır. Miletos'u ele geçiren Atina, kenti çevreleyecek bir sur yapma hazırlıklarındayken, üzerlerine Sparta ve Sicilya güçlerinden oluşan bir donanmanın geldiğini haber almıştır. Düşman donanması önce Eleos Adası'na gelmiş fakat Atina'nın Miletos önlerinde olduğunu anlayınca Iasos körfezine yönelerek Miletos topraklarındaki Teikhiussa'da kamp kurmuştur (Thuc. VIII. 24-26). Tehlikeyi sezen Atinalılar aynı gece Miletos topraklarını terk etmişlerdir. Miletos'a ulaşan Atina donanması ise Atinalıların burada olmadığını görünce, Lydia satrabı Tissaphernes'in kışkırtmasıyla Pers kralına düşmanca tavırlar sergileyen Amorges'in hâkimiyetinde olan Iasos'a doğru ilerleyip kenti ele geçirmişler ve Amorges'i yakalayarak Tissaphernes'e teslim etmişlerdir. Bu sırada Amorges'in ordusundaki paralı askerler de Spartalı Leon oğlu Pedaritos komutasında kara yoluyla Erytrai'ye gönderilmiştir (Thuc. VIII. 27-28).

Ertesi kış, Lydia satrabı Tissaphernes Iasos'un savunması için hazırlıklar yapıp Miletos'a gelmiş ve buradaki Sparta donanmasına günlük adam başına bir Attika drahmisi olan ücretlerini ödemiştir. Bu sırada Samos'ta bulunan Atina güçlerine Atina'dan Kharminos, Strombikhides ve Euktemon komutasında yeni bir

yardım gelmiştir. Böylece, güçlenen Atina donanması Miletos'u denizden ablukaya almış ve Khios'a da kara birliği göndermiştir (Thuc. VIII. 29-30).

Attika-Delos Deniz Birliği'ne üye kentlerdeki isyanlardan haberdar olan Atina, bu isyanları bastırmak için derhal çalışmalara başlamıştır. Yukarıda da sözünü ettiğimiz gibi Erythrai, Klazomenai, Teos, Lebedos ve Airai'nin da içinde bulunduğu Batı Anadolu kentleri bölgedeki Atina hegemonyasına karşı ayaklanmaya çalışmışlardır (Debord 1999, 206-207). Spartalı komutan Khalkideos ve Sardeis satrabı Tissaphernes, Atina'ya karşı yönlendirilecek savaşta destek olmayı kabul ettiler. Bu dönemde Atina, Samos'taki gücünü sağlamlaştırmaktaydı. Lesbos'taki ayaklanma, adada demirli Khios gemilerine yapılan ani bir baskınla sert bir şekilde bastırıldı. Lesbos'ta düzen sağlandıktan sonra Atinalılar, zengin bir grup oligarkh (azınlık yönetimi) tarafından tahkim edilmiş Polikhne yerleşimini ele geçirdiler ve onları adada yer alan merkezi Klazomenai kentine geri dönmeye zorladılar. İsyanın liderleri daha sonra Daphnous adı verilen başka bir yerleşime kaçmışlardır. Bu başarısız isyandan sonra, Spartalı Astyokhos yirmi gemi ile Klazomenai kıyılarına gelmiş ve Klazomenaililerden saflarını değiştirip, Daphnous'a taşınarak oligarkhları desteklemelerini istemiştir. Aldığı olumsuz yanıt karşısında Astyokhos adaya saldırmış, ancak sert bir rüzgâr nedeni ile adayı ele geçirememiştir. Böylece Ionia Satrapı Tamos tarafından da onaylanan Klazomenai'yi Sparta müttefiki yapma planları da başarısızlıkla sonuçlanmış oldu (Thuc. VIII. 31; Debord 1999, 207).

İ. Ö. 410 yılının başlarında, Spartalı Derkylidas Miletos kolonisi Abydos'u Atina birliğinden ayrılmaya ikna etmek üzere kara yoluyla Hellespontos'a gönderilmiştir. Thukydides bu olayı şöyle anlatmaktadır:

“...Derkylidas kara yoluyla Miletos'tan Hellespontos'taki Abydos'a geldi. Şehir bu Spartalıyla birlikte Pharnabazos'un lehine ayaklandı, iki gün sonra Lampsakos da isyan etti. Khios'ta bu haberi alan Strombikhides seksen Atina gemisiyle hemen yetişti ve surları olmayan Lampsakos alındı. Strombikhides daha sonra Abydos'a geçti ama ne şehri almayı ne de kendi safına çekmeyi başaramadı. Bu yüzden karşı kıyıda Khersonesos şehri Sestos'a geçti. Oraya tüm

Hellespontos'u koruması için bir kale yaptırıp bir garnizon yerleştirdi (Thuc. VIII. 62)

Bu sırada Tissaphernes de Hellespontos'a gelmiş, Alkibiades onu hediyelerle karşılamaya gelmişse de Tissaphernes kraldan Atinalılarla savaşmak üzere emir aldığını söyleyip Alkibiades'i esir alarak Sardeis'e göndermiştir (Xen. *Hell.* I. 1, I. 19; Plut. *Alc.* 27). Fakat kısa bir süre sonra Alkibiades Karia'da yakalanan Mantitheos ile birlikte Klazomenai (Urla) kentine kaçmayı başarmıştır.

Sestos'ta kalan yirmi Atina gemisi, Spartalı komutan Mindaros'un atmiş gemi ile saldıracağını öğrenince Kardia'ya sığınmıştır. Klazomeai'de bulunan ve durumu öğrenen Alkibiades de Kardia'ya gelmiş fakat Sparta donanmasının Kyzikos'a gittiğini öğrenince, kara yoluyla Sestos'a doğru yola çıkararak gemilerin de buraya gelmesini emretmiştir. Toplam seksen altı gemiden oluşan Atina donanması Parion'da toplandıktan sonra Prokonnesos' a ulaşmış, Mindaros ve Pharnabazos'un piyadeleri ile birlikte Kyzikos'ta olduğunu öğrenmiştir. Ksenophon'un anlatımlarından Kyzikos'un bu sırada Perslerin elinde olduğu anlaşılmaktadır (Xen. *Hell.* I. 1; Diod. Sic. XIII. 49). Daha sonra Kyzikos'a hareket eden Atina donanması, Kyzikos açıklarında atmiş gemiden oluşan Sparta donanmasıyla karşılaşmış ve Spartalıları yenmeyi başarmıştır. Dağılan düşman gemilerini toplayıp Prokonnesos'a götüren Atinalılar yeniden Kyzikos'a hareket etmiştir. Spartalıları ve Pharnabazos'un kaçtığını gören Kyzikoslular ise bu kez direnmeden Atinalılara kapılarını açmışlardır. Kyzikos'tan yüklü bir vergi alan Alkibiades önce Perintos'a sonra da Selymbria'ya geçer. Kentin kapılarını Atinalılara açmayan Perintos para yardımıyla bulunmuştur. Daha sonra Atinalılar Kalkhedon topraklarındaki Khrysopolis'e gelip şehri tahkim etmişler ve burada bir gümrük kurarak Karadeniz'den gelen gemilerden yüzde on vergi almaya başlamışlardır. Bu sistemi korumak üzere Theramenes ve Eumakhos komutasında otuz gemiyi burada bırakarak tekrar Hellespontos'a dönmüşlerdir (Xen. *Hell.* I. 1).

Bu sırada Sparta'nın durumu kötüleşmeye başlamıştır. Atina karşısında zayıf düşen Sparta bunun yanı sıra prestij de kaybetmiştir. Spartalı müttefiklerinin zor

durumda kaldığını farkedene Pharnabazos, onları teselli ve yeniden savaşmaya motive etmek için giyecek ile birlikte iki aylık da maaş vererek bu gemicileri silahlandırıp kendi sahillere nöbetçi olarak yerleştirmiştir. Ayrıca, mtfeiki olan kentlerin komutanlarını çağırarak kaybedilen gemilerin yerine Antandros'ta²⁹ gemi yapmalarını istemiş ve gemi yapımında kullanılacak keresteleri İda Dağı'ndan (Kaz Dağı) getirmeleri için para vermiştir. Bu gemiler yapılırken, Sparta'nın mtfeikleri olan Sicilyalılar tarafından kentin de yardımıyla Antandros'un surları onarılmıştır. Kente verilen bu destek bir yardım mış gibi görünse de aslında Pharnabazos'un donanmasının Kalkhedon'u kurtarmak için Antandros'tan ayrılmasından sonra kentin tekrar Atina'nın eline geçmesini istememesi yüzünden yapılmış olmalıdır. Bu sırada Sicilya'dan yeni gönderilen komutanlar Miletos kentine gelerek donanmanın başına geçmişlerdir (Xen. *Hell.* I. 1).

Sparta, Atina'nın Peiraesos Limanı'na (Pire) yapılan tahıl sevkiyatını durdurmak ve Atinalıları zor durumda bırakabilmek amacıyla Klearkhos komutasındaki on beş gemiden oluşan bir donanmayı Kalkhedon ve Byzantion zerine göndermiş, fakat Atina donanmayı Hellespontos'ta engellenmiştir (Xen. *Hell.* I. 1).

İ. . 409 yılında, Atinalı komutan Thrasyllus Samos'a gelip buradan Kuşadası yakınlarındaki antik bir yerleşme olan Pygela'ya saldırarak kenti tahrip etmiştir. Thrasyllus sonrasında Notion'a geçip buradan da Kolophon zerine yürümüştür. Kolophonluların hemen teslim olması üzerine, bir gün sonra Lydia'ya geçip köle ve para toplayarak burayı yağmalamıştır. Thrasyllus'un Ephesos'a gitmek üzere ordusunu deniz kenarına indirdiğini ğrenen Tissaphernes, büyük bir ordu toplayarak Ephesos'a yardıma gitmiştir. Hoplitleri Koressos (Ephesos/Bülbül Dağı) yakınlarına bırakan Thrasyllus, donanmayla kentin diğer yanına çıkarak saldırıya geçmiştir. Ephesoslular ise Tissaphernes'in de yardımıyla yirmi gemiyle karşı hücuma geçmişlerdir. Koressos'daki Atina donanmasını bozguna uğratan Ephesoslular buraya bir zafer anıtı dikmişlerdir. Bu yenilgi zerine Atina donanması

²⁹ Thukydides, Antandros'un bulunduğu coğrafi konum nedeniyle önemli bir gemi yapım merkezi (tersane) olduğundan bahsetmektedir (Thuc. IV. 52). Ayrıca bkz. Xen. *Hell.* I. 3, II. 1.

Lampsakos'a geçmiş ve Alkibiades komutasında toplanan tüm Atina ordusu Abydos'a sefer yapmıştır. Bölgeye atlılarıyla yardıma gelen Pharnabazos ise yenilerek kaçmak zorunda kalmıştır. Bütün kışı Lampsakos'ta geçiren Alkibiades ve ordusu zaman zaman Pharnabazos'un topraklarına saldırarak çok sayıda ganimet elde etmiştir (Xen. *Hell.* I. 2).

İ. Ö. 408 yılında tüm Atina donanması Prokonnesos'a gitmiş, buradan Kalkhedon ve Byzantion'a yönelip Bithynia topraklarına girerek Kalkhedon'a ait malları Bithynialılardan alarak geri dönmüşlerdir. Kısa bir süre sonra, Alkibiades'in tüm ordusuyla Kalkhedon'u kuşatması üzerine, kentte bulunan Sparlalı Hippokrates birliklerini toplayarak savaşa hazırlanmaya başlamıştır. Pharnabazos da Hippokrates'i desteklemek için savaşta hazır bulunmuştur. Yapılan savaşta Hippokrates'in öldürülmesi üzerine, Pharnabazos Kalkhedon Herakleion'una çekilmiştir. Bundan sonra Pharnabazos ve Atinalılar arasında bir antlaşma yapılmıştır. Bu antlaşmaya göre, Pharnabazos Atina'ya yirmi talent verecek, Kalkhedonlular ise Atina'ya vergilerini ödeyeceklerdi. Ayrıca, Pharnabazos Atina elçilerini Pers kralının yanına götürecekti ve bunun karşılığında Atina elçileri dönünceye kadar Kalkhedon'a saldırmayacaktı. Pharnabazos, Atina elçileriyle birlikte yola çıktığında Batı Anadolu'ya *karanos* olarak atanan Genç Kyros ile karşılaşmıştır. Genç Kyros, Pharnabazos'un Atina elçilerinin hem Pers kralına götürülmesini hem de elçilerin geri dönmesini engellemiştir. Dolayısıyla kralla görüşmeye gönderilen Atina elçileri birkaç yıl sonra Ariobarzanes tarafından Khios'ta serbest bırakılmışlardır (Xen. *Hell.* I. 3).

Pers-Yunan savaşlarıyla önemli bir zarar gören Batı Anadolu kentleri Peloponnesos savaşlarının sonucunda da bir kez daha bağımsız ve kendi kendini yöneten kent devleti olma idealinin bir hayal olduğunun farkına varmışlardır. Peloponnesos Savaşları sırasında Sparta'nın Ege'de üçüncü bir güç olarak varlığını ortaya koymasından sonra, Batı Anadolu kent devletleri bu üç süper güç arasında sıkışıp kalmıştır. Açıkça anlaşılacağı gibi Spartanın olaylara müdahil olması, Ege'deki sınırlar konusunda karışıklığa yol açmıştır (Debord 1999, 203-215). Spartalıların desteğini arkasına alarak Attika-Delos Deniz Birliği'nden ilk ayrılan

kent Khios olmuştur. Khios'u Erythrai, Lesbos ve Euboia takip etmiştir (Westlake 1979, 12-17).

İ. Ö. 405 yılında Spartalı komutan Lysandros Perslerin de yardımıyla Aigospotamoi Savaşı'nı kazanır ve Hellespontos'un kontrolünü ele geçirir. Bundan sonra da Ege'de Atina'nın önemli bir üssü olan Samos dışında kontrolü sağlama arayışlarına başlar. Ancak bu gelişme İ. Ö. 404 yılında Atina tarafından başarısızlığa uğratılmıştır.

B. Genç Kyros'un Batı Anadolu'ya Gelişi ve İsyanı (Kunaksa Savaşı İ. Ö. 401)

İ. Ö. 407 yılında Batı Anadolu üzerine *karanos* (başkomutan) olarak gönderilen Genç Kyros Sparda satraplığına gelerek Sardeis'e yerleşmiştir (Xen. *Hell.* I. 4; Xen. *Anab.* I. 1; Balcer 1993, 85-86; Sekunda 1988, 69-79). Bu sırada Batı Anadolu satraplık merkezlerinden Daskyleion'da II. Pharnabazos, Sardeis'te ise Tissaphernes satrap olarak görev yapmaktaydılar. Batı Anadolu'daki Pers satrapları Tissaphernes ve Pharnabazos'un politikaları sayesinde oldukça uzun bir süre devam eden Peloponnesos Savaşları da Batı Anadolu kıyılarında şiddetli bir şekilde devam etmekteydi. Satrapların uyguladıkları bu politikalar sonucunda dönemin süper güçleri olan Atina ve Sparta birbirlerine önemli bir üstünlük sağlayamadan sürekli savaşıyorlardı ve bu durum Perslerin işine geliyordu.

II. Dareios'un (Okhos) oğlu olan Kyros (Genç Kyros) daha babası ölmeden önce kardeşi II. Artakserkses (Mnemon) ile taht konusunda çekişmeye başlamıştı. Bu sırada, Batı Anadolu satrapları Tissaphernes ile II. Pharnabazos arasında da önemli bir rekabet yaşanıyordu. Bu taht kavgasının büyümemesi ve Tissaphernes ile Pharnabazos arasındaki rekabetin sona erdirilmesi için Genç Kyros Anadolu'ya *karanos* olarak atanmıştı. Fakat bu durum özellikle Sardeis satrapı Tissaphernes tarafından hiç de hoş karşılanmamıştır. Bu çekişmede II. Artakserkses'i destekleyen Tissaphernes, Genç Kyros'un Batı Anadolu'da kendisinden daha yüksek bir konuma getirilmesine ciddi bir reaksiyon göstermiştir.

İ. Ö. 404 yılında, babası II. Dareios'un rahatsızlığı üzerine Babil'e gitmek isteyen Genç Kyros, kendisinin yokluğunda bir kargaşa ortamının yaşanmaması için uzun zamandır Perslerin yanında savaşan Sparta ordusunun komutanı Lysandros'u Sardeis'e çağırıp, yokluğunda tüm görev ve yetkilerini ona devrettiğini, hatta toplanması gereken vergilerin de onun tarafından toplanacağını bildirmiştir. Kyros'un yetkilerini daha önce satraplık yapmış asil bir Pers olan Tissaphernes'in yerine bir Spartalıya devretmiş olması düşündürücüdür. Anlaşılan o ki Anadolu'ya gelirken Kyros'un kafasında tahta geçme düşüncesi vardı ve bu yüzden II. Artakserkses'i destekleyen Tissaphernes'e güvenmiyordu.

Sonrasında Kyros'un Lysandros'a verdiği bu güç ve yetkiler, uzun zamandır satraplar tarafından korunan Atina-Sparta arasındaki dengenin Sparta lehine bozulmasına yol açmıştır. Böylece, kısa bir süre sonra halen devam etmekte olan Peloponnesos savaşı da Sparta'nın Atina'ya karşı üstünlüğüyle sona ermiştir.

Babasının yerine tahta geçen II. Artakserkses'in taç giyme töreni esnasında Tissaphernes, Genç Kyros'un kendisine suikast hazırladığını ihbar etmiş ve bunun üzerine kral Kyros'u önce tutuklatmış, ancak annesinin ısrarlarına dayanamayarak daha sonra serbest bırakmıştır. Serbest kaldıktan sonra Batı Anadolu'ya geri dönen Kyros kendisine bağlı bulunan kentlere daha yumuşak ve dostça bir politika izlemeye başlamıştır. Böylece, tahtı ele geçirmek için kardeşi II. Artakserkses'in üzerine düzenleyeceği seferde bu kentlerden destek alacaktı. Kyros bir yandan görevini yapıp aldığı vergileri krala göndermeye devam ederken bir yandan da düzenleyeceği sefer için büyük bir ordu toplamaya başlamıştı. Yukarıda da değindiğimiz gibi, Peloponnesos Savaşları sırasında Kyros'un verdiği büyük destekle Atina'ya karşı önemli bir üstünlük sağlayan Spartalılar da bu hazırlıklar da Kyros'a destek olmuş ve asker toplamasına yardım etmişlerdir.

Bu sırada yaklaşık yirmi yedi yıl süren Peloponnesos savaşları nedeniyle Batı Anadolu kıyılarında önemli miktarda paralı asker bulunmaktaydı. Savaşın uzun yıllar sürmesi böyle bir meslek grubunun oluşmasına yardımcı olmuştur. Pers işgalinin

başından beri özgürlük hayaliyle Atina'nın yanında yer alan Batı Anadolu kent devletleri hem inançlarını yitirmişler hem de yıllar süren savaşlar ve değişken politikalar yüzünden ekonomik açıdan zayıf düşmüşlerdi. Bu durum da onların paralı asker olarak hayatlarına devam etmelerine neden olmuş olmalıdır. Kyros topladığı birliklerin bazılarını niyetini açıkça söylemiyor, Tissaphernes'e karşı bir sefer düzenlemek için bir ordu topladığını düşünmelerini istiyordu. Hatta inandırıcı olabilmek için Tissaphernes'in elinde olan Miletos kentini de kuşatma altına almıştı. Bu kuşatmaya Sardeis'deki Pers ve Yunanların yanı sıra bir kısım paralı asker de katılmıştı (Xen. *An.* I. 1).

Kyros'un komutasındaki birlikler ve donanma ile birlikte güçlü bir ordu oluşturulmuştu. Yeterince büyük bir ordu topladığına inanan Kyros, İ. Ö. 401 yılında Sardeis'ten hareket etmiştir. Bunu öğrenen Tissaphernes'in Pers kralını haberdar etmesi üzerine, II. Artakserkses savaş hazırlıklarına hemen başlamıştır (Xen. *Hell.* III. 1; Briant 1996, 649 vd.) .

Phrygia ve Kappadokia bölgesinden katılımlarla daha da güçlenen Genç Kyros'un ordusu yaklaşık yüz bin kişilik büyük bir ordu haline gelmişti (Xen. *An.* I. 7; Diod. Sic. XIV. 19-21). İ. Ö. 401 yılında, Babil'in 70 km. kadar kuzeyindeki Kunaksa'da yapılan savaşta Genç Kyros'un ordusu savaşı kazanmış, ancak Kyros'un ölümü üzerine boşlukta kalan ordunun bir kısmı uzun mücadeleler sonucunda Batı Anadolu'ya dönmeyi başarmıştır. Anabasis adlı eserinde, II. Artakserkses'e karşı ayaklanan Batı Anadolu başkomutanı (*karanos*) Genç Kyros'un topladığı ordu ile Kunaksa'da yenilmesi ve ölmesinin ardından, bu ordunun geri dönüş yolculuğuna liderlik eden Ksenophon olayları kronolojik bir şekilde aktarmıştır.

C. Sparta'nın Anadolu Üzerine Seferleri (İ. Ö. 400-392/391)

Kardeşiyle girdiği mücadeleyi kazanan II. Artakserkses, bu mücadelede kendisine çok yararı dokunan Sardeis satrabı Tissaphernes'i Genç Kyros'un yerine tekrar satrap olarak atamıştır (Xen. *Hell.* III. 1). Tissaphernes göreve gelir gelmez Ionia kentlerinden kendisine bağlılıklarını sunmalarını istemiştir. Pers tahtı için

yapılan bu mücadele sırasında Genç Kyros'u desteklemiş olan İonialılar Pers kralının kendilerini cezalandırmasından korkup artık Yunan dünyasının lideri konumunda olan Sparta'dan yardım istemişlerdir. Spartalılar ise İ. Ö. 399 yılında Thibron komutasındaki bir orduyu bölgeye göndererek bu isteğe cevap vermişlerdir. Thibron Batı Anadolu kıyılarına geldiğinde buradaki kentlerden de takviye birlikler almıştır. Önce savunmada kalmayı tercih eden Thibron, Kyros'un ordusundan geri dönenlerin de kendisine katılmasıyla (Xen. An. VII. 8) Pergamon, Teuthrania ve Halisarna'yı ele geçirmiştir. Bu sırada Gambreion'u elinde tutan Gorgion ve Myrina ile Gryneion kentlerine hâkim olan Gongylos da Thibron'un ordusuna katılmıştır. Larisa kentini kuşatmasına rağmen ele geçiremeyen Thibron buradan Karia'ya gönderilmiştir. Thibron Ephesos'ta iken onun yerine Derkylidas görevi devralmış ve Tissaphernes ile anlaşarak Pharnabazos'un topraklarına doğru hareket etmiştir³⁰. Hamaksitos, Kolonai ve Larisa'yı teslim alan Derkylidas diğer Aiolis kentlerine haberciler göndererek Pharnabazos'a karşı ayaklanmalarını ve Sparta'nın müttefiki olmalarını istemiştir. Neandria, İlion ve Kokylis kentleri Sparta tarafına geçerken, Kebren Pharnabazos'a sadık kalacağını açıklasa da sonunda teslim olmak zorunda kalmıştır. Derkylidas daha sonra Skepsis ve Gergis üzerine yürümüştür. Skepsis'i elinde bulunduran Meidias Pharnabazos'un öfkesinden korkmasına rağmen kenti Derkylidas'a teslim etmiştir. Meidias ile birlikte Gergis'e geçen Derkylidas bir direnmeyle karşılaşmadan burayı da almıştır (Xen. Hell. III. 1).

Kışı Bithynia'da geçiren Derkylidas ertesi yıl Khersonesos'a geçmiş ve buradaki Trakya kabilelerinin akınlarından rahatsız olan kentlerin korunması için yarımada bir sur yaptırdıktan sonra tekrar Anadolu'ya dönmüştür. Khios'un Aterneus'u kullanarak İonialılar için tehlike oluşturduğunu gören Derkylidas, uzun süren bir kuşatmadan kenti ele geçirmeyi başarmış ve buradan Ephesos'a geçmiştir. Çok uzun sürmeyen bir sükûnetten sonra, Karia kentlerinin özgürlüklerini elinde tuttuğu iddiasıyla Tissaphernes'i Sparta'ya şikâyet etmesi üzerine, Sparta yönetimi Derkylidas'ın Karia'ya geçmesine karar vermiştir. Daha önce de belirttiğimiz gibi,

³⁰ Sardeis satrabı Tissaphernes ile Daskyleion satrabı Pharnabazos arasında uzun zamandan beri sürüp giden rekabet, II. Artakserkses'in Genç Kyros'un yerine Tissaphernes'i *karanos* olarak atmasıyla doruk noktasına çıkmış olmalıdır.

bu sırada II. Artakserkses Tissaphernes'i Anadolu'ya *karanos* (başkomutan) olarak atamış ve dolayısıyla Pharnabazos da onun emrine girmişti. Anadolu'daki tüm Yunan güçlerini bölgeden uzaklaştırmak isteyen Tissaphernes, Karia Bölgesine önemli bir güç yerleştirdikten Ionia'ya geçmiştir. Bunun üzerine, Ionia Bölgesi'nin savunmasız kaldığını düşünen Derkylidas da hemen Ionia'ya doğru hareket etmiştir. Pers ordusunda her iki Batı Anadolu satrabının güçlerinin yanı sıra Yunan paralı askerler de bulunmaktaydı. Derkylidas'ın ordusu ile Pers ordusu Magnesia'da (Magnesia ad Maeandrum) karşılaşmıştır. Sparta ordusundaki Piriene, Akhilleion, adalar ve Ionia'dan gelen askerlerin bir kısmı görkemli Pers ordusunu görünce korkup kaçmışlardır. İki ordu liderinin anlaşmak için görüşmek istemesi üzerine, Pers ordusu Tralles'e, Sparta ordusu ise Leukophrys'e çekilmiştir. Derkylidas Tissaphernes'ten kentlerin yönetimine karışmamasını, Tissaphernes ise Derkylidas'ın tüm kentlerdeki birliklerini alarak Sparta'ya dönmesini istiyordu (Xen. *Hell.* III. 2). İ. Ö. 396 yılında, Pers kralı ve Tissaphernes'in bir donanma hazırladığını öğrenen Sparta, Agesilaos komutasındaki Anadolu'ya göndermiştir. Batı Anadolu kentleri de bu orduya yardım etmek için hazırlıklara başlamıştır. Sparta donanmasını Ephesos'a doğru yola çıktığını öğrenen Tissaphernes anlaşma yapmanın yollarını aramaya başlamıştır. Agesilaos'un Lysandros'la ilişkisinin bozulması üzerine Lysandros Hellespontos'a gönderilmiştir. Hellespontos'a giden Lysandros, burada Pharnabazos ile arası bozuk toprak sahibi bir Pers olan Spithridates'i ikna ederek güçleriyle birlikte Ephesos'ta bulunan Agesilaos'un yanına getirmiştir (Bu konudaki tartışmalar için bkz. Sekunda 1991). Tissaphernes, Agesilaos'un hemen geri dönmesini isteyince anlaşma zemini de ortadan kalkmıştır. Bunun üzerine, Perslerin karşısında daha küçük bir orduya sahip olan Agesilaos savaş hazırlıklarına başlamıştır. Bir yandan Ionia, Aiolis ve Hellespontos'daki kentlere ordusuna katılmaları için haber gönderirken diğer yandan Karia üzerinde geçeceği kentlere de pazar kurmalarını emretmiştir. Tissaphernes'i yanıltmak isteyen Agesilaos, Daskyleion'a doğru doğru yönelmiş, ancak kente yaklaştıkları sırada Rhathines ve Bagaios komutasındaki süvarilere karşı sonuç alamayıp denize doğru ilerlemiştir. Daha güçlü bir orduya ihtiyacı olduğunun farkına varan Agesilaos, çevredeki Yunan kentlerinden yardım istemiş ve ordusunu Ephesos'ta toplayarak savaş hazırlıkları yaptırmıştır. Bu sırada Tissaphernes de Karia'daki ordusunu yeniden toparlıyordu. Yeterince hazır olduğuna

inanan Agesilaos, Sardeis arazisine girdi ve burada üç gün ilerledikten sonra Paktalos'u geçtiğinde Pers süvarilerine rastladı. Tissaphernes'in İ. Ö. 395 yılında yapılan bu savaş sırasında Sardeis'te bulunması, Pers süvarilerinin yenilgisinden sorumlu tutulmasına neden olmuş, bu yüzden vatan hainliği ile suçlanmasına ve Pers kralı tarafından öldürülmesiyle sonuçlanmıştır (Diod. Sic. XIV. 80). Tissaphernes'in Pharnabazos ile olan mücadelesi ve daha önce Sparta ile yaptığı iş birliği bu sonu hazırlayan en önemli nedenler olmalıdır. Tissaphernes'in yerine atanan Tithraustes de Batı Anadolu kentlerinin Pers kralına vergi ödemeye devam etmek koşuluyla özerk olmalarını kabul ederek Agesilaos'la anlaşma zemini aramaya devam etmiştir³¹. Agesilaos Sparta'ya bu isteği ilettiğinde, Sparta donanmasının da kendi komutasına devredildiğini öğrenmiştir. Bunun üzerine, adalar ve kıyıdaki kentlerden kendisine gemi yapmalarını istemiş ve donanmasına yüz yirmi gemi ilave ederek Daskyleion üzerine yürümüştür (Xen. *Hell.* III. 4).

Sardeis satrabı Tissaphernes ile Daskyleion satrabı Pharnabazos'un Alkibiades'in kendilerine tavsiye ettiği gibi, aynı anda hem Sparta hem de Atina'yı destekleyip, birbirlerine kesin bir üstünlük sağlamalarına izin vermeden uzunca bir süre güttükleri denge politikası, bu iki büyük gücün birbirlerini tüketmesine neden olmuştur. Daha önce de değindiğimiz gibi, Peloponnesos Savaşları boyunca işleyen bu politika, Genç Kyros'un kendi çıkarları uğruna (Babil'e giderken, yokluğunda bir kargaşa çıkmasını önlemek için tüm yetkilerini Lysandros'a bırakmasıyla) dengeyi Sparta lehine bozmasına kadar da devam etmiştir. Batı Anadolu kentleri için ise bu politika son derece yıkıcı olmuş olmalıdır. Sözümona, Perslere karşı bu kentlerin hamiliğine soyunan Atina'dan sonra, Sparta'nın da benzeri bir misyonla tarih sahnesine çıkması bu kentler için sömürünün doruk noktası olmuştur.

Dengenin kendi lehine bozulmasıyla güçlenen Sparta, karşıdaki en önemli güç olan Atina'yı bertaraf ettikten sonra Persler için de önemli bir tehlike olmaya başlamıştı. Tissaphernes'in yerine geçen Tithraustes ise, Agesilaos'un donanma ve orduyu takviye etme çabasından dolayı niyetinin buradan ayrılmamak olduğunu

³¹ Tithraustes'in bu tavır, Perslerin Batı Anadolu'yu coğrafi olarak elde tutmaktan daha çok ekonomik açıdan elde tutmayı istediğini ortaya koymaktadır.

anlamış ve bu durumdan kurtulma yolunun Atina ile Sparta'nın birbirlerine düşmesi olduğuna karar vermiştir. Çok geçmeden Atina ve Sparta karşı karşıya gelmiş, Atina'nın desteklediği Thebai'nin Sparta'ya karşı üstünlük sağlaması üzerine Sparta önemli bir prestij kaybına uğramıştır (Xen. *Hell.* III. 5).

Bölgedeki egemenliğini yeniden sağlamaya çalışan Sparta, Spithridates'in de desteklediği Agesilaos komutasındaki bir orduyla Pharnabazos'un topraklarına girmiş ve Paphlagonia'ya doğru harekete geçmiştir (Xen. *Hell.* IV. 1). İ. Ö. 395 yılında, büyük bir orduyla Batı Anadolu'ya geçen Sparta komutanı Agesilaos Sardeis satrabı Tissaphernes'i yenilgiye uğratmıştır.

Bunun karşılığında, Spartalı Agesilaos'a karşı taktik geliştiren Persler, Atinalı Konon liderliğinde bir donanmayla İ. Ö. 394 yılında Knidos yakınlarında yapılan bir savaşta Sparta'yı bozguna uğratmışlardır. Konon ve Pharnabazos komutasındaki donanma, bu zaferden sonra adalar ve kıyıdaki kentlere uğrayarak bölgedeki Spartalı komutanları kovmuştur. Konon'a kırk gemi bırakan Pharnabazos Sestos'ta buluşmak üzere sözleşip Ephesos'a çıkmıştır. Bu sırada, Agesilaos'un Anadolu'ya gönderdiği Derkylidas da Abydos'tan topladığı orduyla Sestos'a geçmiştir. Derkylidas burada savunma hazırlıkları yaparken bir yandan da bölge kentlerine Aiolis Bölgesi'nde Perslere rağmen bağımsız kalabilmiş olan Temnos ve Aigai kentlerini örnek gösteriyordu (Xen. *Hell.* IV. 8).

Pharnabazos'un teslim olmaları isteğine uymayan Abydos ve Sestos kentleri Sparta'nın yanında kalmayı tercih edince yağmalanmışlardır. Aynı tarihlerde, Atinalı Konon Pharnabazos'u Atina yardım konusunda ikna etmiş ve ondan aldığı paralarla Atina surlarını tamir etmeye başlamıştır. Bu durumu öğrenen Spartalılar Sardeis'te bulunan satrap Tiribazos'un yanına Antalkidas'ı göndererek Konon'a verilen yardımların kesilmesi ve Sparta ile barış yapılması için taleplerini iletmişlerdir. Bunun karşılığında Atinalılar da Kononla birlikte elçiler göndermişlerdir. Antalkidas'ın önerdiği barış koşulları Pers kralının da çıkarlarına uygun düşüyordu. Aslında Sparta Batı Anadolu kentleri için Perslerle savaşmak istemiyordu. Adalarla birlikte diğer kentlerin özgür olması Sparta için yeterliydi. Sonuç olarak,

Anadolu'daki kentlerin bağımsız olması halinde Yunanistan'daki kentlerin de bağımsız olmak isteyecekleri düşünülerek barış yapılmadan elçiler dağılmışlardır. Bu kez de Pers kralının Sardeis satraplığına atadığı yeni komutan Strouthes'in Atina ile yakın ilişkide olmasından rahatsız olan Sparta, Thibron komutasındaki bir orduyu Anadolu'ya göndermiştir. Ephesos'a gelen Thibron, buradan Priene, Leukophrys ve Akhilleion'u üs olarak kullanıp bölgeyi yağmalamaya başlamıştır. Fakat Strouthes, düzenlediği bir baskınla Thibron ile birlikte çok sayıda Spartalıyı da öldürmüştür. Bunun üzerine Sparta, İ. Ö. 391 yılında Diphridas komutasında bir orduyu Rhodos üzerinden yeniden Batı Anadolu'ya göndermiştir. Bunun karşılığında, Sparta'nın yeniden denizlere egemen olmasını istemeyen Atina, Thrasyboulos komutasında kırk gemiden oluşan bir donanmayı Anadolu'ya göndermiştir. Thrasyboulos, önce Hellespontos boğazına yönelmiş, buradan Trakya'ya geçip burada Atina'ya yandaşlar kazandırdıktan sonra Byzantion'a varmıştır. Kalkhedonluların da sevgisini kazanan Thrasyboulos Rhodos'a giderken Aspendos'a uğramış ve burada öldürülmüştür (Xen. *Hell.* IV. 8). Sparta, Perslerin de yardımıyla Atina'nın Batı Anadolu'daki tüm kıyı kentleriyle iyi ilişkiler içinde olmasından rahatsızlık duyuyordu. Bu yüzden Anaksibios'u Troas bölgesine göndermiş ve Abydos'tan yardım alan Anaksibios çevreye saldırmaya başlamıştı. Bunun üzerine, Atina Iphikridates'i Anadolu'ya göndererek, Antandros'a gitmek üzere yola çıkan Anaksibios'u Abydos topraklarındaki bir pusuda öldürtmeyi başarmıştır (Xen. *Hell.* IV. 8).

Komutan Strouthes, Atinalı Konon'un Pers kralına karşı isyan eden Kıbrıslı Evagoras'ın yanına kaçmasına izin vermiştir. Bu sırada açıkça isyan eden Evagoras kendi adına sikke bastırmaya başlamıştır. Autophradates ve donanma komutanı olarak da Hekatomnos Kıbrıs'taki ayaklanmayı bastırmak üzere görevlendirilmişlerdir. Atina'nın yardımıyla gerçekleşen Mısır ve Kıbrıs'taki ayaklanmalar, Pers kralı II. Artakserkses'e bölgenin yönetimi ile ilgili ne gibi değişiklikler yapılması gerektiğini göstermiş olmalıdır. İlk adımda Pharnabazos Pers kralının kız kardeşi ile evlendirilerek ödüllendirilmiştir. Sonrasında, Pharnabazos'un yerine Ariobarzanes Daskyleion satrabı olmuş, Autophradates ve Struthas'ın yerine ise Tiribazos geçmiştir (Xen. *Hell.* V. 1; Petit 1988, 309).

Tiribazos ile birlikte Sparta biraz daha destek bulmuş ve Antalkidas'ı amiral olarak atamıştır. Perslerle Sparta arasında gelişen yakınlaşma nedeniyle zor durumda kalan Atina, Spartalı Antalkidas'ın girişimleriyle barış yapmak zorunda kalmıştır. İ. Ö. 387-86 yıllarında yapılan Antalkidas Barışı veya Büyük Kral Barışı olarak adlandırılan bu antlaşmayla, uzun yıllar savaşarak ya da savaşa alet olarak yıpranan Batı Anadolu kentleri yeniden Pers hâkimiyetine giriyor nefes almak için biraz fırsat bulmuş oluyorlardı. Sicilyalı Diodoros Kallias Barışı ile bağımsızlıklarına kavuşan Anadolu'daki Yunanların Antalkidas Barışı ile yeniden Pers hâkimiyetine girmesindeki tezata dikkat çekmektedir (Diod. Sic. XII. 26).

İ. Ö. 380 yıllarının sonuna doğru Kıbrıs'ta yapılan savaşta Pers donanması önemli bir zafer kazanırken, Evagoras Salamis'teki savunmasını sürdürmüştür. Bu savaşa katılan Orontes'in Tiribazos'u II. Artakserkes'e şikayet etmesi üzerine, kral Tiribazos'un tutuklanmasına ve Susa'ya gönderilmesine karar vermiştir. İ. Ö. 380 yılında, Orontes Kıbrıs Kralı Evagoras ile bir antlaşma yapıp ayaklanmayı sona erdirmiştir. Bu antlaşmaya göre, Evagoras Pers kralına vergi ödeyecek, ancak kralın kölesi olmayacaktı. Bu antlaşmayı yaptıktan kısa bir süre sonra Evagoras ölmüş ve dolayısıyla da ayaklanma sona ermiştir (Weiskopf 1989, 18-20). Evagoras'ın ortadan kalkmasıyla, Pharnabazos Mısır'daki isyanı bastırmak üzere Atinalı Iphkridates'i kullanmıştır.

Bu sırada İ. Ö. 378 yılında, Atina'da ikinci deniz birliği kurulmuştur. Yunanlar arasında yaklaşık yüz yıl önce kurulan ilk birlik (Attika-Delos Deniz Birliği) Perslere karşı kurulurken, bu ikinci birlik aslında bölgede ipleri eline alan Sparta'ya karşı kurulmuştu. Birliğe üye kentler Pers kralına karşı olmayan kentler arasından seçiliyordu. Çünkü Atina, Sparta'ya karşı verdiği mücadele sırasında Perslerle de karşı karşıya gelmek istemiyordu. İlk deniz birliğindeki deneyimlerini göz önünde bulunduran Atina, eski güçlü konumuna yeniden gelebilmek için daha yumuşak ve daha demokratik bir tavır takınmak zorunda kalmış olmalıdır (Olmstead 1948, 404-405). Bu birliğe katılan kentlerin sayısı İ. Ö. 375 ve İ. Ö. 373 yıllarında Khabrias ve Timotheos'un Batı Anadolu kıyılarına yaptığı seferler yüzünden daha da

artmıştır (Diod. Sic. XV. 36-47). Sparta'nın Leuktra'daki ağır yenilgisi, birliğin etkisinin artmasına neden olurken, Thebai'nin saldırganlığı da birliğin yıpranmasına neden olmuştur. İ. Ö. 357 yılında birliğin Ege Denizi'ndeki etkisi azalmaya başlayınca Khios, Byzantion ve Rhodos çeşitli bahanelerle birlikten ayrılmışlardır. Karia'lı Maussollos'un kendilerine karşı entrika çevirdiğini iddia eden kentler önemli bir güç oluşturmuşlar ve ayaklanmayı bastırmak üzere Anadolu'ya gelen Khares'e karşı verdikleri mücadeleden galip olarak ayrılmışlardır (Cawkwell 1981, 52-55).

İ. Ö. 338 yılına kadar devam eden ikinci deniz birliği, ilkindeki kadar etkili olmamasına rağmen Ege Denizi'ndeki varlığı hissettirmiştir. Demades Barışı ile Makedonya Kralı II. Philippos tarafından bu birlik resmen sona erdirilmiştir (Diod. Sic. VIII. 56).

VI. PERS İMPARATORLUĞU'NUN ÇÖKÜŞ SÜRECİ VE BÜYÜK İSKENDER'İN BATI ANADOLU'YU ELE GEÇİRMESİ

A. Satrap İsyanları (İ. Ö. 366-360)

Sicilyalı Diodoros, II. Artakserkses'in (Mnemon) krallığı sırasında İ. Ö. 362/61 yılı civarında, Pers İmparatorluğu'nun batı kesiminde bir kargaşa ve isyan ortamının oluştuğunu aktarmaktadır. Diodoros dışında diğer antik yazarlar Anadolu'daki satrapların ayaklanmasından bahsetmez. Ksenophon *Hellenika* ve *Agesilaos* adlı iki önemli eserinde de ayaklanma ile ilgili bilgi vermemiştir. Batı Anadolu kıyılarındaki kentler Perslere karşı ayaklanmışlar ve Batı Anadolu'daki Pers yöneticilerinin bir kısmı da Pers kralına karşı birleşmişlerdi³². Bu isyancılara güneyde isyan eden ve savaş hazırlıklarına girişen Mısır kralı Takhos da kendi sınırlarından oldukça uzakta olan bu ayaklanmaya destek vermekteydi (Diod. Sic. XV. 90-92).

Persler açısından bakıldığında, Mısır'daki mücadeleler devam ederken aslında Batı Anadolu'daki durum da pek parlak görünmüyordu. İ. Ö. 378 yılında Artakserkses'in ordu komutanlığına getirilen Datames, Paphlagonia'yı elinde bulunduran Otys'in (Xen. *Hell.* IV.1; Xen. *Ages.* III. 4) isyanını bastırmak bölgedeki düzeni sağlamak üzere İ. Ö. 378 yılında Kappadokia'ya satrap olarak atanmıştır. Kısa sürede yıldızı parlayan Datames Anadolu'daki en güçlü Pers yöneticilerinden biri olmuştur. Bir süre sonra Pers kralı ile anlaşmazlığa düşen Datames, bağımsız davranışlar sergilemeye başlamış³³ ve Daskyleion satrapı Ariobarzanes'in de desteğiyle isyan etmiştir (Weiskopf 1989, 32-38). Kariyalı Maussollos'un

³² Pers krali soyundan gelen bir yöneticinin nasıl olup da kendi bağlı olduğu imparatorluğa karşı ayaklandığı veya ayaklanmaya destek verdiği şaşırtıcıdır. Weiskopf, bunun nedenini politik ve sosyal statülerini gurur meselesi yapan Akhaimenid memurların, bu statülerdeki en ufak bir düşme veya ikinci plana itilme, üstlerine herhangi bir atamada verdikleri tepkiye bağlar. Bu korkuyla karışık tepkinin sonucu birbirleriyle rekabete girdiklerini ve hatta bu rekabetin açık bir savaşa dönüştüğünü belirtir.

³³ İ. Ö. 373 yılı baharında kendi kendini bağımsız bir yönetici olarak göstermeye başlayan Datames kendi adına, Ahura Mazda'nın kanatlı tasvirini gösteren Pers stili sikkeler bastırmıştır (Dandamaev 1989, 301).

ayaklanmaya açıkça katılıp katılmadığı belli olmamasına rağmen bu kargaşa döneminden en iyi yararlanan Hekatomnid hanedanıdır³⁴.

Tüm bunlara rağmen, II. Artakserkses'e sadık kalan Sparda (Sardeis) satrabı Autophradates gelişen isyanları bastırmak için önemli bir mücadele vermiştir. Datames'in üzerine Kappadokia'ya yürüyen Autophradates başarılı olamayınca, Atina ve Spartadan yardım alan Ariobarzanes ile Datames daha büyük bir ordu toplamışlardır. Bu orduda Sparta kralı Agesilaos'un yanı sıra çok sayıda paralı asker de bulunmaktaydı. II. Artakserkses, bu ayaklanma döneminde tek başına savaş veren Autophradates'e destek vermesi için Orontes'i³⁵ Mysia bölgesine göndermiştir. Ancak Orontes bir süre sonra paralı asker toplamaya ve Kisthene ve Lampsakos'da kendi adına sikke bastırmaya başlar. Bu arada Orontes'in hedeflerinden biri de Sparda satraplığıdır ve bu amaçla Lydia satraplığı üzerine sefer bile düzenler. Uzun bir süreden beri Perslere karşı özgürlük mücadelesi veren Mısır kralı Takhos da bu isyana destek veriyordu. İyi organize olmuş bir hareket olmamasına rağmen bu isyanlar bir anda tüm Anadolu'ya yayılmış ve büyük destek görmüştür. İ. Ö. 363 yılında kendine destek bulan Orontes de bu isyan dalgasına katılmıştır (Weiskopf 1989, 85-89).

Küçük Asya'nın neredeyse tamamı ve bazı komşu bölgeler Persler ile savaş halindeydi. Her biri diğerlerine ihanet ederek kendilerine en uygun şartları elde etmek için kral ile anlaşmaya hazır olmalarından isyancıların amaçlarının kişisel olduğu anlaşılmaktadır. İ. Ö. 360 yıllarına gelindiğinde, Ariobarzanes'in kendi oğlu

³⁴Maussollos'un babası Hekatomnos (İ. Ö. 395-377), Artakserkses'e karşı açıkça bir isyandan çekinmesine, geri durmasına karşın Yunan yerleşmeleri ve paralı askerlerinin destekleriyle satraplığını miras yoluyla babadan oğla geçen bir krallığa dönüştürür. Hekatomnos kendi adına sikkeler bastırır ve oğlu Maussollos'un krallığı boyunca (İ. Ö. 377-353) Yunan kültürü Karia toplumu içlerine doğru nüfus etmeye başlar.

³⁵ Diodoros Orontes'i Mysia satrabı olarak anlatır (Diod. Sic. XV. 91). Artasouras'ın oğlu olan Orontes'in adı farklı şekillerde verilmesine karşın genel olarak Οροντης veya Αποανδης olarak geçer (Plut., *Artax.*12). Orontes ilk olarak karşımıza İ. Ö. 401'de Armenia satrabı olarak çıkmaktadır (Xen. *Anab.* III.5). Pers kralı II. Artakserkses'in (Mnemon) kızı Rhodogune ile evlenir (Xen. *Anab.*, II. 4; Plut. *Artax.* 27; Diod. Sic. XV. 2) ve İ. Ö. 386 yılında Tiribazos ile birlikte Kıbrıslı Evagoras'ın ayaklanmasını bastırmak üzere görevlendirilir (Diod. Sic. XV. 2). Ancak Orontes, Evagoras ile görüşmeler sırasında, genel kumandan görevindeki Tiribazos'u Artakserkses'e şikayet eden bir mektup gönderir ve Tiribazos bir süreliğine de olsa tutuklanır. Tiribazos'un daha sonra kendisini savunmasından ve haklı olduğunun anlaşılmasından sonra, II. Artakserkses damadını cezalandırmaz ve Orontes'i Armenia satraplığından alarak Mysia bölgesine atar.

Mithridates tarafından öldürülmesi (Xen. Cyr. VIII. 8) isyanın sonunu getirmiştir. Kısa bir süre sonra Datames'in de öldürülmesi üzerine Autophradates'e karşı başarılı olamayan Orontes de teslim olmak zorunda kalmıştır (Diod. Sic. XV. 91). Tüm isyancılar Persler tarafından cezalandırılmış, bu isyanı açıkça desteklemediği için yalnızca Maussollos bu cezalandırmanın dışında bırakılmıştır (Dandamaev 1989, 302-30)

Satrap isyanları konusunda son derece detaylı bir çalışma yapmış olan Weiskopf, bu isyanlara neden olan başlangıç noktasını Peloponnesos savaşları sırasında Batı Anadolu'da bulunan Daskyleion satrapı Pharnabazos ile Sardeis satrapı Tissaphernes'in arasında gelişen çekişmelere kadar dayandırmaktadır. Çünkü söz konusu dönemde, Pers İmparatorluğu topraklarında görev yapan yöneticiler arasında Pers kralına yakın olabilmek için müthiş bir rekabet vardı. Ksenophon'un Hellenika adlı eserinde aktardığı şu pasaj bu duruma verilebilecek en iyi örnektir:

“Eğer kral başka birini başkomutan olarak gönderir ve ben onun buyruğu altına girmek zorunda kalırsam sizin dostunuz ve bağlaştığınız olacağım. Fakat başkomutanlığı bana verirse size karşı savaşı elimden geldiği kadar sıkı tutacağım” (Xen. Hell. IV. 1).

Bazı memurların krala daha yakın olmak, onun sempatisini kazanmak için rekabete girdikleri ve birbirlerine karşı güç elde etme yarışında oldukları bilinmektedir. Kıbrıs seferi sırasında Tiribazos ile Armenia satrapı ve II. Artakserkses'in damadı olan Orontes arasındaki çekişme bu yüzdendir. Weiskopf özellikle nüfuslu satraplar arasındaki bu rekabetin ya da savaşın kendi içinde bastırılacağını, Büyük Kral'a zarar vermediği sürece yönetim ve organizasyonunun bir parçası olduğunu ileri sürer. Daskyleion satrapı Pharnabazos ile Sparda satrapı Tissaphernes arasındaki rekabet bu önerinin en yerinde kanıtıdır. Kyros'un Anadolu'ya hepsinin üstü olarak atanmasında sonra Kyros ile Tissaphernes arasındaki rekabet bu durumu ortaya koymaktadır (Weiskopf 1989,16-18).

Yukarıdaki pasajdan bir Pers yöneticisinin kraldan bekledikleri ve kendisinin üzerine başkomutan gönderilmesinden duyduğu rahatsızlık açıkça anlaşılmaktadır. Genç Kyros'un Anadolu'ya sözünü ettiğimiz bu iki satrabın üstünde bir yetkiyle atanması durumu daha da kötüleştirmiştir. Kıbrıs seferi sırasında Tiribazos ile Orontes arasında yaşanan çekişme de yine Pers kralının gözüne girebilmek yapılmıştır. Bu rekabet zaman zaman satraplık arazisinde oturan Pers soylu ailelerine de sıçramıştır. İ. Ö. 390 yılı civarında Daskyleion satraplık arazisinde oturan Pers soylusu Spithridates'in Pharnabazos'a karşı isyan ederek Sparta'nın yanında yer almış olması da yaşanan bu tür çekişmelere güzel bir örnektir. M. Weiskopf, isyanların II. Artakserkses'e karşı olmak için değil aslında ona daha yakın olabilmek ve itibar kazanmak için satrapların birbirlerine karşı düzenledikleri organize olmamış entrikalar olduğunu düşünmektedir (Weiskopf 1989).

İsyanların en büyük destekçileri ise Atina, Mısır ve satraplıklardaki yönetimden memnun olmayan kişilerdi. Atina Kral Barışı gereğince doğrudan yardımda bulunamamasına rağmen arka planda isyanları önemli ölçüde desteklemiştir. İsyanların sonuna doğru Mısır kralı Takhos'tan önemli bir yardım getiren Rheomitres'in son anda yardımdan vazgeçmesi, Perslerin Daskyleion satraplığındaki karışıklığı bastırıp Datames'i de öldürmesi üzerine bunun umutsuz bir çaba olduğunu görmesinden kaynaklanmış olmalıdır.

Satrap İsyanları olarak anılan ve yaklaşık altı yıl süren isyanlar Anadolu'yu kısa bir sürede sarmış ve ekonomik açıdan da halkı zor durumda bırakmıştır II. Artakserkses'in hükümdarlığına doğrudan bir tehdit oluşturmayan bu olaylar Pers İmparatorluğu açısından ciddi güvenlik sorunları yaratmış ve çöküşün başlamasına neden olmuştur (Weiskopf 1989, 94-99).

B. Granikos Savaşı ile Batı Anadolu'da Pers Varlığının Sonu (İ. Ö. 334)

Yukarıda da sözünü ettiğimiz üzere imparatorluğun batı bölgelerinde ortaya çıkan satrap isyanları Pers İmparatorluğu için çöküşün başlangıcı olmuş ve bu

süreçte hızlı bir şekilde yayılan kargaşa ortamı imparatorluğu yıpratmıştı. İsyanların bastırılmasından kısa bir süre sonra, İ. Ö. 358 yılında II. Artakserkses'in (Mnemon) ölümü üzerine yerine oğlu III. Artakserkses (Okhos) tahta geçmiştir. III. Artakserkses ilk olarak Mısır kralı II. Nektanebos üzerine bir sefer düzenlemiş ancak başarılı olamamıştır. Satrap isyanları ve hemen sonrasında yaşanan Perslerin Mısır'daki yenilgisi ile zayıflayan Pers İmparatorluğu'ndaki çöküşün sinyalleri, Batı Anadolu'da Daskyleion satrabı II. Artabazos'un isyanıyla ortaya çıkmıştır. Atina ise her zaman olduğu gibi isyancı tarafa destek veriyordu. Artabazos'dan sonra çok geçmeden bu harekete Kıbrıs, Fenike ve Kilikia da katılmıştır. Kariyalı Hekatomnos sülalesinden Idrieos komutasındaki bir ordu adaya çıkarak isyanı bastırmıştır (Diod. Sic. XVI. 40-42). Fenike ve Mısır kıyılarına da seferler düzenleyen III. Artakserkses (Okhos) bu bölgeler de de düzeni sağlayamamıştır.

Özellikle, Mısır seferi sırasında Pers kralına büyük yardımı dokunan Rhodoslu Mentor, bölgedeki ayaklanmaları bastırıp düzeni yeniden sağlamak üzere Asya kıyısı komutanı olarak Batı Anadolu'ya gönderilmiş ve başarılı olmuştur. Mentor'un araya girmesiyle, Makedonya Kralı II. Philippos'a sığınmak zorunda kalan Daskyleion satrabı II. Artabazos ve ailesi Pers kralı tarafından affedilerek Anadolu'ya geri dönmelerine izin verilmiştir (Diod. Sic. XVI. 50-52).

İ. Ö. 338 yılında III. Artakserkses' in (Okhos) ölümü üzerine yerine oğlu IV. Artakserkses (Arses) geçmiş ancak çok kısa bir süre içerisinde öldürülmüştür (Diod. Sic. XVII. 5-6). Böylece, Pers İmparatorluğu'nun son kralı olan III. Dareios (Kodomannos) tahta geçmiş oluyordu.

Bu sırada, Yunanistan'ın kuzeyinde III. Amyntas'ın oğlu II. Philippos İ. Ö. 359 yılında tahta çıkmış ve Makedonya Krallığı'nı güçlü ve büyük bir devlet haline getirmişti. Philippos'un en büyük siyasi hedefi ise Yunanistan'daki devletleri kendi bünyesinde birleştirmek ve asıl düşman olan Perslere karşı bu gücü kullanmaktı. Kısa bir süre içerisinde, Yunanistan'da kendi içinde çekişme halinde olan devletleri dize getiren II. Philippos, İ. Ö. 338 yılında yapılan Khaironeia Savaşı'nda Atina ve Thebai'nin ordularını yenerek Yunan dünyasının en önemli gücü olmuştur. Bu

savaştan sonra II. Philippos Yunanların sempatisini kazanmış ve hep olması beklenen Yunan birliğini sağlayacak tek kişi olarak görülmeye başlanmıştı. Bunun farkına varan Philippos, İ. Ö. 337 yılında “Korinthos Birliği” olarak anılan Yunan birliğini sağlamıştır. Sparta ise bu birliğe iştirak etmemiştir. Birliğin kurulmasıyla birlikte, II. Philippos ve oğlu III. Aleksandros (Büyük İskender) tarafından Batı Anadolu kentlerini Pers boyunduruğundan kurtarmak ve Perslere karşı Yunanların gücünü göstermek amacıyla Perslere karşı sefer yapılacağı da ilan edilmiştir.

İ. Ö. 334 yılında, Pers ve Yunan orduları Granikos Nehri (Biga Çayı) kıyılarında karşılaşmadan hemen önce, İ. Ö. 336 yılında Büyük İskender’in babası II. Philippos’un Parmenion, Attalos ve Amyntas yönetiminde on bin askerden oluşan bir orduyu Batı Anadolu’ya gönderdiği bilinmektedir (Diod. Sic. XVI. 91). Hellespontos’tan Ephesos’a kadar kontrolü sağlayan bu ordu Rhodoslu Mentor’un kardeşi Memnon’un müdahalesiyle, Ephesos, Magnesia ve Lampsakos’tan çıkarılmışlardır (Diod. Sic. XVII. 7). İ. Ö. 335 yılında, Büyük İskender’in düzenleyeceği seferi haber alan III. Dareios, Hellespontos üzerindeki kontrolü sağlamanın İskender’e karşı önemli bir avantaj sağlayabileceğini kavrayarak, Memnon’u Kyzikos’u ele geçirmek üzere kente göndermiştir (Diod. Sic. XVII. 7-10).

İ. Ö. 335 yılının sonlarına doğru komutan Parmenion³⁶ komutasındaki Makedon ordusunun Kyzikos ve Abydos kentlerinde tutunabildiğini görmekteyiz (Grainger 2007, 71). Kolay savunulabilecek bu liman kentlerinin Memnon tarafından tekrar işgal edilme olasılığı oldukça düşüktü. Bu yüzden kışı burada geçirmeye karar veren Makedon ordusu, bölgede üsler kurup erzak depolayarak İskender’in Anadolu’ya yapacağı seferin ön hazırlığını da tamamlamış oluyordu.

İ. Ö. 334 yılının baharında, yerine Antipater’i bırakan Büyük İskender Pella’dan hareket edip Hellespontos üzerine sefere çıkar ve Çanakkale boğazından geçerek Küçük Asya’ya girer. İskender yola çıkmadan önce, Yunan paraları

³⁶ Yaklaşık olarak İ.Ö. 400’de doğan, II. Philippos’un en yetkin generalleri arasında bulunan Philotas oğlu Parmenion Büyük İskender’in de en güvendiği komutanlarının başında yer alıyordu. İ. Ö. 334’de birlikleri Sestos’dan Abydos’a geçirmiş ve Küçük Asya’da piyade birliğine komuta etmiştir.

askerlerinden oluşan kuvvetleri Batı Anadolu'da pek çok yeri zaten kontrol altına almıştı. Arrianos, İskender'in Hellespontos'u geçişini şu cümlelerle aktarmaktadır:

"...Hellespontos'ta, atlı birliklerin ve piyadeleri Sestos'tan Abydos'a geçirme görevi Parmenion'a verildi. Geçiş yüz atmış trireme ve çok sayıda gemisi ile sağlandı. Söylenildiğine göre, İskender bizzat amiral gemisinin dümenindeyken Elaeos'dan Akha limanına geçerken, yolda Hellespontos Boğazı'nın ortasında Poseidon'a adak olarak bir boğa sunmuş, ve Nereidleri yatıştırmak için suya altın bir kadehten şarap serpmiştir..." (Arr. *Anab.* I. 11).

Daskyleion satrap yardımcısı Arsites ile Lydia-Ionia satrapı Spithridates'in kuvvetlerinden oluşan Pers ordusuyla ilk karşılaşması Daskyleion'un 90 km batısında Biga'da yapılan Granikos Savaşı'nda olur (Hammond 1980, 73-88). Büyük İskender, Granikos savaşında Persleri yenerek bir imparatorluğun çöküşünü ve yeni bir dönemin başlamasını sağlar (Büyük İskender'in rotası için bkz. Harita 5). İskender'in Anadolu topraklarına geçer geçmez yaptığı ilk iş Troia'ya giderek savaş tanrıçası Athena'ya adak sunmak olmuştur (Diod. Sic. XVII. 18; Arr. *Anab.* I. 11). İskender Troia'dayken Parmenion ve ordusu ise Abydos'a doğru ilerlemekteydi (Nawotka 2010, 114).

İskender'in Anadolu'ya geçtiğini öğrenen Persler de bir konsey toplayarak strateji belirlemeye çalışıyordu (Nawotka 2010, 118-119). Daha önce de Makedon ordularıyla savaşmış olan Rhodoslu Memnon, İskender'in ordusunun sayıca kendilerinden üstün olmasına dayanarak çarpışmaya girmenin akıllıca olmayacağını düşünüyordu. Bu yüzden İskender'in bulunduğu bölgedeki tarlaların yakılması ve böylece lojistik desteği kesilen Makedonların geri dönmesi sağlanmalıydı (Hammond 1980, 80; McCoy 1989, 414; Nawotka 2010, 119). Ancak Memnon'un bu önerisine Pers komutanları sıcak bakmamışlardır (Arr. *Anab.* I. 12). Pers komutanları kendi ordularının Makedon ordusundan daha üstün olduğuna inanıyor ve süvari birliklerine güveniyorlardı. Perslerin bu çarpışmadaki hedefi İskender Anadolu içlerine doğru ilerlemeden onu uygun bir yerde durdurmak ve bu istilayı daha başlamadan bitirmektir.

Sicilyalı Diodoros'a göre, Pers güçleri Granikos Nehri (Biga Çayı) yanında ordugah kurup, nehri aynı zamanda savunma amaçlı olarak da kullanmak istemişlerdir. İskender'in ordusu ise nehrin diğer yanında bulunuyordu (Diod. Sic. XII. 18-19; Arr. *Anab.* I. 13-14; Plut. *Alex.* 16). İskender'in Granikos'u geçişiyle ilgili olarak antik kaynakların verdiği bilgiler birbirini tutmamaktadır. Diodoros, İskender'in karşı bir saldırı olmaksızın ertesi gün şafak sökerken nehri geçtiğini bildirirken, Arrianos ve diğer kaynaklar İskender'in aynı gün karşı kıyıda bulunan Pers kuvvetlerine rağmen tehlikeyi göze alarak karşı kıyıya geçtiğini bildirirler. Makedonya ordusunun Granikos'u geçişi ile ilgili ayrıntıları Arrianos kapsamlı bir şekilde anlatmaktadır (Arr. *Anab.* I. 14).

İskenderin karşısındaki Pers kuvvetleri hakkındaki detaylı bilgileri ise Diodoros'tan öğrenmekteyiz. Pers ordusunda Rhodos'lu Memnon'un komutasında önemli bir süvari birliği bulunuyordu (Diod. Sic. XVII. 18-19; Arr. *Anab.* I. 12, I. 15-16; Briant 1996, 718, 840-841; Debord 1999, 430). Memnon'un sağında ise Arsames'in emrindeki süvari birlikleri yerleşmişti. Arsites'in komutasında bir Paphlagonia süvari birliği ile birlikte en sağda Rheomitres komutasında üç bin süvari ile iki bin Baktrialı süvari Pers ordusunun düzenine göre dizilmişlerdi. Merkezde yer alan süvari birlikleri ise Mithridates ve Rhoesakes'in komutasındaydı (Diod. Sic. XVII. 19). Arrianos, Perslerin süvari birliklerinin nehre paralel olarak geniş bir alanda konumlandırıldıklarından ve bunların hemen arkasına piyadelerin yerleştirildiğinden söz eder (Arr. *Anab.* I. 14). Pers süvari birliklerinin bir kısmı nehir kıyısında bir kısmı da bunun biraz daha uzağındaki düzlük bir alanda bulunmaktaydı. Piyade birlikleri ise bunların biraz gerisindeki çalılık bir alana yerleştirilmişlerdi (Hammond 1980, 81).

Arrianos, savaşın devamını daha romansı bir şekilde aktarmaktadır. Adam adama mücadelede daha deneyimli ve fiziksel açıdan daha üstün konumda olan Makedonyalılar, Perslerin kısa mızraklarına karşı uzun mızraklarının sağladığı avantajı da kullanarak savaşı kendi lehlerine çevirmeyi başarmışlardır (Arr. *Anab.* I. 15). Savaş alanında verilen bire bir mücadele sırasında İskender'in mızrağı kırılması üzerine Demaratos kendi mızrağını ona vermiş, Mithridates'i öldüren İskender Pers

Rhoisakes ve Spithridates'in saldırılarından da bu şekilde kurtulmuştu. Böylece, İskenderin bulunduğu noktadan yarılan Pers güçleri dağılmaya başlamış ve çok sayıda Pers süvarisinin ölümüyle bozguna uğramıştır. Savaşta Perslerin yanında savaşa katılan Yunan paralı askerler İskender tarafından kılıçtan geçirilmiştir (Arr. *Anab.* I. 16). Granikos zaferinin ardından, generali Parmenion satraplığın merkezi olan Daskyleion'u ele geçirmiştir (Arr. *Anab.* I. 17).

İ. Ö. 334 tarihinde Büyük İskender, Philippos'un oğlu Antigonos'u (Antigonos Monophthalmos) Büyük Phrygia'ya satrap olarak bırakıp, seferine devam etmek üzere Phrygia'dan ayrılır (Arr. *Anab.* I. 29). Kendisi Küçük Asya'dan ayrıldığında, Antigonos'un yanı sıra, Harpalos'un oğlu Kalas'ı Hellespontos Phrygiası'nda (Arr. *Anab.* I. 17), Asander'i Lydia'da (Arr. *Anab.* I. 17), Balakros'u Kilikya'da (Arr. *Anab.* II. 12; Diod. Sic. XVIII. 22), Nearkhos'u Lykia- Pamphylia-Pisidia'da (Arr. *Anab.* III. 6) satrap olarak bırakır. Daskyleion'un içinde bulunduğu Hellespontos Phrygiası'na komşu bölge olan Bithynia'yı da Bas idaresine verir. İ. Ö. 329 yılında Nearkhos geri çağrılır ve yönetimindeki bölge Büyük Phrygia'ya bağlanır (Arr. *Anab.* III. 6; Diod. Sic. XVIII. 3).

Büyük İskender, imparatorluğu sınırları içine kattığı farklı ırktan ve kültürden halkların kaynaşmasına büyük önem vermiştir. Sınırları içine kattığı bölgelere Makedonyalı bir generalin yanında, yönetim ve nüfus açısından hâlâ güçlü olan ve yönetim organizasyonunda tecrübeli olan Persleri de yönetici olarak atamıştır. Böylece Pers imparatorluğu yönetim organizasyonundaki satraplık sistemini kullanmaya devam etmiştir (Xen. *Cyr.* VIII. 6). Ayrıca İskender'in Pers İmparatorluğu'nu yok etmek yerine kendi sülalesini getirip imparatorluğu devam ettirdiği bilinmektedir. Pers İmparatorluğu'nun yönetim yapısı Helenistik Krallıklar zamanında da devam etmiştir (Keen 1998, 94).

Perslere karşı Büyük İskender'in ilk savaşı olan Granikos Savaşı'nda kazanılan zaferle birlikte Batı Anadolu'da yaklaşık iki yüz yıl boyunca süren Pershâkimiyet i de böylece sona ermiş oluyordu. Bu savaştan sonra İskenderin komutanlarından Parmenion hiçbir direnme ile karşılaşmadan Daskyleion satraplığını

ele geçirmiştir. İskender'in bir sonraki hedefi ise başından beri Persler için önemli bir yönetim merkezi olan Sparda satraplığının merkezi Sardeis kenti olmuştur ve kent hazinesi ile birlikte kendisine teslim edilmiştir (Arr. *Anab.* I. 17; Plut. *Alex.* 17)

VII. PERS YÖNETİM SİSTEMİ VE BATI ANADOLU'DAKİ PERS VARLIĞI

A. Satraplıklar

Pers İmparatorluğu'nun coğrafi, etnik, idari ve ekonomik yapısı üzerine günümüze kadar pek çok araştırma yapılmıştır. Satraplıklar konusunda farklı olarak yorumlanan listelerin yanı sıra bir de kavram kargaşası yaşanmaktadır. Bu konuda Pers krallarının yazıtları da birbirini tutmamaktadır. Elamca metinleri inceleyen G. Cameron bu yazıtlardaki ayrımın satraplıklara göre değil etnik gruplara göre yapıldığına dikkat çekmektedir (Cameron 1973, 47-56). Yunan kaynakları da çoğu kez etnik bölgelere göre ayrım yaptığı için, bu durum satraplıkların egemenlik alanlarının belirlenmesini zorlaştırmaktadır (Briant 1996, 184-196; 934-936). Bu nedenle kronolojik olarak satraplıkların sınırlarını haritalar üzerinde çizmek oldukça güçtür.

Pers İmparatorluğu'nun bütün toprakları satraplık olarak adlandırılan eyaletlere (*dahyava*) bölünmüştü. Bu eyaletleri yöneten valilere ise *satrap* (Eski Persçe'de *khshahthrapavan* = krallığın koruyucusu) adı verilmektedir (DB III, 14, 56)³⁷. Yunan kaynaklarında ise bu kavram *σατράπης* (*satrapes*) olarak karşımıza çıkmaktadır. Fakat bu kavram aynı zamanda daha az yetkiye sahip valiler için de kullanılmış ve bazen de antik Yunan yazarların bu terimi kralın çevresindeki memurlar için de kullandıkları görülmüştür. Bu nedenle idari yetki sınırları ile ilgili birtakım belirsizlikler olmasına rağmen genel olarak satraplıkların düzeni oldukça belirgindir. Pers İmparatorluğu bünyesinde barındırdığı halkları tüm farklılıklarına rağmen tek bir siyasal yapı içinde birleştirmiştir.

İ. Ö. VI. yüzyıldan erken IV. yüzyıla kadar Perslerle ilgili bilgi aldığımız başlıca antik kaynaklarımız olan Herodotos, Thukydides ve Ksenophon'dan

³⁷ Bu eyalet yöneticileriyle ilgili Pers kaynaklarında karşılaştığımız erken referanslardan biri, Dareios'un (İ. Ö. 522-486) Bisutun Yazıtı'ndaki *khshahthrapavan* terimidir. Genel olarak bu terim Pers eyalet sisteminin en yüksek memuru için kullanılmaktadır. Bunun yanı sıra Batı Anadolu'da kendine özgü yetkilerle donatılmış kent hükümdarları için de kullanılmıştır.

edindiğimiz bilgilerde, satrap kavramından çok bunun benzeri üst düzey yöneticiler karşımıza çıkmaktadır. Örneğin, Herodotos satrap kavramını kullanmaktan sakınmıştır ve eserinde iki yerde *σατραπεία* (*satrapeia*) sözcüğüyle satraplıklardan bahseder (Hdt. I. 192, III. 89). Bunun yerine *ὑπάρχος* (*hyparkhos*)³⁸ terimi sıklıkla karşımıza çıkmaktadır (Hdt. V. 25, 73, 123). Thukydides de Pers yöneticilerini daha çok coğrafi bölgelerle eşleştirmiştir. Satrap kavramını en sık kullanan antik yazar Ksenophon'dur (Xen. *An.* I. 1; *Cyr.* VIII. 6).

Ksenophon'a göre, Kyros Sardeis'i ele geçirip Babil'e dönedeği zaman, egemenliği altına aldığı halkları kontrol altında tutabilmek için bu ülkelere satrap gönderme kararı almıştı (Xen. *Cyr.* VIII. 6). Bu kararı almasındaki en önemli neden, yokluğunda bu halkları yönetecek, vergi toplayacak ve en önemlisi de asker bulundurarak bu toprakları koruyacak güvenilir insanlara ihtiyacı olmasıydı. Kyros'un bu kararının temelinde, merkezden yaklaşık 2000 km. kadar uzakta olan geniş bir coğrafyayı tek başına yönetmenin imkânsız olduğu gerçeği yatmaktadır.

Pers yönetimi aslında ele geçirilen bölgelerin yerel ihtiyaçlarına ve geleneklerine göre adapte edilmiş sistemdir. Böylece çok geniş bir coğrafyaya yayılan çok çeşitli halklardan oluşan imparatorluğun etkin bir şekilde yönetilmesi sağlanmış oluyordu. Çoğu kez de Perslerden önce de önemli yönetim birimleri olan eski merkezlere yeni yöneticiler atanarak yönetilmeye devam edilmiştir. Bunun tercih edilmesi bu merkezlerin konumlarından (ticaret, savunma) dolayı olmalıdır. Satraplık merkezleri önemli krali merkezler olarak görev yapmaktaydılar ve bu nedenle kraliyet merkezinin küçük bir modeli olarak düşünülmelidir. Eyaletlerden toplanan vergiler satraplıklarda toplanarak satrap ve yanında çalışan görevlilere de kaynak olarak kullanılmaktaydı. Keen, tüm kaynaklar merkeze aktarıldığı için Pers İmparatorluğu'nun batısında bulunan satraplıkların bundan daha az yararlandığını ve batıdaki satrapların birtakım askeri operasyonlarda kendi sınırlı kaynaklarını kullandıklarını belirtmektedir (Keen 1998, 96). Bu merkezlerde bağlı bulunan

³⁸ "*hyparkhos*" kavramı için, satrapların bir alt biriminde görev alan idari memur olduğu düşünülmektedir (Tuplin 1987, 121). Fakat satraplarla *hyparkhos* arasındaki görev-yetki kapsamı tartışmalı bir konudur.

bölgelerden gelen vergiler, yerel garnizonlara ve diğer yönetim birimlerine yeniden dağıtılmadan ya da merkezdeki imparatorluk hazinesine gönderilmeden önce toplanıp depolanmaktaydı (Descat 1989, 77-93). Pers İmparatorluğunun sürekliliği aslında temelde iki ana kaynağın düzenli olarak çalışmasıyla bağlantılıdır. Bunlardan ilki egemenlik altına alınan bölgelerden gelir elde edilmesi, ikincisi ise bu bölgelerde kontrolün sağlanmasıdır. Bu sistemin temelinde ise vergiler yoluyla kazanç elde etmek, tehlikeli görülen halkları sindirmek, bazı gruplara yüksek statüler vermek yoluyla yönlendirip egemenliğin devamlılığını sağlamak ve dış saldırılar ya da isyanlar için garnizonlar bulundurarak yönetimi güvence altında tutmak yer almaktadır (Tuplin 1987b, 109).

Satraplar özenle hazırlanmış yerlerde ikamet ederlerdi. Bu ikamet yerleri çoğunlukla daha önceki krallardan devralınmış saraylardı. Pers imparatorunun bölgeye geldiğinde konaklaması için bu saraylar son derece bakımlı tutulmaktaydılar. Ksenophon'un Daskyleion satrabı Pharnabazos'un sarayı hakkında verdiği detaylar dikkat çekicidir:

“...Pharnabazos'un sarayı Daskyleion'daydı. Çevresinde bol erzak istiflenmiş çok sayıda köy ve etrafta çevrili parklarda ve kırlarda beslenen çok güzel yaban hayvanları vardı. Sarayın önünden çeşitli balıklarla dolu bir ırmak akardı ve ayrıca yakalamayı bilenler için envai çeşit kuş bulunurdu...” (Xen. Hell. IV. 1).

Her satraplık geniş bir alana yayılırdı ve mutlaka bir Pers (ya da en azından soylu bir İranlı) tarafından yönetilirdi. Bölgesel bürokrasi de bu satraplık merkezleri tarafından yürütülmekteydi. Bu yüzden satraplık saraylarında satraba gönderilen kraliyet emirlerinin saklandığı arşivler bulunurdu. Satraba yapılan başvurular buraya gönderilir, şehir arazisini ve gelirini etkileyen kararları onaylayan satrabın verdiği hükümlerin kopyaları ileride gerekirse diye burada saklanırdı. Hazineser satraplık merkezlerindeki kalelerde sıkı koruma altında tutulmaktaydı. Satrabın kendisi de ancak kralın izniyle bu hazinelerden yararlanabilmekteydi. Malzemelerin toplandığı ambarlar da satrap ve yardımcılarının sıkı denetimi altında tutulmaktaydı (Kuhrt 2009, 414- 415).

Kyros en güvenilir adamlarından Khryasantas'ı Lydia ve Ionia satraplığına, Pharnakes'i ise Aiolis ve Hellespontos Phrygia satraplığına atamıştır (Xen. *Cyr.* VIII. 6)³⁹. Kyros'un temelini atmış olduğu bu sisteme göre İ. Ö. 546 yılında Sardeis'in düşmesiyle ele geçirilen Batı Anadolu, iki önemli satraplık merkezinden yönetilmiştir. Bunlardan ilki, Lydia Krallığı'nın da başkenti olan Sardeis (Sparda) satraplığı (bu satraplık Batı Anadolu'nun yönetimi için anahtar konumundadır), diğeri ise Marmara Denizinin güneyindeki Daskyleion satraplığıdır. Sparda satraplığı, Ionia, Aiolis ve Karia'yı kapsayan büyük ve önemli bir satraplık merkezidir. Daskyleion satraplığı ise Aiolis'in kuzeyi, Mysia, Troas, ve batı Phrygia topraklarını kapsayan bir yönetim merkezidir (Balcer 1993, 81-90). Bu satraplıklar yoluyla hem bu ülkelerden vergi toplanıyor hem de güvenlik sağlanıyordu. Herodotos, Kyros ve Kambyses zamanında bu ülkelerden toplanan vergilerin belirli bir kurala bağlı olmadığından, hatta çoğu zaman Büyük Kral'a sunulan hediyeler şeklinde bunların toplandığından söz eder. Bu durum olasılıkla I. Dareios'un (İ. Ö. 522-486) tahta geçişine kadar sürmüştür. İ. Ö. 518 yılında Mısır'daki düzenlemeleri tamamlayan Dareios, imparatorluk sisteminin yeniden düzenlenmesi için kapsamlı reformlar yapmıştır. Bu düzenlemeye uygun olarak Kyros ve Kambyses dönemlerinde hizmet etmiş Pers soylularına daha önemli görevler verilmiştir (Balcer 1984, 173). Hytaspes oğlu I. Dareios tahta geçtiğinde ülkeyi yirmi satraplığa bölmüş ve her birine yıllık düzenli olarak ödemeleri gereken vergi yükümlülükleri getirmiştir (Hdt. III. 89).

Sözünü ettiğimiz satraplıklardan bahseden çok sayıda kaynak vardır. Bu kaynaklara göre genel olarak satraplıkların sayısı yirmi ile otuz arasında değişiklik göstermektedir. Bu farklılığın nedeni, değerlendirmeye alınan belgelerin farklı tarihlere ait olaması ya da satraplıkların çeşitli zamanlarda gerçekleşmiş birtakım olaylar nedeniyle yeni düzenlemelere tabi olmasıyla açıklanabilir. Bu konuda verilebilecek en önemli örneklerden biri Dareios'un Bisutun yazıtıdır ve bu yazıtta yirmi üç satraplık ismi anılmaktadır. Bu listeye göre yedinci sırada Sparda, sekizinci

³⁹ Ksenophonun verdiği bu bilgiye karşın ne Lydia (Sparda) satrapı Khryasantas'ın ne de Phrygia satrapı Pharnakes'in adı başka bir antik kaynaktan geçmemektedir. Herodotos'da başka satrapların adı geçmesine rağmen Khryasantas'tan hiç söz edilmemektedir.

sırada ise Daskyleion satraplıkları yer almaktadır. Aynı satraplıklar Susa'daki ve Persepolis tabletlerindeki yazıtlarda dokuzuncu ve onuncu satraplıklar olarak kaydedilmiştir. Söz konusu bu listelerin tümünde Sparda ve Daskyleion satraplıkları mevcuttur. (Vogelsang 1992, 97-99). Petit, merkezi Daskyleion olan Hellespontos Phrygiası satraplığının sonradan kurulduğunu, başlangıçta yalnızca merkezi Sardeis kenti olan Sparda satraplığının var olduğunu düşünmektedir (Petit 1990, 41-52). Fakat bu görüşü destekleyecek bir veri bulunmamaktadır. Ksenophon'un da anlattığı üzere (Xen. Cyr. VIII. 6) her iki satraplık da Kyros tarafından kurulmuş olmalıdır (Bakır 1988, 75-84).

Yukarıda da sözünü ettiğimiz gibi Herodotos'un eserinde verdiği liste birçok bilim adamı tarafından satraplıkların listesi olarak değil vergi listesi olarak yorumlanmaktadır (Vogelsang 1992, 98-178). Görülüyor ki, Pers İmparatorluğu'nun erken dönemlerinde Daskyleion ve Sardeis satraplık merkezleri Batı Anadolu'nun önemli yönetsel birimleriydi. Bu durum sonraki dönemlerde de aslında pek değişmemiştir.

İ. Ö. V. ve IV. yüzyıllarda Pers İmparatorluğunun Batı Anadolu'daki satraplıklarının sayısı hâlâ tartışmalıdır. Kserkses'in Yunanistan üzerine yapmış olduğu sefer sırasında da Batı Anadolu'daki iki satraplık merkezinin varlığı bilinmektedir. Fakat Sicilyalı Diodoros, I. Artakserkses'le ilgili olarak aktardığı bir pasajında şöyle demektedir:

“... Pers kralı Artakserkses (İ. Ö. 465), ilk önce babasını öldürenlerin bir kısmını cezalandırdı ve sonra kendi yararına krallığını yeniden organize etti. Böylece satraplarla ilişkili olarak, ona düşman olanları kovmuş ve kendi arkadaşlarını satrap olarak atamıştır...” (Diod. Sic. II. 71)

Bu pasajdan yola çıkarak, yeni satraplıklar ve satraplar ile ilgili bir takım düzenlemeler yapılmış olduğunu ya da satraplıkların da kendi içerisinde alt bölümlere ayrılmış olabileceğini düşünmek mümkündür (Balcer 1993, 87). Bu

düzenlemelerle vergilerin ve yerel askeri kuvvetlerin toplanmasını kolaylaştırmak amaçlanmış olmalıdır.

İ. Ö. IV. yüzyılda ortaya çıkan İonia-*Yauna* (Calmeyer 1982) ve Karia satraplıkları ile ilgili problemler günümüzde de bilim adamlarını meşgul etmektedir (İonia için bkz. Sancisi-Weerdenburg 2001). Bazı bilim adamları İonia ve Karia bölgelerinin satraplık olarak nitelendirilmesini, Perslerin Batı Anadolu'daki politikasının yeniden değerlendirilmesi olarak görmektedir (Cook 1983). Her iki bölgenin de satraplık olarak tanımlanmasının aynı tarihlere rastlamasından dolayı bu durum, II. Artakserkses'in Genç Kyros'u destekleyen Batı Anadolu kentlerine yeni bir düzenleme getirmiş olabileceği şeklinde yorumlanabilir. Bu yeni düzenlemeye göre, Sparta'ya karşı İonia'yı korumak üzere Struthas⁴⁰, Karia'yı korumak üzere ise Hekatomnos görevlendirilmiştir (Petit 1988, 308). Bu düzenlemeden kısa bir süre önce, II. Artakserkses'e karşı savaşan Genç Kyros'un yanında yer alan Mısırlı Tamos'un oğlu Glos, Kyros tarafından Aiolis ve İonia bölgelerinin yöneticisi olarak atanmıştır. Glos, Genç Kyros'un savaşı kaybetmesi üzerine Tissaphernes'in öfkesinden korkup Mısır'a kaçmıştır (Diod. Sic. XIV. 19; Xen. An. I. 4).

Burada İonia satrabı olarak bahsi geçen Struthas, Sparda satrabı Tiribazos'un görevden alınmasıyla birlikte Sparta karşıtı bir politika yürütmekle görevlendirilmiş olmalıdır. Ancak, Struthas hakkında bundan sonra antik yazarlardan herhangi bir bilgi edinmek mümkün olmamaktadır. Sonrasında, İ. Ö. 390 yılında isyan eden Kıbrıs'a karşı yapılan seferi anlatan Ksenophon, Sparda satrabı olarak Autophradates'den bahseder (Xen. Hell. IV. 8; Diod. Sic. XIV; Petit 1988, 307-322). Bazı bilim adamları, İonia'da Struthas'ı *karanos*⁴¹ olarak, Autophradates'i ise Sparda satrabı olarak görmektedirler. Ancak İonia Bölgesi için öncesinde ve sonrasında başka bir satrap adının geçmiyor olması önemli bir sorun oluşturmaktadır (Petit

⁴⁰ Struthas İ. Ö. 392/391 yıllarında İonia satrabı olarak anılmasına karşın (SIG³ 134a), İonia satraplığı hâlâ tartışmalı bir konudur.

⁴¹ "*karanos*" terimi aslında Kyros'un güçleriyle donatılmış en yüksek askeri komutan anlamında kullanılmaktadır (Xen. Hell. I. 4). Bu kavram, bildiğimiz kadarıyla yalnızca Genç Kyros döneminde kullanılmıştır. Genel olarak bakıldığında, strategos teriminin Pers dilindeki karşılığı olan *karanos*'un Batı Anadolu'daki en önemli temsilcileri Megabazos ve Otanes'tir (Briant 2002a, 340).

1988, 310). Theopompus, Kıbrıs seferinde Autophradates ile Karia satrabı Hekatomnos'un birlikte görevlendirildiğini aktarmaktadır (FGrH 112, F 103; Briant 2002a, 651). Sicilyalı Diodoros ise Hekatomnos'u Karia hanedanı olarak tanımlamaktadır (Diod. Sic. XIV. 98).

Ionia'nın satraplık olarak ortaya çıkışı ile birlikte Karia da satraplık olarak anılmaya başlamaktadır. Kariyalı Hekatomnos sülalesinin satrap olarak tanımlandığı sekiz yazıt ele geçmiştir. Bu yazıtların tamamı Karia Bölgesi'nde bulunmuş ve büyük olasılıkla bu bölgede yazılmışlardır. Bu konuda az belge bulunması ile birlikte antik yazarların da bu sülaleyi *epistathmos*, *tyrannos*, *arhon* ve *dynastes* olarak tanımlaması, bu satraplığın şüpheyle karşılanmasına neden olmuştur (Petit 1988, 314). Yine dikkat çeken diğer bir nokta da bazı antik yazarların eserlerinde aynı satırda yer almalarına rağmen Lydia yöneticileri satrap olarak tanımlanırken Karia yöneticilerinin hanedan olarak tanımlanmış olmalarıdır (Petit 1988, 314-320). Görüldüğü üzere, Karia Bölgesi'nde ele geçen yazıtlar dışında bu konuda bilgi veren herhangi bir kaynak olmaması, Karia Bölgesi'ndeki yöneticilerin bu bölge dışında satrap olarak tanınmadıkları şeklinde yorumlanmıştır (Petit 1988, 307-322). Peloponnesos savaşlarının Batı Anadolu'yu etkisine aldığı İ. Ö. V. yüzyılın sonlarına doğru, Lykia'da Harpagidesler, Paphlagonia'da Korylos, Aiolis'te Mania, Kıbrıs'ta Evagoras ve Karia'da Hekatomnos gibi hanedanların ortaya çıktığı görülmektedir. Bu durumu Pers İmparatorluğu'nun sürekli olarak değişen siyasi olaylar karşısında vermek zorunda kaldığı tavizler olarak da görmek mümkündür. Peloponnesos savaşlarında birçok cephede savaşan ve gittikçe büyüyen Sparta tehlikesiyle karşı karşıya olan Perslerin yukarıda sözünü ettiğimiz bölgelerde güçlü olan hanedanlara sunmuş oldukları bu tavizlerin amacı, satrapların topraklarını daha kolay savunmalarına yardımcı olmak ve aynı anda farklı bölgelerde mücadele etmeyi kolaylaştırmak olmalıdır.

Tartışmalı satraplıklardan bir diğeri ise Mysia satraplığı ve bu satraplığın yöneticisi Orontes'dir. Orontes İ. Ö. 401'de Armenia satrabıdır (Xen. *An.* III. 5). İ. Ö. 384'de Kıbrıs'taki Evagoras'a karşı yapılan seferde II. Artakserkses tarafından kara ordularının komutanı olarak atanmıştır (Orontes Genç Kyros'un II.

Artakserkses'e karşı yaptığı seferde II. Artakserkses'in tarafını tutmuştur). Önceleri Armenia satraplığında Orontes'in arkadaşı olarak adı geçen Tiribazos da Sparda satrabı ve komutan olarak Kıbrıs seferinde yer almıştır. Bu sefer sırasında iki komutan anlaşmazlığa düşmüş ve Orontes Tiribazos'u II. Artakserkses'e şikayet etmiştir (Diod. Sic. XV. 11).

Sicilyalı Diodoros, satrap isyanları esnasında Orontes'den Mysia satrabı olarak bahsetmektedir (Diod. Sic. XV. 90-91). Tiribazos'un aklanmasıyla Orontes cezalandırılmış ve rütbesi düşürülerek batıya sürülmüştür. Pergamon ve Kyme'ye hâkim olan Orontes, emrindeki paralı askerlere ödeme yapabilmek için Adramytteion (Edremit) ve Kisthene'de (Gömeç/Ayvalık/Kız Çiftliği) sikke bastırmıştır. Bu sikkeler, Diodoros'un da sözünü ettiği satrap isyanları sırasındaki faaliyetlerinden dolayı İ. Ö. 362 yıllarına tarihlenmektedir. Polyaeus'a göre, Orontes Sardeis ve Tmolos Dağı (Bozdağ) civarında Pers generalleri ile savaşmıştır (Polyaeus VII. 14). Pergamon ve Kyme'de üstlenen Orontes Autophradates'e karşı da savaşmıştır (Briant 2002a, 662). Orontes'in Pers yönetiminden sıkıntı duyan Yunan kentlerinden ciddi bir destek gördüğü de Diodoros tarafından aktarılmaktadır (Diod. Sic. XV. 90-91). Orontes'in adı İ.Ö. 348 yılına tarihlenen, Orontes'in Atina'ya buğday satışı hakkında bilgi veren Atina ile Orontes arasındaki bir ticari anlaşma metninde de karşımıza çıkmaktadır (IG II² 207). Orontes satraplığı Armenia'da başlamasına rağmen sikkeleri Batı Anadolu'da bulunmuştur. Fakat antik yazarlar içerisinde sadece Diodoros Orontes'ten Mysia satrabı olarak söz etmektedir. Mysia Bölgesi'nin Pers İmparatorluğu içinde başlı başına bir satraplık bölgesi olmadığı bilinmektedir. Bu yüzden Hellespontos Phrygiası satraplığının merkezi Daskyleion'a bağlı olduğu düşünülmelidir. Ayrıca, Orontes'in Atina ve Mısır'dan da yardım aldığı bilinmektedir. Ancak Daskyleion satraplığındaki karışıklığın sona ermesiyle Orontes'in durumu da kötüye gitmeye başlamıştır. Mısır kralı Takhos'tan önemli bir yardım getiren Rheomitres'in son anda yardımdan vazgeçmesi ve güçlerinin önemli bir bölümünün Autophradates tarafından yok edilmesi de Orontes'i güç durumda bırakmıştır. Bu sırada, Orontes'in portresinin bulunduğu altın staterlerin Lampsakos'ta basıldığı görülür. Bu sikkelerden yola çıkarak, Lampsakos'un İ. Ö. 362 yılı civarında Orontes'in kontrolü altında olduğuna inanılmaktadır (Bivar 1985,

621). Ancak, Orontes'in kendini destekleyenler tarafından ihanete uğraması üzerine, isyanı sona erdirmek ve krala yeniden bağlılık yemini etmek zorunda kaldığı da bilinmektedir (Brosius 2006, 28-29). İ. Ö. 360 yıllarında teslim olan Orontes'in aslında Mysia satrabı değil, Autophradates'e yardımcı yüksek bir memur olma olasılığı yüksektir (Briant 2002a, 661-666; Troxell 1981, 28). Orontes bazı nümizmatik kaynaklarda da Mysia ve Ionia satrabı (İ. Ö. 345) olarak anılmasına karşın İ. Ö. 348 yılından sonra Orontes ile ilgili hiçbir bilgi yoktur (Troxell 28-29).

Batı Anadolu Kyros'un Batı Anadolu'yu ele geçirdiği tarih olan İ. Ö. 546 yılından, Büyük İskender'in ele geçirdiği İ. Ö. 334 yılındaki Granikos Savaşı'na kadar iki büyük satraplık merkezi tarafından yönetilmiştir. Pers İmparatorluğu'nun Batı Anadolu'daki en önemli yönetim merkezleri Hellepontos Phrygiası (Daskyleion) ve Sparda (Sardeis) satraplıklarıdır. Balcer'in Daskyleion satraplığı ile ilgili Ö. 480 yıllarından sonra organize edilmiş bir satraplık olduğuna dair düşüncesine rağmen (Balcer 1995, 139), bu konuda Ksenophon'un anlatımları daha akla yakın görünmektedir (Xen. Cyr. VIII. 6). Daha önce de belirttiğimiz gibi, Dareios'un tahta geçmesinden sonra isyan eden Oroites'in Daskyleion satrabı Megabazos ve oğlunu öldürmesi ile ilgili olarak Herodotos'un anlatımlarını dikkate alacak olursak (Hdt. III. 120-129), Daskyleion satraplığının daha erken bir tarihte (olasılıkla Kyros döneminde) kurulmuş olduğunu düşünebiliriz. Bunun dışında satraplık tanımı zaman zaman etnik, coğrafi ya da vergi bölgelerinin belirtilmesinde, daha geç dönemlerde ise Perslere karşı çıkan isyanlar sırasında bölgesel bir prestij unsuru sağlamak için kullanılmıştır.

1. Toprak Sahipliği

Daha önce de belirttiğimiz üzere, İ. Ö. 465 yılında I. Artakserkses Pers İmparatorluğu'na ait topraklarda yeni bir düzenlemeye gitmiştir (Diod. Sic. II. 69-71). Aslında bu yeni düzene göre yeni satraplıklar kurulmamış, belki de var olan satraplıklar alt birimlere ayrılmıştır. Bu uygulamayla, imparatorluk topraklarının

kontrol edebilmesi, vergilerin toplanabilmesini ve savunmasını kolaylaştırmak amaçlanmış olmalıdır. Ksenophon'un Zenis ve Mania ile ilgili aktardıkları bu uygulamayı örneklemektedir (Xen. *Hell.* I. 10). Pharnabazos İ. Ö. V. yüzyıl boyunca Atina'nın kontrolü altında bulunan batı Troas bölgesinde, önce Zenis ve daha sonra da karısı Mania yönetiminde bir tampon bölge oluşturmuştur. Başlangıçta bir satrap gibi hareket eden Zenis aslında II. Pharnabazos'a bağlı bir yöneticiydi (Sekunda 1990, 175-196). Anlaşılan o ki Persler siyasi karışıklıkların yaşandığı dönemlerde, aynı anda pek çok yerde savaştan satraplık güçlerinin işini kolaylaştırmak ve topraklarını korumak amacıyla bölgedeki otorite sahibi yerel yöneticileri yetkilendirmiştir (Balcer 1993, 88). Özellikle, siyasi karmaşanın yoğun olduğu Peloponnesos Savaşları sırasında bu tür organizasyonların varlığı daha yoğun olarak hissedilmektedir. İ. Ö. IV. yüzyılın başlarına gelindiğinde, Karia Bölgesi'indeki hanedanlığın yetkilendirilmesi, Sparta'ya karşı mücadele eden Perslerin ve Batı Anadolu'daki satrapların işlerini kolaylaştırmış olmalıdır. Bunun yanı sıra, I. Dareios'un tahta çıktığı dönemde Batı Anadolu'da çok sayıda Pers soylusunun ismiyle karşılaşılmaktadır (Cook 1983, 57, 167-170). Özellikle satraplıkların yönetimine kralın akrabaları ve yediler soyuna mensup kişiler getirilmeye başlanmıştır (Cook 1983, 96, 134-135, 167; Briant 2002a, 181).

Sekunda'nın Batı Anadolu'daki Pers yerleşmeleriyle ilgili çalışması, Batı Anadolu'daki Pers soyluları ve sahip oldukları topraklarla ilgili önemli bilgiler ortaya koymuştur (Sekunda 1991, 83-143). Sekunda, satraplıklar içerisinde toprağın bölünmesi, bunların sahipleri ve statüleri konusuna da açıklık getirmeye çalışmıştır. Buna göre, satraplık arazileri *dük*⁴² olarak adlandırılan soylu Pers aileleri tarafından paylaşılmıştı. Sekunda, Daskyleion satraplığında Pharnakidler olarak adlandırdığı soylu bir Pers ailesinden ve bu ailenin uzun yıllar satraplığı elinde bulundurduğundan bahseder (Sekunda 1988b, 175-196). Yediler sülalesinden, Dareios'un soyundan olan bu ailenin üyeleri arasında Pharnakes, Artabazos ve Pharnabazos gibi önemli isimler görülmektedir (Xen. *Hell.* VI. 1). Bu satraplıktaki diğer bir soylu Pers ailesi ise,

⁴² Ksenophon'un "*hyparkhos*" olarak tanımladığı bazı isimleri Sekunda *dük* olarak adlandırmaktadır. Antik kaynaklarda da terminolojik açıdan bir tutarlılık olmaması nedeniyle bu tür ünvan tanımlamaları tartışmaya açık bir hale gelmektedir.

Sekunda tarafından Spithridatidler olarak adlandırılmaktadır. Asil bir Pers olan Sphithridates'in Pharnabazos'un satraplık ordusunun süvari birliğine komuta ettiği bilinmektedir (Xen. *Ages.* III. 3). Bir diğer aile de Pharnabazos'un Mısır seferine çıktığı sırada Daskyleion satraplığına yükseltlen Ariobarzanes'ten dolayı adını alan Ariobarzanid ailesidir. Ayrıca Kaikos (Bakırçay) vadisindeki Asidates'in (Xen. *Anab.* VII. 8) ve Pharnabazos'un süvarilerine komuta eden Rathines'in de toprak sahibi Pers soyluları olduğunu ileri sürmektedir (Sekunda 1988b, 181). İster Pers olsun ister yerli olsun satraba bağlı toprak sahipleri, kendi idareleri altında olan topraklarda satrabı temsil ediyor olmalıydılar. Büyük Kral'ın yaşam şeklini taklit eden satraplar gibi, satrabı taşrada temsil eden büyük toprak sahipleri veya yerel yöneticiler de olasılıkla satrabın yaşamını taklit etmekle yükümlüydüler.

Sekunda'ya göre, Daskyleion satraplık merkezinin batısında, Zeleia çevresindeki topraklarda Spithridatidler, merkezde Pharnakidler, Kius (Gemlik) ve çevresinde Ariobarzanidler oturuyor ve buralardaki toprakların yönetimini ellerinde bulunduruyorlardı. Satraplık görevi, imparatorluk döneminin çoğunda Pharnakidler tarafından yürütülmüş olmasına rağmen, bazen bu görev Ariobarzanid veya Spithridatid ailesinin eline geçmiştir; her üç aile de yediler sülalesinden gelmektedir. Eldeki verilerin çoğunun Pharnabazos döneminden olması nedeniyle, Pharnabazos'a ait olan 600 süvarinin de (Xen. *Hell.* IV. 1) bu aileler tarafından oluşturulduğu düşünülmektedir. Çünkü Ksenophon'un anlattığı toprakların atlı arabalarla doldurulması ve satrapların topraklarını koruması için süvari ve arabacı sınıfına duyduğu ihtiyaç aslında feodal sistemin bir göstergesidir. Spithridates'in Pharnabazos'un süvarilerinden 200 tanesini alarak Agesilaos'a kaçması, her bir toprak sahibi soylu ailenin bu süvari bölüğüne 200 kişi yetiştirdiği anlamına gelebilir (Sekunda 1988b, 183). Ayrıca, bölgedeki süvari birliklerindeki askerlerin de ikinci derecede soylu Perslerden oluştuğunu düşünen Sekunda, bu süvarileri toprak sahibi olmanın karşılığı olarak soylu aileler tarafından yetiştirilen ücretliler olarak tanımlamaktadır. Bu adamların, tımar sahipleri olduğunu (şövalyeler) ve Spithridates'in de kendisine ait topraklardaki tımar sahiplerini toplamış bir dük olduğunu iddia eder. Yani Spithridates, satraplığın batısındaki kendi dükaliğinde yaklaşık 200 tımar sahibini kontrol etmekte olan bir dük idi. Şövalye olarak

isimlendirilen bu tımar sahipleri de, belli büyüklüklerdeki topraklara ve köylere hükmeden ikinci derecede soylu Perslerdir (Sekunda 1988b, 186-188). Bu düzenleme, yakından tanıdığımız feodal sistemlerdeki tımar sahipliğiyle hemen hemen aynıdır. Sekunda, Daskyleion'da olduğu gibi Sparda satraplığının topraklarının da daha küçük parçalara bölünerek Pers soylularına verilmiş olduğundan bahseder (Sekunda 1985, 11-14). Sekunda, Tissaphernes'in Genç Kyros'un isyanını haber vermek için krala giderken yanında götürdüğü 500 süvariye Karia Bölgesi'ndeki şövalyeler olarak tanımlamaktadır. Genç Kyros'un Anadolu'ya geldikten sonra 600 kişilik bir süvari bölüğünü oluşturması da (Xen. *Anab.* I. 8) benzer bir örnek olarak gösterilmektedir. Ayrıca, Pers soylusu olmayıp da Pers ünvanı taşıyan toprak sahiplerine örnek olarak Mısır Kralı Tamos'un oğlu Glos'u göstermektedir (Sekunda 1988c, 38-39) Buradan da anlaşılacağı üzere, toprak sahipliği öncelik Pers soylularına ait olmakla birlikte, Pers kökenli olmayıp da Perslere yakın olan ya da önemli destek veren diğer uluslardan olanlara da tanınan bir ayrıcalık olarak görünmektedir.

Öte yandan Tuplin, Ksenophon'un anlattıklarından yola çıkarak (Xen. *Cyr.* VIII. 6) Pers İmparatorluğu'nda bir toprak yönetiminin en başından itibaren iyi organize edilmiş bir sistem olduğunu iddia etmektedir (Tuplin 1987a). Tuplin, özellikle Ksenophon'un *Oekonomikos* adlı eserinden yola çıkarak, Perslerde toprak sahipliği ile Pers garnizonlarını eşleştirerek bir sonuca ulaşmaya çalışmıştır. Bunun yanı sıra askeri hizmetlerin karşılığında bireylere bağışlanan araziler de bilinmektedir. Askeri bağışlar verilen hizmet türüne ve beklentilere göre üç çeşide ayrılmıştır. Pers ordusunun temel birimlerini de yansıtan bu bağışlar at arazisi, ok arazisi ve atlı savaş arabası arazisi idi (Sekunda-Chew 1992).

Tuplin'in araştırmasında değindiği en önemli nokta, Pers İmparatorluğu'nun merkezinden çıkan yasa ve kararların çeşitli dillere çevrilerek imparatorluk nezdindeki tüm halklara duyurulmasıyla ilgili olarak vardığı sonuçtur. Tuplin, yoğun imparatorluk bürokrasisinin en önemli örneği olarak Sardeis ve Susa arasındaki iletişimi sağlayan yüz on bir istasyonu (Kral Yolu) örnek göstermektedir. Yola çıkmış bir görevlinin yol boyunca bir günlük aralarla yiyecek bulabileceği ve atını

değiştirebileceği konaklama istasyonları kurulmuştu. Irmak geçişleri ve dağ geçitleri gibi stratejik ya da tehlikeli noktalarda seyahat edenleri gözetim altında tutmak için askerler devriye gezerdi. Bu istasyonlardaki malzemelerle bekçi karakollarının bakımı da olasılıkla yönetimdeki satrapın görevleri arasındaydı. İmparatorluğun yönetimi için bu yollar büyük önem taşıyordu⁴³. Persepolis tabletleri sayesinde Pers İmparatorluğu'nu bir uçtan diğer uca bağlayan yol ağı, yollardaki muhafız düzeni, levazım noktaları ve denetim mekanizmaları hakkında önemli bilgilere ulaşılmıştır (Graf 1994, 167-189). İmparatorluktaki iletişimin sağlanmasının yanı sıra, yolcular için de krali “seyahat izin belgesi” olarak bilinen ve kral, satrap ya da yüksek bir memur tarafından konaklama yeri de belirtilerek verilen bu belge ile aslında imparatorluk topraklarındaki nakil hareketi de denetim altına alınmaktadır (Tuplin 1987b, 110-111).

Cook, genel olarak Kyros'un egemenliği altındaki satraplıkların tek bir biçimli olduğunu düşünmektedir. Ancak, I. Dareios'un tahta geçişiyle durumun değişip tüm önemli mevkilere yedi Pers soylusunun atanmasıyla birlikte Pers İmparatorluğu'nun bir aile şirketine dönüştüğüne, asıl toprak sahiplerinin de bu soylular olduğuna inanmaktadır (Cook 1983, 167-183).

Elde edilen topraklardaki tarımsal üretim yerel yöntemlerle devam ettirilmiştir. Bu üretim kaynakları üzerinde imparatorluğun sıkı denetimi olduğu da bilinmektedir. Kral, kraliyet ailesi, Pers soyluları ve saraylılar ülkenin dört bir yanındaki geniş arazilerin mülkiyetini ellerine almışlardı. Satraplık sınırları içerisindeki köylülere düzenli vergi ve hizmet yükü dışında başka görevlerde verildiğinden bu durum tarlalardaki ürün miktarını da etkilemekteydi. Yerel garnizonlara asker vermelerinin yanı sıra (Hdt. I. 192), satraplık sarayının yiyeceğini de karşılamaları gerekiyordu. Bunların yanı sıra Pers kralının suya ulaşımı da denetim altında tuttuğu bilinmektedir. Özellikle Babil'de, kraliyet memurları

⁴³ Yolların tüccarlar tarafından da kullanıldığına dair herhangi bir bulgu yoktur. Pers İmparatorluğu'nun ticari faaliyetleri hakkındaki belgeler de son derece kısıtlıdır. Pers yönetiminin bölgesel düzeyde bir ayakbaşı parası ve harç aldığı bilinmekle beraber imparatorluk merkezinin ticarete doğrudan karıştığı ya da ticareti geliştirmek için faaliyetlerde bulunduğu dair bir kanıt yoktur (Briant 2002a, 377-387).

hükümdarın mülkiyetindeki yaşamsal su yolu sistemini yönetirlerdi. Ayrıca Pers krallarının İran'ın kuzeyindeki bölgelerde yer altı sulama sistemleri inşa ettirdikleri de bilinmektedir (Kuhrt 2009, 417).

Perslerin Kyros döneminde kentsel uygarlıkları ve toprak sahipliğine yaklaşımlarındaki mesafeyi göstermesi açısından Herodotos'un şu aktarımı son derece önemlidir.

“...Mademki, diyorlardı, Zeus, Astyages'i devirip egemenliği Perslere ve insanlar arasında da sana, Kyros'a bağışladı, mademki elimizdeki toprak kısır ve taşlık, o halde yurdumuzu değiştirelim, gidip daha bereketli topraklar üzerinde yerleşelim. Çevremizde böyle çok yer var, daha uzak yerlerde de böyle yerler var; onlardan birini alalım, varlığımız artıkça sözümüz de daha geçerli olur; bir kral-ulus için böylesi yakıştır; bunu bugün birçok insan ve bütün Asya buyruğumuz altındayken yaparsak yaparız, böyle güzel bir fırsat bir daha ne zaman elimize geçebilir? Kyros bunları dinledi, pek umursamadan onlara bildikleri gibi yapmalarını söyledi. Ama onların isteklerine olur derken, kendilerini artık hükmeden değil, hükmolunan kişiler durumuna alıştırmalarını da öğütledi. Zira dedi onlara, sert olmayan toprak enerjiden yoksun insanlar doğurur, bir topraktan hem iyi ürün hem de değerli savaşçı yetişemez. Persler bu sözü kabul etmişler ve yanından bambaşka duygularla ayrılmışlardı. Kyros onları bu düşünceden kurtarmıştı ve onlar da ovalara ekin ekip kölelik biçmektense kısır bir toprak üzerinde imparatorluk sahibi olmayı yeğ bulmuşlardı.” (Hdt. IX. 122)

1. Vergi Sistemi

Pers vergi sistemi hakkında edindiğimiz bilgiler Herodotos'un eserinde değinmiş olduğu vergi bölgeleri ve Pers kralı yazıtlarında sözü geçen vergi listeleriyle sınırlıdır. Pers imparatorluğu içerisinde oldukça sistemli bir vergi düzenlemesi bulunduğunu bu listeler aracılığıyla anlaşılmaktadır. Herodotos Dareios döneminde ülkenin yirmi vergi bölgesine ayrıldığından ve bunların her birinin yıllık

“*phoros*” ödediklerinden söz etmektedir (Hdt. III. 89-96). Genellikle gümüşle yapılan ödemelere ilave olarak bazı satraplıkların başka ödemelerle de yükümlü tutuldukları bilinmektedir. Kilikia satraplığının 360 beyaz at (Hdt. III. 90), Mısır’a bağlı bölgelerden Moeris Gölü (Karun Gölü) balıkçılığının geliri, Memphis de konaklayan Persler için buğday (Hdt. III. 91), Mezopotamya’dan 500 hadım (Hdt. III. 92), Hindistan’dan 360 talent altın tozu (Hdt. III. 94) vb. Herodotos’un gümüş ile ödenen vergiler dışında saydıkları arasındadır. Herodotos aynı zamanda vergiye bağlanmamış olan bölgelerin kendiliklerinden armağanlar sunduklarından da söz eder. Herodotos’un sözünü ettiği “*phoros (vergi)*” ve “*dora (hediye)*” kavramları arasındaki farkı anlamak pek mümkün olmamaktadır. Bunlar arasında Ethiopialılar ve Nubialılar iki khoniks (Attika ölçü birimi) som altın, 200 abanoz kütük, 5 Ethiopialı çocuk ve beş tane fildişini her yıl armağan etmektedirler. Ayrıca Kolkhisliler ve bunların Kafkaslara kadar olan komşuları da beş yılda bir 100 erkek ve 100 kızı armağan olarak sunmaktadırlar. Araplar ise her yıl armağan olarak bin talent tütsü göndermektedirler (Hdt. III. 97; Briant 2002a, 394-395; Balcer 1989, 5). Herodotos’un “*nomoi*” olarak sözünü ettiği vergi bölgelerine baktığımızda imparatorluk içersindeki halkların etnik kökenlerine göre ya da coğrafi bölgelere göre gruplandırıldığını görmekteyiz (Hdt. III. 90; Tuplin 1987b, 137-145; Cameron 1973, 49).

Ksenophon satrapların görevleriyle ilgili aktardığı aşağıdaki pasajında vergilerin yanı sıra toplanan hediyelerin de önemine dikkat çekmektedir. Persepolis’teki kabartmalarda da krala sunulan hediyelerle ilgili sahnelere sıklıkla rastlanmaktadır.

“...ve Kyros şöyle özetledi. Ülkelere gönderilen satrapları seçerken dikkatli olmalıyız ve doğru seçimler yapmalıyız. Çünkü bunlar çeşitli eyaletlerden gelen güzel ve değerli şeyleri bize göndermeyi aklında tutan insanlardan olmalılar...” (Xen. Cyr. VIII. 6).

Böylesine büyük bir imparatorluğun devamlılığını sağlayabilmesi için vergilerin düzenli olarak toplanabilmesi son derece önemlidir. Satraplık merkezleri

ise bu vergilerin toplandığı, depolandığı ve ödemelerin yapıldığı yerler olarak sistemin başlıca çarklarından biri konumundadır. Herodotos, Pers İmparatorluğu'nun kurucusu olan Büyük Kyros'un tahtta olduğu yıllarda, imparatorluk içindeki halkların Kyros ve Kambyses'e hediyeler gönderdiğinden dolayısıyla da düzenli bir vergi sistemi bulunmadığından bahseder (Hdt. III. 89; Zaccagnini 1989, 194; Balcer 1989, 3). Bu durumda Kyros ve Kambyses dönemlerinde krala gönderilen hediyelerle Persepolis'teki Apadana binasının girişinde ve merdiven kenarlarındaki kabartmalarda I. Dareios'a sunulan hediyelerin yıllık ödedikleri "*phoros*" mu yoksa farklı amaçlarla Pers kralına gönderilen hediyeler mi olduğunu kestirmek güçtür. Herodotos I. Dareios'un Asya'dan ve Libya'nın küçük bir parçasından sağladığı geliri on dört bin beş yüz altmış Euboia talenti olarak hesaplamıştır. Ayrıca adalardan ve Avrupa bölgelerinden de vergi alındığından söz etmektedir (Hdt. III. 95-96).

Pers İmparatorluğu'nda vergi konusundaki düzenlemeler I. Dareios tarafından yapılmıştır. Fakat yedinci kitabında Kserkses ile Artabanos arasındaki konuşmayı konu alan aşağıdaki pasajda söyledikleri, Herodotos'un bu konudaki çelişkili ifadelerini ortaya koymaktadır. Öyle görünüyor ki, Kyros Lydia Kralı Kroisos'un kurduğu haraç sistemini devam ettirmiştir.

"Ey kral dedi Artabanos, mademki hiçbirşeyden çekinmiyorsun, bari şu öğüdümü dinle. Bu kadar karmaşık işler üzerinde lafi uzatmak doğru değil. Kambyses oğlu Kyros bütün Ionia'yi, Atina dışında, Perslere haraç vermek zorunda bıraktı..." (Hdt. VII. 51)

Kambyses'in ölümünden sonra tahtı ele geçiren Gaumata (sahte Smerdis) isimli bir Mag'ın faaliyetleri ile ilgili olarak "üç yıl süreyle kimseden vergi alınmayacağı, kimsenin askere çağrılmayacağını" ilan ettiğine dair verdiği diğer bir bilgi de Herodotos'un bu konudaki çelişkili ifadelerine verebileceğimiz diğer bir örnektir (Hdt. III. 67; Descat 1989, 78; Balcer 1989, 7). Herodotos'un başka bir çelişkili ifadesi ise, Kyrene'nin Kambyses'e ödediği vergiyi aktardığı pasajındadır (Hdt. III. 13, IV. 165). Bazı bilim adamları bu çelişkili durumu şu şekilde açıklamaktadır: Pers İmparatorluğu genişlemeye başladığında ele geçirilen her

ülkeden vergi alınıyordu. Ancak bu vergi sistemi çok düzenli değildi ve bazı durumlarda vergi yerine Pers kralına hediyeler de gönderiliyordu (Tuplin 1987, 141-142). Pers İmparatoru Dareios'un imparatorluğun çeşitli bölgelerine farklılıklar gösteren vergilerin yeniden düzenlenmesi için bir vergi reformu yaptığı da bilinmektedir (Tuplin 1987, 139-140). Herodotos, Dareios'un vergi reformuyla vergi yükümlüğünün arttığına dikkat çekmekte ve Perslerin artan vergi talepleri yüzünden Babillilerin kızlarına fahişelik yaptırmak zorunda kaldığından bahsetmektedir (Hdt. I. 196; Tuplin 1987, 140).

R. Descat, Pers vergi sisteminin temeli ile ilgi önemli bir varsayımda bulunmuştur. Descat vergilendirmede kullanılan genel oranı arazilerden elde edilen tahıl gelirlerinin 1/12'sinin gümüş veya para yoluyla ödenmesi olarak değerlendirmektedir (R. Descat, "Mnesimachos, Herodote et le systeme tribulaire achemenide", *REA* 87, 1985, 97-11). Zaccagnini ise Yakın Doğu'da kullanılan 1/10 vergi oranını (aşar vergisi) Pers vergi sisteminin öncülü olarak görmektedir (Zaccagnini 1989, 200).

Herototos'a göre, Batı Anadolu'daki vergi bölgeleri şu şekilde ayrılmıştır (Hdt. III. 90):

- 1) İonialılar, Magnesialılar, Aiolisliler, Karialılar, Lykialılar, Mialialılar⁴⁴ ve Pamphyialılar 400 talent
- 2) Mysialar, Lydialılar, Lasonialılar, Kabalialılar ve Hytennialılar 500 talent⁴⁵,
- 3) Phrygialılar, Trakyalılar, Paphlagonialılar, Mariadyenler ve Suriyeliler 360 talent,
- 4) Kilikialılar ise 360 beyaz at ve 500 talent⁴⁶ gümüş ödemekle yükümlüydüler.

⁴⁴ Herodotos'a göre, Lykianın eski adıdır (Hdt. I. 173).

⁴⁵ Burada bahsi geçen Lasonia, Kabalia ve Hytennia adlı bölgelerin lokalizasyonu henüz yapılamamıştır. Fakat Lydia Bölgesi ile Lykia Bölgesi arasında bir yerde bulunduğu düşünülmektedir.

⁴⁶ Herodotos, Kilikialılardan alınan verginin 140 talentinin bölgedeki atlı birliklerin garnizonuna ayrıldığından ve geriye kalan 360 talentin Dareios'a gönderildiğinden bahsetmektedir. Bu pasajdan

Persler İ. Ö. V. yüzyılda Batı Anadolu'daki geniş topraklara sahip olmuşlardır ve bu kentlerin gözde ürünleri Pers kralına hediye olarak gönderilmiştir (Cook 1983, 176-180).

Batı Anadolu kentlerinin Perslere ödedikleri vergilerle ilgi en kapsamlı bilgiyi yine Herodotos'tan edinmekteyiz. Herodotos, İ. Ö. 494 yılında yapılan Lade Deniz Savaşı'nın hemen sonrasında Sparda (Sarveis) satrabı Autophradates'in yaptığı vergi düzenlemelerinden söz eder. Bu savaştan bir yıl sonra yenilgiye uğrayan Batı Anadolu kentlerinin temsilcilerini Sarveis'te toplayan Autophradates, bu kentlerden toplanan vergileri belli bir düzene oturtmuştur. Bu düzenlemeye göre, kentlerin ödeyecekleri vergiler kentlerin toprak büyüklüğüne göre ayarlanacaktı. (Hdt. VI. 42; Diod. Sic. X. 25). Böylece diğer bölgelere de adapte edilebilecek bir envanter sistemi geliştirilmiş oluyordu (Migeotte 2004, 220). Buna benzer vergi düzenlemeleri daha önce Mısır ve Babil'de de yapılmıştır. Batı Anadolu'nun da içinde yer aldığı üç bölgenin I. Dareios'un tahta çıktığı dönemde sorun yaratan bölgeler olması nedeniyle, Dareios'un imparatorluk topraklarında çıkan isyanları bastırdıktan sonra bu bölgelerde yeni bir düzenlemeye ihtiyaç duyduğu düşünülmektedir (Balcer 1995, 193-195, Balcer 1989, 6-7).

İ. Ö. 477 yılında kurulan Attika-Delos Deniz Birliğine, Ionia, Aiolis, Hellespontos ve Karia bölgelerinden yaklaşık yirmi altı Batı Anadolu kentinin üye olduğu ve birlik hazinesine vergi ödedikleri bilinmektedir (Bu kentler için bkz. *ATL* 3. 199-204, 206, 207). Birliğe para ödeyen kentlerin yanı sıra gemi yapan kentler de bulunmaktaydı (Balcer 1995, 195). Hem Perslere hem de birliğe vergi ödemek zorunda kalan Batı Anadolu kentlerinin içinde buldukları durum pek de parlak olmamalıdır. Ancak, İ. Ö. V. yüzyılda Batı Anadolu kentlerinde görülen yoğun sikke basımı bu durum için tezat oluşturmaktadır (Balcer 1995, 195-198). Batı Anadolu'da

yola çıkarak, Persler için Kilikya'nın Anadolu'ya geçişte büyük önem taşıdığını varsayabiliriz. Çünkü Kilikya Bölgesi, Pers İmparatorluğu'nun merkezinden Anadolu'ya geçişin hem ilk hem de son adımıdır. Bu bölgeyi ekonomik olarak baskı altında tutmak, aslında yönetim açısından da kontrol altına almak anlamına gelmektedir. Kilikya Bölgesi'nin sonraki dönemlerde de Pers yönetimi altında olmasına rağmen farklılıklar içermesinin nedeni de bu olmalıdır.

İ. Ö. V. yüzyılda sikke basan 31 merkez görülürken İ. Ö. IV. yüzyılda bu sayı 73'e ulaşmıştır (Carradice 1987, 73-95).

Pers İmparatorluğunun vergi toplama merkezinin Persepolis olması hakkındaki genel kaniya rağmen Cahill, Persepolis'in vergi toplama merkezi değil sadece sembolik hediyelerin toplandığını bir yer olduğunu ve bu iş için Susa, Babil ya da Ekbatana'nın daha uygun olduğunu ileri sürmektedir (Cahil 1985, 387).

İmparatorluk hazinesinin en önemli vergi kaynakları satraplıklardı. Zaten satrapların en önemli görevlerinden biri de imparatorluk topraklarındaki halklardan topladıkları parayı Pers kralına aktarmaktı. Antik yazarların ifadeleri de bu durumu destekler niteliktedir. Herodotos satraplıklardaki yirmi vergi bölgesinden (nomoi) söz ederken (Hdt. III. 90), Arrianos Büyük İskender'in Hellespontos Phrygiası satrabından I. Dareios'a ödediği verginin aynısını talep ettiğini belirtir (Arr. *Anab.* I. 17). Ayrıca, İskender'in Aspendos'tan Dareios'a haraç olarak yetiştirilen tüm atların kendisine verilmesini istediğinden de bahsetmektedir (Arr. *Anab.* I. 26). I. Dareios'un vergi sistemi İskender tarafından da değiştirilmeden sürdürülmüştür (Briant 1982, 389; Migeotte 2004, 214). Ksenophon ise *hyparkhos* olarak tanımladığı Zenis ve daha sonra da karısı Mania'nın Pharnabazos için vergi topladıklarından söz etmektedir (Xen. *Hell.* III. 1). Vergilerin toplanmasında doğrudan krala bağlı memurlar kullanılmaktadır.

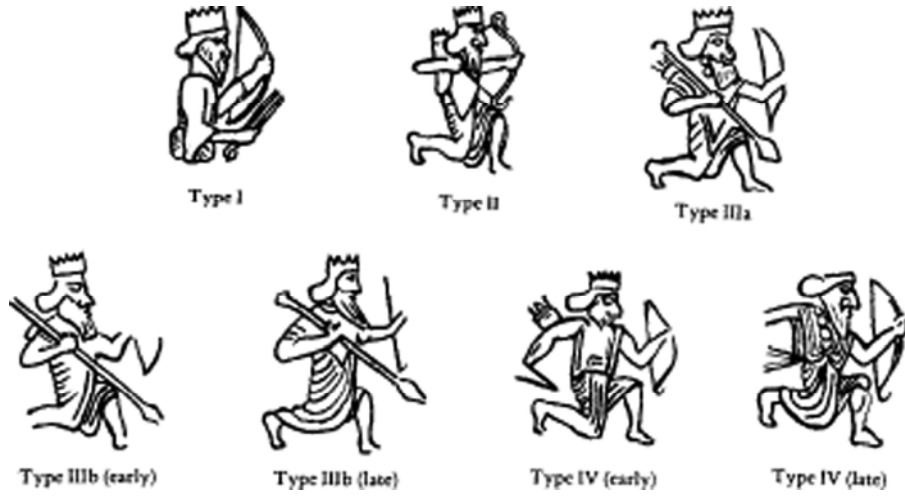
Pers İmparatorluğu'na satraplıklar, arazi sahipleri ve köylerin yanı sıra tapınaklar da vergi ödemekteydiler. Antik Çağ'da tapınaklar arazileri, hayvanları, köleleri ve memurları bulunan önemli kurumlardır. Batı Anadolu'daki tapınaklarla ilgili bir veri olmamasına karşın Mısır ve Babil'deki tapınaklarla ilgili bilgiler mevcuttur. Perslerin bu bölgedeki tapınaklara yardımda buldukları da bilinmektedir. (Tuplin 1987b, 150-151).

Pers İmparatorluğunun vergi gelirlerinin önemli bir kısmını toprak gelirlerinden elde edilen vergiler oluşturmaktadır. Bu toprak sahiplerinin bazıları aynı zamanda krala asker temin etmekle de yükümlüydüler (Dandamaev 1989, 57).

Ekonominin ve verginin vazgeçilmez unsuru olan sikke basımından da bu bölümde söz etmek gerekir. İ. Ö. 547/546 yılında Lydia Krallığı'nın başkenti Sardeis'i ele geçiren Persler sikke basımıyla bu sayede tanışmışlardır. Lydia Kralı Kroisos kendisi için altın ve gümüş sikkeler bastırıyordu. Bu sikkelerin üretimi I. Dareios'un okçu kral tasvirlerinin bulunduğu ve altın olanlarının *dareikos*, gümüş olanlarının ise *siglos* olarak isimlendirildiği yeni tip krali sikkelerin basımına kadar devam etmiştir (Head 1877, 22-30; Kraay 1976, 33; Carradice 1987, 73, 75). Bu krali sikkelerin ortaya çıkmasında Dareios'un gerçekleştirdiği vergi reformunda ödemelerin altın veya gümüşle yapılmasının belirlenmesinin etkisi hâlâ tartışılmaktadır. Çeşitli emisyonları olan bu dareikos ve sigloslar, Büyük İskender bölgeyi ele geçirinceye kadar Batı Anadolu'daki bir veya iki darphanede basılmışlardır (Carradice 1987, 75-90). Sardeis'ten daha doğuda darp edilmeyen bu sikkelerle Anadolu dışındaki bölgelerde nadiren karşılaşılmaktadır. Dareikoslar imparatorluk satraplıkları içinde daha geniş bir dolaşıma sahipken siglosların en fazla dolaşımında olduğu bölge Anadolu'dur (Balcer 1991, 59). Ancak İ. Ö. IV. yüzyılda Babil ve İran'da bulunan definelere sigloslarla karşılaşılmaması bu tarihlere daha geniş bir alana yayıldıkları sonucuna ulaştırmaktadır (Carradice 1987, 89-90).

Perslerin sikke tipleri ile ilgili tercihleri olasılıkla Pers İmparatorluğunun batısındaki sikke kullanan alanlara doğru genişlemesiyle başlamış olmalıdır. Kyros'un Lydia Krallığı'na son vermesiyle Kroisos'un bastırılmış olduğu altın ve gümüş sikkelerinin basımına Pers İmparatorluğu himayesinde de devam edilmiştir (Kraay 1976, 30-32). Kroisos zamanında ön yüzde yer alan aslan ve boğa figürlerinin yerini zamanla başında taç olan Pers giysili, sakallı ve taçlı erkek figürleri almıştır. Bu yeni tip sikkelerin altından basılanlarına "*dareikos*", gümüş olanlarına ise "*siglos*" denilmektedir. Pers dareikos ve siglosları, ön yüzde görülen kral betimlerine göre dört gruba ayrılmaktadır:

- 1) Kral sol eli ile yay, sağ eli ile iki ok tutar, yarım figürdür,
- 2) Kral ok atar pozisyonundadır,
- 3) Kral sol eli ile yay, sağ eli ile mızrak tutar,
- 4) Kral sol eli ile yay, sağ eli ile kama (hançer) tutar.

Çizimler: I. Carradice, "The Regal Coinage of the Persian Empire, in Coinage and administration in the Athenian and Persian empires", BAR Intern. Series 343 (1987), 78.

Tip I

Tip II

Tip III

Tip IV

İlk tip hariç diğer üç tipte de kral “*diz kapağı koşusu*” olarak adlandırılan ve arkaik dönem vazo bezemelerinde de sıklıkla karşılaşılan “*knielauf*” pozisyonunda görülmektedir. Bu konuda çalışma yapan bilim adamları (E. Babelon, G. F. Hill, S. P. Noe, E. S. G. Robinson) I. gruptaki siglosları İ.Ö. 516-510 yıllarına, II. gruptaki siglosları İ. Ö. 500 ve sonrasına, III. grup siglosları İ. Ö. 480 yıllarına ve IV. grup siglosları ise İ. Ö. yaklaşık 450-425 yıllarına tarihlenmektedir (Pasmans 2002, 4).

Pers sikkelerinin en erken örneklerine Persepolis’teki I. Dareios dönemine ait tabakalarda rastlanmıştır. Sekiz altın Kroisos sikkesi bulunan bu definde dareikos ya da siglos bulunmamaktadır (Schmidt 1957, 110-113; Olmstead 188-189). Buradan yola çıkılarak dareikos ve siglosların bu tabakadan daha geç bir dönemde ortaya çıktığı düşünülmektedir. Başlangıç tarihi olarak da İ. Ö. 516 veya İ.Ö. 511 yılları önerilmektedir. Pers dareikos ve sigloslarında Yunanların tanımladığı okçu kral “*toksotes-(tai)*” tasvirleri sikkelerin ön yüzlerinde birkaç değişik şekilde görülmektedir (Carradice 1987, 76 vd.; Kraay 1976, 32-33; Stronach 1989, 258 vd.). Smyrna’da (Bayraklı) ele geçen ikinci bir define İ. Ö. V. yüzyılın ilk yıllarına tarihlenmiştir (Cook 1952, 106). Bu definde bulunan iki gümüş Kroisos sikkesinin yanı sıra ele geçen dört siglostan birinin üzerinde yarım figür, üçünde ise diz kapağı koşusu pozisyonunda yay çeken bir figür yer almaktadır. Üçüncü define Çal definesi olarak bilinen ve Smyrna’nın 40 km doğusunda, Sardeis kenti yakınlarında bulunan bir definedir (S. P. Noe, Two Hoards of Persian Sigloi, NNM 136, American Numismatic Society, New York, 1956, 23-44 =IGCH 1178). 475 adet gümüş Kroisos sikkesi ve 945 siglos bulunan bu definde 98 tanesinde yarım figür, 537 tanesinde diz çökmüş ve atış pozisyonunda olan figür, geriye kalan 310 tanesinde ise koşar pozisyonunda bir elinde yay diğer elinde mızrak tutan figür bulunmaktadır. Son olarak yay ve hançer tutan figürlerin bulunduğu dördüncü grup için Kraay İ. Ö. V. yüzyılın ortaları gibi erken bir tarih önermiş ve üç tipin de aynı anda İ. Ö. IV. yüzyıla kadar basılmaya devam ettiğini ileri sürmüştür. (Kraay 1976, 33). Uzun giysisi başında tacı ve elinde tuttuğu yay gibi belirgin nitelikleri ile sikkeler üzerindeki bu figürler bir kralî kahraman, okçu kral ya da Pers okçusu olarak adlandırılmaktadırlar.

Stilistik açıdan bakıldığında sikkeler tekdüzelik içinde değildirler ve farklı sanatsal etkileri yansıttıkları söylenebilir. Mızrak ve ok taşıyan erken tiplerde bukleli saçları ile uzun vurgulu sakalları olan figür resmî Pers giysileri içindedir. Elinde tuttuğu yayın ördekbaşı şeklindeki bitimi dikkat çekicidir ve Persepolis ve Susa'daki heykeltıraşlık eserlerinde de benzer örneklerle karşılaşılmaktadır (E. F. Schmidt, Persepolis I, Chicago,1953, Lev. 50).

Bunların dışında Manisa/Davalı Köyü Körez mevkiinde İ. Ö. 500-400 yıllarına tarihlenen 633 siglos ele geçmiştir (CH VIII, 58). İ. Ö. 500-400 yıllarına tarihlenen bir başka define ise Bayraklı'dan (Smyrna) ele geçmiştir. Carradice'nin tiplerine göre 2 adet III. tip ve 8 adet IV. tip olmak üzere 10 adet siglos bulunmuştur (CH VIII, 79). 1969 yılında Bithynia Bölgesi'nde Mudanya'da (Apameia-Myrlea) İ. Ö. V.-IV. yüzyıllara tarihlenen ve 2000 dareikos bulunan büyük bir define ele geçmiştir (IGCH 1241). İ. Ö. 480 yıllarına tarihlenen ve buluntu yeri olarak Batı Anadolu'dan ele geçtiği düşünülen diğer bir definde ise 39 siglos bulunmaktadır (IGCH 1175). Yine Smyrna'dan 1948-49 yıllarında ele geçen ve İ. Ö. 400'lere tarihlenen 271 adet siglos ele geçmiştir (IGCH 1197). 1956 yılında Mysia Bölgesinde Bigadiç yakınları Durasalar mevkiinde 100 adet siglos bulunan bir define bulunmuştur (IGCH 1201). 1870 öncesinde Karia Bölgesinde İ. Ö. V.-IV. yüzyıllara tarihlenen ve 1000 dareikos bulunan büyük bir define de kayıtlara geçmiştir (IGCH 1222). Ionia Bölgesinde, 1915 civarında İ. Ö. IV. yüzyıla tarihlenen 55 siglos kaydedilmiştir (IGCH 1224). 1930 öncesinde Ionia Bölgesinde, İzmir'de İ. Ö. IV. yüzyıla tarihlenen 149 adet siglos bulunmuştur (IGCH 1225). 1919 yılı öncesinde Mysia Bölgesi'nde Miletopolis'te İ. Ö. IV. yüzyıla tarihlenen bir definde 12 adet siglos ele geçmiştir (IGCH 1230). 1957 yılında Lykia Bölgesi'nde Elmalı'nın güneyindeki Bucak mevkiinde İ. Ö. 375-370 yıllarına tarihlenen 242 adet siglos bulunmuştur (IGCH 1262). 1951 yılında Ionia Bölgesi'nde Bayraklı'da (Smyrna) ele geçen ve İ. Ö. 500-490 yıllarına tarihlenen bir definde 6 adet siglos kaydedilmiştir (IGCH 1166). 1961 yılında buluntu yeri olarak Batı Anadolu olduğu düşünülen ve İ. Ö. 480 yıllarına tarihlenen bir definde de 39 siglos ele geçmiştir (IGCH 1175). 1875 yıllarında Ionia Bölgesi'nde Urla'da (Klazomenai) İ. Ö. 410-400 yıllarına tarihli başka bir definde birkaç dareikos ele geçmiştir (IGCH 1194). 1930 yılından önce

İzmir’de bulunmuş olan ve İstanbul Arkeoloji Müzeleri Nümizmatik Kabinesi’nde kayıtlı bulunan toplam 146 adet Pers siglos defnesi içindeki 4 adet siglosun dışında tamamıyla presli (ön ve arka yüzün darb yoluyla düzleştirilmiş) olması açısından önemlidir (F. Demirkök, İzmir Defnesi-1930, Türk Nümizmatik Derneği, Bülten 32, http://www.turknumismatik.org.tr/turkish/yayinlar/bultenler/bulten3200/B3200_M01.html. çevrimiçi 07.03.2011). Dareikos defnelerine baktığımızda dağılımın Pers İmparatorluğu’nun batı bölgelerinde (Yunanistan, Balkanlar ve Anadolu) ve Akdeniz Bölgesi’nde yoğunlaştığını görmekteyiz. Siglos defneleri ise daha yaygındır ve özellikle Anadolu’da yoğunlaşmaktadır (Batı Anadolu’da bulunmuş Pers defneleri için bkz. Harita 2) Bu sikkeler Anadolu’nun yanı sıra Yunanistan, Suriye, Irak, Mısır, Pakistan, Afganistan, Oksus (Amu Derya) ve Karadeniz’de de ele geçişlerdir. Kronolojik açıdan bakıldığında ağırlıklı olarak siglosların İ. Ö. V. yüzyıla, dareikosların ise İ. Ö. V. yüzyıl sonları ile İ. Ö. IV. yüzyıllara tarihlendiğini görmekteyiz.

Bu krali Pers sikkelerine ek olarak İ. Ö. IV. yüzyılın başlarında, üzerlerinde satrap ya da bölgesel yöneticilerin isimlerinin yer almasından dolayı satrap sikkeleri olarak anılan sikkeler basılmaya başlanmıştır (Hill 1919, 125). Bu satrap sikkelerine paralel olarak Batı Anadolu kentlerinde Attika standartlarında sikkeler basılmaya devam etmiştir. Perslerin satraplıkların kendi içindeki ödeme dengesini sağlamak için sikke bastırdıkları düşünülebilir. İmparatorluğun batısında yer alan satraplıkların ödemeleri Perslerin bastırdığı bu sikkeler yoluyla karşılanmış olmalıdır. Aslında satrap sikkeleri adlarının aksine satraplar tarafından değil, diğer üst düzey Pers yöneticileri tarafından bastırılmış olmalıdır. Bu sikkelerin üretimi söz konusu dönemdeki askeri hareketlilikle doğrudan bağlantılıdır. Daha önce de sözünü ettiğimiz gibi, İ. Ö. IV. yüzyılda Batı Anadolu’nun içinde bulunduğu zor ekonomik koşullar gereğince yeni bir meslek grubu olarak paralı askerliğin ortaya çıkmasıyla, bu askerlere yapılan ödemelerin satrap sikkeleriyle yapılmış olduğu aşikârdır. Pers kralı açısından bakıldığında ise sikke basımı aslında satraplar tarafından uygulanan bir yönetim aracı olmaktan öteye gitmemiştir. Nümizmatik veriler Pers İmparatorluğu’nun hâkimiyeti altındaki bölgelerde sikke basımı ve dolaşımındaki serbestliğe işaret etmektedir. Krali sikkeler çoğu bölgede satrap, hanedan ya da kent

sikkelerine oranla daha az yaygındır. İ.Ö. IV. yüzyılda siglosların sayısında görülen azalma bazı bölgelerdeki yerel sikke üretimindeki artışla açıklanmaktadır (Carradice 1987, 93). Perslerin vergilerin ödenmesinde kolaylık sağlanmak amacıyla sikke basımını teşvik ettikleri düşünülmektedir.

2. Din

Perslerin fethettikleri ülkelerde izledikleri din politikasına geçmeden önce öncelikle Pers dini inanışlarına kısaca bir göz atmak gerekir. Pers dini hakkında günümüze kadar sayısız çalışma yapılmış olmasına rağmen yapılan tanım ve yorumlarda hâlâ bir takım problemler mevcuttur. Zerdüştlük (Zoroastrianism) olarak da bilinen Pers dini, adını İ. Ö. I. Binyılın başlarında yaşamış olduğu düşünülen, (Yunanların Zoroaster dediği) Zarathustra isimli bir peygamberden almıştır. Bu dinin kutsal kitabı olan Avesta temelde iyilikle kötülüğün bitmek bilmez mücadelesini konu edinmektedir. Çok tanrılı dinlerden tek tanrılı dinlere geçişin en erken örneklerinden biri olarak görülen Zerdüştlüğün temelinde tanrı Ahura Mazda'ya olan inanç yatmaktadır. Ateşin kutsal sayıldığı bu dinde, yaşamın dört evreden ibaret olduğuna inanılır. Birinci dönemde iyilik ve kötülük ortaya çıkar. İkinci evrede dünya karanlığa, felakete ve kötülüklere gömülür. Üçüncü evrede iyilik ve kötülük mücadelesinde iyilik kazanır. Zarathustra (Zerdüş) halklara doğruyu, adaleti göstererek karanlık ve aydınlığı birbirinden ayırıştırır. Dördüncü evrede ise her tür kötülük ve karanlık kaybolacak, dünyaya barış ve kardeşlik hâkim olacaktır (Vasunia 2007, 241).

Yazıtlarda ilk Pers kralı Kyros'un inancı ile ilgili doğrudan bir bilgi olmamasına karşın, bazı antik Yunan kaynakları kendisine eşlik eden rahiplerden (*μάγος*) söz etmektedirler. Strabon, Kappadokia'da ve Pontos'daki Zela'da (Zile) tanrıça Anaitis'e ait bir açık hava tapınağından bahseder (Strabo. XV. 3, XI. 8, XII. 3). Anaitis, Anahita adıyla da bilinmekte olup, Pers dininde şifalı su ve bereket tanrıçasıdır. Pers bölgesi dışında tanrıçanın kültü Armenia, Suriye ve Anadolu'ya da yayılmıştır. Anadolu'da Magna Meter ve Artemis ile özdeşleştirilen bu tanrıça Lydia,

Kappadokia ve Pontos bölgelerinde tapınım görmekteydi (Cumont 1894, 2030-2031). Anaitis, Lydia'da Anaitis (Ἀρτέμιδι Ἀναίτι), Artemis Persike (Ἀρτέμιδι Περσική), Thea Persike (Περσική θεός), Meter Anaitis (Μήτηρ Ἀναίτις) ya da sadece Artemis isimleri altında tapınım görmüştür. Tapınım gördüğü bölgelerde Artemis adı bir Yunan tanrıçası olduğuna, Persike onun Pers kökenine ve Meter ise Anadolu'nun Ana Tanrıçası kimliğine işaret etmektedir. Tanrıça Anaitis ile ilgili yazıtların sayısı ve dağılımına bakılırsa Lydia kültlerine Pers kültürünün güçlü bir etkisi olduğu görülür (Paz de Hoz 1999, 73. Yazıtlar ve referansları için bkz. 130-152). Pausanias, bu Pers tanrıçasının Hypaipa (Ödemiş/Datbey-Günlüce) ve Hierokaisareia'da (Akhisar/Beyoba Köyü) tapınaklarının olduğundan ve Lydialıların da Persler gibi barbar diliyle tanrıçaya taptıklarından ve yanan bir sunaktan bahseder (Paus. V. 27; Nawotka 2010, 126). Her iki kentte de İ.Ö. V. yüzyılda tüm Pers imparatorluğunda olduğu gibi Anaitis kültü tapınım görmekteydi (Paz de Hoz 1999, 74). Ksenophon da Sardeis'te Anaitis'e ait olabilecek bir Artemis sunağından bahsetmektedir (Xen. *Anab.* I. 69). Ksenophon'un anlatımlarında Perslerin Artemis tapınağıyla çok yakın ilişki içinde oldukları anlaşılmaktadır. Ksenophon, Genç Kyros'un kendisine bağlı Mysia bölgesi komutanı Otanos'u yaptığı bir ihanetten dolayı yargılamakta, Otanos'un daha önceden de baş kaldırmış olduğu için Artemis tapınağına gelerek pişmanlığını ifade ettiğinden bahseder (Xen. *Anab.* I. 6). Plutarkhos, Peloponnesos Savaşları sırasında Sparta komutanı Lysandros'un yaşamını anlatırken, Ephesos kentinin Pers gelenekleriyle karışmış olduğundan ve kentin Yunan karakterinin tehdit altında bulunmasından üzülen söz etmektedir (Plut. *Lys.* III. 2; Briant 1996, 721). Thukydides ise Lydia satrapı Tissaphernes'in Peloponnesos Savaşları sırasında Artemis'e kurban sunduğunu anlatmaktadır (Thuc. VIII. 109). Tissaphernes'in Artemis tapınağıyla olan ilişkisi hakkında Ksenophon da bilgi vermektedir (Xen. *Hell.* I. 2). Her iki Pers komutanının Artemis kutsal alanında bulunması, Perslerin bu tanrıya olan saygılarının bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Ephesos Artemis tapınağının en yüksek rahibinin bir Pers olduğunu dair bilgiyi de yine Ksenophon'dan öğrenmekteyiz (Xen. *Anab.* V. 3). Artemis tapınağında Pers kökenli bir rahibin hizmet etmesi, Perslerle yerel tapınaklar arasındaki kurulan ilişki bakımından özel önem arz etmektedir (Briant 1996, 724).

Bu bölümde Perslerin din politikaları ya da yerel tapınaklarla olan ilişkileri ile hakkında üç yazıttan söz etmek gerekir. Bunlardan ilki, I. Dareios'un Magnesia ad Maendrum'da (Menderes Magnesiası) bulunmuş olan Gadatas'a gönderdiği mektuptur (Briant 1996, 507). Diğeri ise Droaphernes yazıtı diye bilinen ve Sardeis'te bulunmuş Zeus Baradates kültüyle ilişkili olan yazıttır (Briant 1996, 696-697). Pers kralı tarafından gönderilmiş olduğu bilinen her iki yazıtın da Roma kopyaları ele geçmiştir. Ksanthos'da Leto kutsal alanında bulunmuş ve ilk olarak 1975 yılında yayınlanan üç dilli Ksanthos yazıtı ise bu konuda ayrı bir önem taşımaktadır. Lykia'nın, Karia satrabı Piksodaros zamanında Karia egemenliğine girdiğini gösteren bu yazıt, genel olarak Ksanthos kentinin ve çevre sakinlerinin yerel bir kültün kurulmasını ilan etmek üzere aldığı bir kararı içermektedir (Briant 2001, 17-18).

Dareios'tan itibaren Pers kralları krali yazıtlarda kendilerini Ahura Mazda'nın kulları ve dünyadaki bilge lordları olarak tanımlamışlardır (*DB V. 16-17*). Pers pantheonunda başka tanrılar da vardır, fakat Pers krallarının yazıtlarında Ahuramazda "en büyük tanrı" ya da "tanrıların en büyüğü" olarak tanımlanmaktadır (Örneğin, *DNa 1, DPd 1-2*). Pers sanatında Ahura Mazda'nın sembolü olarak kanatlı disk tasvirlerine sıklıkla rastlanmaktadır (Boyce 1982, 96). Bunun yanı sıra Pers ikonografisinde kullanılan kutsal figürler arasında Pers giysili erkek, aslan, boğa, griphon, insan başlı boğa, kanatlı aslan ve kompozit yaratıkları sayabiliriz. Pers ikonografisine dâhil olmuş yabancı kutsal figürler arasında en sık görüleni Mısır aile ve mutluluk tanrısı Bes'in tasvirleridir.

Pers dinin rahipleri olan Magoslar (Magi)⁴⁷, krallığın erken dönemlerinde yaptıkları rüya tabirleriyle krallara tavsiyelerde bulunuyorlar ve bir tür danışmanlık yapıyorlardı (Hdt. I. 120). Antik Yunan yazarlarının eserlerinde ve Dareios'un Bisutun yazıtında da sözü geçen Gaumata (sahte Smerdis) adlı bir Mag'ın, Kambyses'in ölümünden faydalanarak tahtı ele geçirmesi ile ilgili anlatılanlar olaylar

⁴⁷ Herodotos tarafından *μάγος* (Latin. çoğ. *Magi*) olarak tanımlanan kahinler sonrasında da Pers dininin (Zoroastrianizm) rahipleri olarak bilinmektedir.

rahiplerin imparatorluk içindeki önemini açık bir şekilde ortaya koymaktadır (Hdt. III. 65; *DB* I. 36-37, 58-59). Rahiplerin Pers imparatorluğu içinde edindiği önemli pozisyonu örneklemesi açısından, Daskyleion'da ele geçen kabartma son derece önemlidir (Resim. 1).

Persler Anadolu'yu ele geçirdiklerinde hem yerel Anadolu kültürleri hem de Yunan kültürleriyle karşılaşmış olmalıdırlar. Herodotos'un anlattıklarını dikkate alacak olursak, Persler dini inanışları gereğince tanrı heykeli, tapınak ya da sunak yapmamaktadırlar. Çünkü onlar tanrılarına Yunan tanrıları gibi insan şekli yakıştırmamışlardır (Hdt. I. 131). Buna karşın Batı Anadolu kentlerindeki dinsel yaşamın en güçlü göstergeleri ise tapınaklar ve bu tapınaklarda tanrılara adanan kült heykelleridir.

Perslerin gösterdikleri dini hoşgörü ilk olarak Pers rahibi Gaumata'nın başkaldırısı yüzünden zarar görmüş olmalıdır. Rahiplerin tahtı ele geçirebilecek kadar önemli bir pozisyona gelmesi ve tapınakları tahrip etmesi Pers kralını rahatsız etmiştir (Dandamaev-Lukonin 1989, 350). Bu hoşgörüyü zedeleyen ikinci bir olay ise, İ. Ö. 499 yılındaki İonia İsyanı sırasında İonialıların Sardeis'teki Kybele kutsal alanının yakmasıdır (Hdt. V. 101, VI. 102; Briant 2002a, 148). Sardeis'teki olaya karşılık Persler, Miletos kentinin ele geçirilmesi sırasında Miletos yakınlarındaki Didyma Apollon tapınağını yağmalamış ve yakmıştır (Paus. I. 16, VIII. 46). Susa'da yapılan kazılarda bu tapınağa adanmış çeşitli eserler ele geçmiştir (Dandamaev 1989, 166) Pers Yunan savaşları başladığında Kserkses'in Yunanistan seferinde Atina'daki tapınakları yakması da bu olayı körüklemiş olmalıdır. Perslerin hâkimiyeti altına aldığı topraklarda gerçekleştirdiği tapınak yakma olaylarının temelinde, bu dinlere baskı yapma ya da diğer bir deyişle dinsel hoşgürsüzlük değil, söz konusu dönemde cereyan eden savaşlar sırasında gelişmiş olabilecek misilleme veya cezalandırma tavrı aranmalıdır.

Bunların dışında, Perslerin Yunan tanrıları için kurban kestikleri ve sunuda buldukları bilinmektedir. Herodotos, Kserkses'in Yunanistan üzerine çıktığı sefer

sırasında Troas Bölgesine uğrayıp, buradaki Illion Athenası için bin tane doğurmamış inek kurban ettiğinden söz etmektedir (Hdt. VII. 43).

I. Dareios'un tahta geçmesiyle Anadolu'daki Pers nüfusu da çoğalmıştır. Batı Anadolu'da soylu Perslerin artması Perslere ait kült merkezlerinin de artmasına neden olmuş olmalıdır. Bu kültürlerden en önemlisi kökeni Mezopotamya'ya dayanan Anahita kultüdür. Yukarıda da değindiğimiz üzere, özellikle Lydia Bölgesi'nde yoğunlaşan Anaitis (Anahita) kultü Perslerin resmi kultü gibi kabul edilmiştir (Boyce 1982, 29-30). II. Dareios ve II. Artakserkses dönemlerinde yaygınlaşan Anaitis kultü benzer özellikleri nedeniyle Yunan tanrıçası Artemis ile özdeşleştirilmiştir (Olmstead 1948, 479). Din gibi değişimin zor olduğu bir alanda, bir Pers tanrısının Yunan tanrısıyla özdeşleştirilmesi Perslerin fethettikleri ülkelerdeki toplumların dinlerine göstermiş oldukları saygıdan kaynaklanıyor olmalıdır.

Perslerin en önemli özelliklerinden biri fethettikleri ülkelerdeki halkları dinsel ve kültürel açıdan bir bütün oluşturmaya zorlamamalarıdır. Aksine Kyros ve Kambyzes döneminde, yerel hiyerarşinin ve geleneklerin korunması için özel bir önem gösterilmiş, hatta kendi dinsel ayinlerini özgürce gerçekleştirmeleri için bina ve mali kaynak sağlanmıştır (Dandamaev-Lukonin 1989, 348-349). Persler kendi dinlerini yaymak için de hiçbir çaba göstermemişler, bunun yerine imparatorluk içindeki halkların kendi dinlerine ve kutsal alanlarına saygı göstermişlerdir (Briant 2002a, 77).

B. Batı Anadolu'da Bulunan Satraplıklar

1. Daskyleion

Daskyleion satraplık merkezinin yerinin belirlenebilmesi için yapılan çalışmalar, K. Bittel'in Ergili-Hisartepe'de yapmış olduğu araştırma ile son bulmuş ve 1954 yılından başlayıp 1959 yılına kadar devam eden Prof. Dr. Ekrem Akurgal'ın

yaptığı çalışmalarla Manyas Gölü'nün (Lacus Daskylitis) güney-doğu kıyısında yer alan Hisartepe'nin Daskyleion antik kenti olduğu ortaya konmuştur.

İ.Ö. 546 yılında önce Lydia ve ardından tüm Batı Anadolu'yu kapsayan bir işgal hareketine girişen Perslerin Batı Anadolu'da kurmuş oldukları iki satraplıktan biri Daskyleion (Tyaiy Drayahya) satraplığıydı (Hdt. III. 90; Bakır 1997, 229). Coğrafi olarak Anadolu'yu Balkanlar üzerinden batıya bağlayan yol üzerinde bulunan bu satraplık, hem Hellespontos'a yakın oluşu, verimli toprakları, yaban kuşları ve hem de balık bolluğu açısından son derece verimli bir alan üzerine kurulmuştu.

Antik kaynaklarda ilk kez İ.Ö. VII. yüzyılda karşımıza çıkan ve adını Gyges'in babası Daskylos'tan adını alan Daskyleion (FGrH 360, F 63), Lydia Krallığı'nın önemli bir kalesidir. Miletos kolonilerinden biri olan Propontis (Marmara Denizi) girişindeki Abydos ve Propontis'in güneyindeki Kyzikos'la birlikte Daskyleion da stratejik açıdan son derece önemli bir yere sahipti. Abydos, Propontis'in girişinde yer almasıyla, Daskyleion ve Kyzikos ise Propontis'ten Sardeis'e giden yolun ağzında bulunmaları ve coğrafi açıdan hem bölgeye hâkim, hem de korunaklı bir konumda olmaları nedeniyle ikamet edilmiş olmalıydılar. Daskyleion'un bu konumu, Akhaemenid döneminde de Trakya, Boğazlar, Marmara Denizi ve Marmara Denizi kıyısındaki yerleşmelere hâkim olması nedeniyle, satraplık merkezi olarak seçilmesinde önemli bir rol oynamıştır (Cameron 1973, 47-56).

Trakya, Propontis, ve "Hellespontos Phrygiası" olarak tanımlanan bölgelerin siyasi ve ekonomik yönetimi Daskyleion satraplığının yetki alanında bulunmaktaydı. Ksenophon'a göre Daskyleion satraplığını Kyros kurmuş ve Pharnukhos'u Aiolis ile Hellespontos Phrygiasına satrap olarak atamıştır (Xen. Cyr. VIII. 6).

Ksenophon'a göre, "Hellespontos Phrygiası" satraplığı I. Kyros tarafından kurulmuş ve Kyros, Megabyzos'u Arabia'ya, Artabadas'ı Kappadokia'ya, Artakamas'ı Büyük Phrygia'ya, Khrysantas'ı Lydia ve Ionia'ya, Adysios'u Karia'ya,

Pharnukhos'u Aiolis ile Hellespontos Phrygiası'na satrap olarak atamıştır⁴⁸ (Xen. Cyr. VIII. 6). Fakat son yıllarda yapılmış olan çalışmaların bazılarında, merkezi Daskyleion olan "Hellespontos Phrygia" satraplığının İ.Ö. 480 yıllarında kurulmuş olduğu (hatta bunun öncesinde satraplık statüsünde bulunmadığı) ve merkezi Sardeis olan Sparda satraplığının gönderdiği yöneticiler tarafından yönetildiği belirtilmektedir (Balcer 1993, 81). Daskyleion'a atanan ilk satrap olarak Pharnukhos'dan yalnızca Ksenophon bahsetmektedir (Xen. Cyr. VIII. 6). Ksenophon pasajında Kyros'un Kroisos ile savaşa girmeden önce süvari alayına komuta eden Pharnukhos'a özel emirler verdiğinden söz eder (Xen. Cyr. VI. 3; VII. 1). Burada adı geçen süvari alayı komutanı ile Daskyleion'a satrap olarak atanan Pharnukhos aynı kişi olmalıdır. Daskyleion gibi stratejik önemi olan bir merkeze tecrübeli ve kralın gözünde askeri kişiliği olan önemli birinin gönderilmiş olması olasıdır. Genel olarak bakıldığında da Kyros'un elde ettiği topraklarda yönetimi daha güç, daha yoğun vergi yüküne maruz kalacak ve stratejik açıdan da önemli bölgelere yakın çevresindeki askerlerini yönetici olarak atadığı görülmektedir. Lydia ve Ionia'ya yönetici olarak gönderilen Khrysantas'ın süvari generali, Kappadokia'ya gönderilen Artabadas'ın savaş arabaları kumandanı olduğu bilinmektedir (Xen. Cyr. VIII. 3).

Daskyleion'a yönetici olarak gönderilen ikinci önemli kişi Mitrobates'tir (İ. Ö. 530-522/515). Herodotos Mitrobates'ten "*hyparkhos*" olarak bahseder (Hdt. III. 120). Herodotos'a göre, Mitrobates ve oğlu Sardeis satrabı Oroites tarafından bir tartışma nedeniyle öldürülmüştür (Hdt. III. 126). Cook, Oroites'in bu tavrının altında yönetim alanını genişletmek ve daha fazla nüfuz sahibi olmak gibi nedenler olduğunu düşünmektedir (Cook 1983, 60). Herodotos bu dönemde Pers İmparatorluğu'nun başında olan Dareios'un Oroites'i cezalandırmak istediğinden, ancak Phrygia, Lydia ve Ionia bölgelerini elinde tutan önemli bir güce sahip bu kişiye karşı bir ordu göndermeyi göze alamadığından bahseder (Hdt. III. 127). Dolayısıyla, Dareios'un elçilerini dahi öldürmeyi göze alabilen Oroites'in

⁴⁸ Khrysantas ve Pharnukhos'un adları Ksenophon dışında başka antik kaynaklarda zikredilmemektedir.

Mitrobates'in ölümünden sonra kısa süreliğine de olsa bölgeye hâkim olduğu düşünülmektedir (Bakır 2001, 174)

Dareios' un yakın çevresinde yer alan ve en çok güvendiği generallerinden biri olan Megabazos'un Daskyleion'un yöneticisi olduğundan Herodotos ve Thukydides bahsetmektedir (Hdt. IV. 143-144; Thuc.. I. 109). Dareios'un İskit seferi sonrasında, Susa'ya dönmeden önce ordusunun başına Megabazos'un yerine diğer bir Pers generali olan Otanes'i geçirmiş olmasına dair bilgiler Megabazos'un bu yeni görevi nedeniyle olmalıdır (Balcer 1995, 155, 171).

Daskyleion'un yönetiminde yer alan diğer bir önemli Pers isim ise Megabates'tir. Aiskhylos "Persai" adlı tragedyasında Megabates'i Perslerin en büyük deniz komutanlarından biri olarak anlatmaktadır ve krala karşı olan sadakati vurgulanmaktadır (Aes. Pers. 22). Megabates ayrıca Miletos tyranı Aristagoras ile olan anlaşmazlığı yüzünden belki de İonia İsyanı'nın ortaya çıkmasındaki başlıca kişilerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır (Hdt. V. 33-35).

İ. Ö. 477 yılında Daskyleion satraplığına atanan Artabazos, Dareios'un amcası Pharnakes'in oğludur (Hdt. IV. 41; Thuc.. I. 129-132; Diod. Sic. XI. 32-33, XI. 44; Cook 1983, 19, 89; Badian 1987, 31). Artabazos, Kserkses'in İ. Ö. 480'de Yunanistan'a karşı düzenlediği seferde Parthların ve Khorasmiaların komutanı ve başkomutan Mardonios'un yardımcısı olarak karşımıza çıkar. Herodotos, Artabazos'un Plataia Savaşı'ndan (İ. Ö. 479) sonra daha da önem kazandığından ve Kserkses'in 60.000 kişilik ordusuna eşlik ettiğinden bahseder (Hdt. VIII. 126). Persler için büyük bir bozgun olarak tanımlanabilecek olan Plataia Savaşı'ndan önce Artabazos, Mardonios'u uyarmaya çalışmış (Hdt. IX. 41, 66), fakat bu uyarısı dikkate alınmamış ve korkaklıkla suçlanmıştır (Hdt. IX. 58). Plataia Savaşı'ndaki yenilgi sonrasında Artabazos emrindeki orduyla önce Thesselia'ya ya doğru harekete geçmiş, daha sonra da birliklerini Makedonia üzerinde Byzantion'a geçirmiş ve oradan da tüm Küçük Asya'ya geçirmiştir (Hdt. IX. 89). Kserkses'in Spartalı komutan Pausanis'a cevap niteliği taşıyan bir mektubunda, Artabazos'un Daskylitis

(Daskyleion) satraplığını daha önceki satrap Megabates'ten devralmasına ilişkin bir emri olduğu bilinmektedir (Thuc. I. 129).

Daskyleion'da satraplık yönetiminin Artabazos'dan başlayarak II. Pharnabazos'un son yıllarına değin (İ.Ö. 414-388) hilafet niteliğinde yürütüldüğü, yani babadan oğla geçtiği düşünülmektedir (Cook 1983, 171; Balcer 1993, 84). Artabazos'dan sonra yerine geçen oğlu I. Pharnabazos İ. Ö. 460-430 yıllarında satraplık görevini sürdürmüştür (Bakır 1991b, 79; Sekunda 1988b, 178). Daskyleion satrabı Pharnabazos hakkında edindiğimiz bilgiler Thukydides'in anlattıklarıyla sınırlıdır (Thuc. II. 67). Pharnabazos'un Propontis (Kyzikos'da), Kilikia ve Samaria'da (bugünkü İsrail) sikke bastırıldığı bilinmektedir (Bodzek 2004, 18-20).

İ. Ö. 430-414 yıllarında ise Daskyleion'daki satraplık görevini Artabazos'un torunu Pharnakes'in yürüttüğü düşünülmektedir (Thuc. II. 67; Bakır 1988, 79; Balcer 1993, 84-85; Balcer 1995, 300; Sekunda 1991, 101-102). Thukydides'in pasajından anlaşıldığına göre Pharnakes, II. Dareios'a yakın bir kişiliktir. Peloponnesos Savaşı'nın ikinci yılında, Pers Kralı II. Dareios'un savaşa katılmasını ve ekonomik yardımını almak isteyen Spartalı elçilerin öncelikli hedefi, Atina müttefiki olan Trakya Kralı Sitalkes'i kendi yanlarına çekmek ve Pharnabazos'un oğlu Pharnakes'e sağ salim bir şekilde ulaşmaktır. Sonuçta Trakya'da yakalanan elçiler Atina'ya gönderilirler. Bu elçilerin Kral'ın huzuruna çıkmak için Pharnakes'e ulaşmak istemeleri de Daskyleion satrabının söz konusu dönemde önemli bir statüsü olduğunu düşündürebilir.

Pharnakes'in oğlu II. Pharnabazos, İ. Ö. 414-388 yılları arasında Daskyleion satrabı olarak görev yapmıştır (Thuc. II. 67; Bakır 1988, 79; Bakır 1995, 276-277). Peloponnesos savaşları sırasında gösterdiği başarılarından dolayı İ. Ö. 387 yılında II. Artakserkses'in (Mnemon) kızıyla evlenmek üzere Pers ülkesine gitmiştir (Xen. *Hell.* V. 1; Xen *Ages.* III. 3; Plut. *Artax.* 27). Daha önce de belirttiğimiz gibi Pharnabazos, bölge yönetimi için önce Dardanoslu Zenis'i ve o öldükten sonra da karısı Mania'yı görevlendirmiştir (Xen. *Hell.* III. 1; Kuhrt 2009, 697-698).

II. Pharnabazos'un yerine oğlu Ariobarzanes İ. Ö. 388-363/62 yılları arasında Hellespontos Phrygiası'nın satrabı olarak görev yapmıştır (Bakır 1988, 79; Weiskopf 1989, 27-44). Pharnabazos'un en büyük oğlu olan Ariobarzanes İ. Ö. 420 yılında doğmuştur ve İ. Ö. 388 yılında babasının ardından Daskyleion satrabı olmuştur (Xen. *Hell.* I. 4; Xen. *Cyr.* VIII. 8; Diod. Sic. XV. 90). Ariobarzanes babası Pharnabazos⁴⁹ gibi Atina ve Sparta ile iyi ilişkilere sahipti ve yönetiminde görev almaktaydı. Örneğin, Ariobarzanes 407'de babasının satraplık sarayında bulunan Atinalı elçilerin Atina'ya geri dönebilmeleri için elçi olarak görev yapmıştır⁵⁰. Fakat Diodoros satrap isyanları sırasında sıklıkla sözü geçen Ariobarzanes'i isyancı olarak tanımlamaktadır (Diod. Sic. XV. 90). Satrap isyanları sırasında ayaklanan Ariobarzanes öncesinde yaptığı hareketler dolayısıyla satraplar arasındaki gerginlik ve güç savaşlarının artmasına neden olmuştur (Weiskopf 1989, 27-38, 46-58). Bunlar arasında en dikkati çekenleri, İ. Ö. 367 yılında Abydos ve Sestos'u kontrol altına alması ve Perinthos'a paralı askerler için yüklü miktarda ödeme yapıp bölgeyi kontrolü altında tutan Abydoslu yönetici Philiskos'u görevinden almasıdır (Weiskopf 1989, 34). Satrap isyanları sırasında önemli bir rol oynayan Ariobarzanes ayaklanmanın İ. Ö. 363-362 kışında bastırılmasının ardından oğlu Mithridates'in ihanetine uğrar. Artakserkses'in gönderdiği birlik tarafından tutuklanan Ariobarzanes idam edilir (Xen. *Cyr.* VIII. 8) ve yerine üvey kardeşi II. Artabazos satrap olarak atanır (Weiskopf 1989, 53).

Ariobarzanes'ten sonra Daskyleion satraplığına atanan II. Artabazos İ. Ö. 362-352 yılları arasında Hellespontos Phrygiası satrabı olarak görev yapmıştır (Xen. *Hell.* V. 1; Xen. *Ages.* III. 3; Plut. *Alex.* 21). Böylece, satraplığın asil Persler tarafından yönetilme geleneği bir kere daha bozulmamıştır. Satraplık bölgesinde meydana gelen karışıklıkları önlemesi ve satraplığı yeniden düzenlemesi için görevlendirilen II. Artabazos, Pharnakes sülalesinin Daskyleion'daki son satrabıdır.

⁴⁹ Pharnabazos, Sparta ve diğer Kıta Yunanistan kent devletleri arasında meydana gelen Korinth savaşında (İ. Ö. 395-387) önemli bir rol oynar. Pharnabazos bu savaşta Sparta'yı desteklemiş, Sparta da karşılık olarak Büyük Kral'ın asil problemlerinden biri olan Küçük Asya'daki Yunan şehirlerini gözden çıkarmıştır.

⁵⁰ Pharnabazos, Genç Kyros'un isteği üzerine Atinalı elçileri Daskyleion'da üç yıl oyalanarak alıkoydu. Kyros'un elçileri serbest bırakmaya ikna olmasıyla, Ariobarzanes'e elçileri Kios'a göndermek üzere görev verilmiştir (Xen. *Hell.* I. 4).

Artabazos, yaklaşık İ. Ö. 362'de Rhodoslu Mentor ve Memnon'un kız kardeşi ile evlenir (Diod. Sic. XVI. 52) ve bu evlilik sayesinde onlarla müttefik olur. Bu dönemde yani İ. Ö. 363-360 arasında çok fazla olay gerçekleşmez. II. Artabazos İ. Ö. 360 yılında sorunlu olan Troas'a sefer düzenler ve büyük bir bölümünü ele geçirir ve İ. Ö. 350'lere kadar bu bölgede bulunur. Artabazos'un satraplık döneminde, Ariobarzanes'in oğlu Mithridates'in doğu bölgelerinde kendi destekçileriyle birlikte faaliyette olduğu bilinmektedir (Weiskopf 1989, 57).

Üvey kardeşi Ariobarzanes'in başarısız olduğunu görmesine rağmen Artabazos da yaklaşık İ. Ö. 356 yılında kral III. Artakserkses'in satrapların paralı askeri birliklerini dağıtma emrine uymaz. Bu karşı gelişte Artabazos Atina'nın yardımını görür. Bunun üzerine III. Artakserkses (Okhus), Atina'ya Khares'in geri çağırılması isteğini içeren bir mektup gönderir. Bu mektuba göre eğer Atina Artabazos'u desteklemeye devam ederse, Pers donanması da ayaklanan müttefikleri destekleyecektir. Atina bu durumda Artabazos'dan yardımını geri çeker ve Artabazos ordusuz kalır. Bunun üzerine Artabazos İ. Ö. 352'de Memnon⁵¹ ile birlikte Makedonya kralı II. Philippos'un yanına sığınmak zorunda kalır (Diod. Sic. XVI. 52). Yerine de olasılıkla Pharnakid soyundan olmayan Arsites'in Daskyleion'u yönetmek üzere geçtiği bilinmektedir.

Antik kaynaklarda II. Artabazos'un satraplığının sona erdiği İ. Ö. 352 yılından itibaren on yedi yıl boyunca hiçbir satraptan söz edilmemektedir. Ancak, İ. Ö. 334 yılında Büyük İskender'e karşı yapılan Granikos savaşında Daskyleion'daki satrap yardımcısı olarak Arsites'in adı geçmektedir (Arr. *Anab.* I. 12)⁵². Arrianos'dan aldığımız bilgiye göre hareket edildiğinde, Arsites'in satrap mı satrap yardımcısı mı olduğu konusu tartışmalıdır⁵³.

⁵¹ Yunan paralı asker olarak hizmet veren Rhodoslu iki kardeş Mentor ve Memnon'un kız kardeşiyle evlenen Artabazos daha sonra kendi kızı Barsine ile Mentor'u evlendirir.

⁵² Eğer Arsites satrap yardımcısı ise, bu durumda antik kaynakların adından bahsetmediği bir satrap da olmalıdır.

⁵³ Arrianos, Granikos savaşına katılan Pers komutanlarının isimlerini verirken Arsites'den *hyparkhos* (ὑπαρχος) yani satrapın alt memuru olarak bahseder: "Pers komutanları Arsames, Rhemiothres, Petines, Niphates ve onlarla birlikte Lydia ve Ionia satrapı Spithridates ve Hellespontos Phrygia'nın hyparkhı Arsites'di" (Arr. *Anab.* I. 12.). Ancak yine Arrianos, Granikos savaşı sonunda Büyük İskender'in

Bunun yanı sıra Aristes'in "Hellespontos Phrygiası'ndaki süvari birliğinin komutanı" olarak da sözü geçmektedir (Olmstead 1948, 496). İ. Ö. 340 yılında, Aristes'in, Atinalı Apollodoros komutası altında Phrygia'da bulunan paralı askerleri, Makedonyalı Philippos'a karşı Perinthos'u desteklemek üzere gönderdiğini bilinmektedir (Diod. Sic. XVI. 75; Arr. *Anab.* II. 14; Paus. I. 29). Aristes'in İ. Ö. 334 yılında Granikos'da Büyük İskender'e karşı Pers ordularının başında savaştığı ve büyük yenilginin ardından Phrygia içlerine çekilerek intihar ettiği bilinmektedir (Arr. *Anab.* I 16; Olmstead 1948, 497). Aristes, Artabazos'un ardından İ. Ö. 350'li yıllardan İ. Ö. 334'de Granikos savaşı yenilgisiyle satraplığın düşüşüne kadar Daskyleion satraplığında görev yapmıştır. Granikos savaşı hakkında önemli bilgiler edindiğimiz diğer bir antik yazar Plutarkhos ise Aristes'ten söz etmemektedir.

2. Sparda (Sardeis)

Sardeis antik kenti Gediz vadisinde, Paktalos (Sart Çayı) kıyısı ile Tmolos (Bozdağ) dağının batısındaki tepelerin kuzey yamaçları üzerine kurulmuştur. İ. Ö. VII. yüzyılın ilk yarısından itibaren Gyges ile güçlenmeye başlayan Lydia Krallığı, İ. Ö. VI. yüzyılda Anadolu'nun en önemli güçlerinden biri haline gelmişti. İ. Ö. 547/46 yılında Pers kralı Kyros'un Lydia Kralı Kroisos'u Sardeis kenti önlerinde yapılan savaşta yenmesiyle Lydia Krallığı ortadan kalkmış ve böylece Anadolu'da yaklaşık iki yüz yıl sürecek olan Pers hâkimiyeti başlamıştı. Lydia Krallığı'nın başkenti olan Sardeis, Perslerin eline geçtikten sonra da eski önemini kaybetmemiş ve Perslerin Batı Anadolu'daki Sparda satraplığının merkezi olmuştur. Paktalos'un taşıdığı (Sart Çayı) zengin altın ve gümüş mineralleri, hem Lydia Krallığı hem de İ. Ö. 547/46 yılında Persler için önemli bir ekonomik kaynak sağlamıştır.

yoluna devam etmeden önce Aristes'in bölgesine Kalas'ın tayin edildiğini söylemesi, ister satrap olsun ister yardımcısı olsun Aristes'in bölgeden sorumlu kişi olduğunu göstermektedir.

Kyros'un Sardeis'i ele geçirdikten sonra yerine bıraktığı ilk satrap Tabalos olarak bilinmektedir (Hdt. I. 153; Diod. Sic. IX. 33; Petit 1990, 34-35). Kyros'un Lydia hazinelerini Susa'ya götürmek üzere görevlendirdiği Paktyas'ın Sardeis kentini kuşatması üzerine, bölgedeki karışıklığı önlemek üzere Kyros Sardeis satraplığına Oroites'i atamıştır (Hdt I. 154-157; Briant 1996, 134-135; Dusinberre 2003, 35)⁵⁴. Kyros öldükten sonra Kambyses döneminde de görevine devam eden Oroites, Kambyses'in ölümünden sonra yaşanan taht kavgaları sonucunda imparatorluğun zayıflamasından yararlanıp isyan etmiştir. İ. Ö. 522 yılına doğru isyan eden Sparda (Sardeis) satrabı Oroites'in cezalandırılması için Dareios bir ordu göndermemiştir. Herodotos, bunun nedenini Dareios'un tahttaki yerini henüz sağlamlaştırmamış olduğuna ve Oroites'in bin Pers askeri tarafından korunuyor olmasına bağlamaktadır (Hdt. III. 127).

İskit seferinden dönen Dareios, İ. Ö. 510 yılı civarında kardeşi Artaphernes'i Sardeis satraplığına atamıştır (Hdt. V. 25; Burn 1984, 137; Dusinberre 2003, 37-38). İ. Ö. 499 yılında Batı Anadolu'da cereyen eden Ionia İsyanı sırasında da Sardeis satrabı olan Artaphernes isyanın bastırılmasında bölgede önemli bir rol oynamıştır.

İ. Ö. 490-480 yılları arasında Dareios ve Kserkses'in Avrupa üzerine yaptığı seferlerde, Sardeis satraplık merkezi askerlerin bir araya toplandığı önemli bir üs niteliğini de taşımaktadır. İ. Ö. 493 yılından sonra Artaphernes'in oğlu II. Artaphernes Sardeis satrabı olmuştur. II. Artaphernes, Dareios'un Marathon seferinde başarısız olan Mardonios'un yerine, Medli Datis ile birlikte atadığı Pers komutanıdır (Hdt. VI. 94; VII. 74). II. Artaphernes'ten sonra, İ. Ö. 450 yılı civarında Pissouthnes Sardeis satraplığına atanmıştır. Pissouthnes, İ. Ö. 440 yılında Atina'ya karşı isyan eden Samos'u geri almaya çalıştıysa da başarılı olamamıştır. İ. Ö. 420 yılında ise Pissouthnes Pers kralı II. Dareios'a (Okhos) karşı isyan etmiştir.

⁵⁴ Herodotos, Oroites için "*hyparkhos*" terimini kullanmıştır. Tuplin, *hyparkhos*ların satrapların bir alt biriminde görev alan idari memurlar olduğu düşünmektedir (Tuplin 1987, 121). Fakat satraplarla *hyparkhos* arasındaki görev-yetki kapsamı oldukça tartışmalı bir konudur (Balcer 1993, 83).

İ. Ö. 416/415 yılında, Pissouthnes'den sonra Sardeis satraplığına Tissaphernes geçmiştir (Ktesias FGrH 688 F 15). Oldukça başarılı bir diplomat olan Tissaphernes Batı Anadolu kentlerinin vergilerini de topluyordu. Bu sırada Pers tahtında bulunan II. Dareios İ. Ö. 421 yılında yapılan Nikias Barışı'nın engellerinden kurtulmak ve Batı Anadolu kentlerinden yeniden vergi toplamak istiyordu. Bölgedeki Atina egemenliği yüzünden kentlerden vergi alamayan Sardeis satrabı Tissaphernes ise Peloponnesosluların göndereceği ordunun yiyecek ve diğer masraflarını karşılamayı kabul ederek Sparta'nın desteğini almıştır. Tissaphernes'in amacı, Sparta'yı Perslerin yanına çekerek Batı Anadolu kentleri üzerindeki Atina baskısını ortadan kaldırmak ve yeniden vergi toplayarak Pers kralının gözüne girmekti.

İ. Ö. 407 yılında II. Dareios, oğlu Genç Kyros'u Sparda (Sardeis), Phrygia ve Kappadokia satrabı olarak Batı Anadolu'ya göndermiştir (Xen. *Anab.* I. 9; Diod. Sic. XIV. 12, 19). Tissaphernes ise Karia ve Ionia satrabı olarak görevlendirilmiştir (Briant 1996, 608-629). Daha önce de sözünü ettiğimiz üzere, bu sırada Batı Anadolu'da Daskyleion satrabı II. Pharnabazos ile Sardeis satrabı Tissaphernes arasında da ciddi bir rekabet yaşanıyordu. İşte tam bu sırada, Genç Kyros'un kendilerinden daha yüksek bir makama atanması özellikle Sardeis satrabı Tissaphernes'i daha çok rahatsız etmiştir (Xen. *Hell.* I. 4; Balcer 1993, 85). Genç Kyros'un kardeşi II. Artakserkses'e karşı isyanında da Pers kralının yanında olmayı tercih eden Tissaphernes, Kyros'un isyan için bir ordu topladığını öğrendiğinde bu durumu II. Artakserkses'e bildirmiştir (Xen. *Hell.* III. 1; Briant 1996, 649). İ. Ö. IV. yüzyıl başlarında, Tissaphernes vergi ödemeyi reddeden Ionia Bölgesi kentlerini dize getirmeye karar vermiş ve Kyme'yi yağmalamıştır (Diod. Sic. XIV. 27, 35; Xen. *Hell.* III. 1). Aynı tarihlerde Sparta'nın Batı Anadolu üzerine yaptığı seferlerde başlamıştı. Tissaphernes, Perslere karşı Sparta'dan yardım isteyen Batı Anadolu kentlerine ve Sparta'ya karşı uzun süre mücadele etmiştir. İ. Ö. 395 yılında, Sparta komutanı Agesilaos'un Sardeis'de yapılan savaşta Persleri yenmesinden Tissaphernes'in sorumlu tutulmasıyla yerine Tithraustes Sardeis satrabı olarak atanmıştır (Diod. Sic. XIV. 80).

Tissaphernes'in yerine Sardeis satraplığına atanan Tithraustes (Xen. *Hell.* III. 4; Diod. Sic. XIV. 80), Batı Anadolu kentlerinin Pers kralına vergi ödemeye devam etmek koşuluyla özerk olmalarını kabul ederek Agesilaos'la bir anlaşma yapmaya çalışmıştır. Fakat Tithraustes Agesilaos'un donanma ve orduyu takviye etme çabasından dolayı niyetinin buradan ayrılmamak olduğunu anlamış ve bu durumdan kurtulma yolunun Atina ile Sparta'nın birbirlerine düşmesi olduğuna karar vermiştir. Çok geçmeden Atina ve Sparta karşı karşıya gelmiş, Atina'nın desteklediği Thebai'nin Sparta'ya karşı üstünlük sağlaması üzerine Sparta önemli bir prestij kaybına uğramıştır (Xen. *Hell.* III. 5). Bölgedeki misyonunu başarıyla tamamlayan Tithraustes, Pers kralı tarafından geri çağrılarak Sardeis satraplığına Tiribazos getirilmiştir (Xen. *Hell.* IV. 8; Xen. *Anab.* IV. 4; Diod. Sic. XIV. 85; Plut. *Artax.* 7).

İ. Ö. 362 yılı civarında, Sardeis satraplığına Autophradates atanmıştır. Satrap isyanları sırasında, II. Artakserkses'e sadık kalan Sparda (Sardeis) satrabı Autophradates gelişen isyanları bastırmak için önemli bir mücadele vermiştir.

İ. Ö. 358 yılında II. Artakserkses'in (Mnemon) ölümü üzerine yerine oğlu III. Artakserkses (Okhos) tahta geçmiştir. III. Artakserkses ilk olarak Mısır kralı II. Nektanebos üzerine bir sefer düzenlemiş ancak başarılı olamamıştır. Satrap isyanları ve hemen sonrasında yaşanan Perslerin Mısır'daki yenilgisi ile zayıflayan Pers İmparatorluğu'ndaki çöküşün sinyalleri, Batı Anadolu'da Daskyleion satrabı II. Artabazos'un isyanıyla ortaya çıkmıştır. Bundan sonra geçen yirmi yıllık sürede Sardeis kenti ile ilgili pek bilgi bulunmamaktadır (Dusinberre 2003, 43). İ. Ö. 338 yılında III. Artakserkses' in (Okhos) ölümü üzerine yerine oğlu IV. Artakserkses (Arses) geçmiş, ancak çok kısa bir süre içerisinde öldürülmüştür (Diod. Sic. XVII. 5-6). Bunun üzerine, Pers İmparatorluğu'nun son kralı olan III. Dareios (Kodomannos) tahta geçmiştir. Arrianos, III. Dareios'un kısa süren krallığı sırasında, Büyük İskender kente ulaştığında, Sardeis akropolisinin güçlü duvarlarından bahsetmektedir (Arr. *Anab.* I. 17). Fakat Sardeis garnizon komutanı ve kentin yöneticisi olarak adı geçen Mithrenes, kentin kapılarını açarak hazinelerle birlikte kenti Büyük İskender'e teslim etmiştir (Arr. *Anab.* I. 16, 17; Briant 2002a, 190; Dusinberre 2003, 43; Nawotka 2010, 126). Böylece, iki yüz yılı aşkın bir süre Pers hâkimiyetinde kalan ve

önemli bir satraplık merkezi olan Sardeis kenti de Büyük İskender'in eline geçmiş oluyordu.

VIII. BATI ANADOLU'DAKİ PERS EGEMENLİĞİNİN KALINTILARI

İki yüz yılı aşkın bir süre Batı Anadolu'yu hâkimiyeti altında tutmuş olan Perslerin, Batı Anadolu'daki varlığına ilişkin günümüze kadar yapılan kazı ve araştırmaların sonucunda ortaya çıkan eserler oldukça sınırlıdır. Batı Anadolu'da antik kaynaklarda bahsi geçmesine rağmen henüz saptanamamış çok sayıda mimari yapı kalıntısı olduğu düşünülmektedir.

Ksenophon *Kyrou Paideia* adlı eserinde, Perslerin Batı Anadolu işgalinde Sardeis'in ele geçirilmesi esnasında ölen (Xen. *Cyr.* VII. 1. 29-32; VII. 3. 3) Susa kralı? Abradatas (Xen. *Cyr.* V. 1. 3; VI. 3. 35) için, köleleri kullanarak Paktalos kıyısında bir mezar yaptırdıklarından bahseder (Xen. *Cyr.* VII. 3. 4; VII. 3. 5). Kyros'un emri üzerine Abradatas'ın onuruna çok sayıda hayvan kurban edilmiş, mezarına çok sayıda süs eşyası bırakılmış ve Abradatas adına büyük bir anıt dikilmiştir (Xen. *Cyr.* VII. 3. 7; VII. 3. 11). Abradatas'ın karısı Panthea da kocasının ölümünden sonra intihar etmiş, olasılıkla o da kocasının yanına gömülmüştür (Xen. *Cyr.* VII. 3. 14). Ksenophon, ayrıca Abradatas ve karısı Panthea adına yapılmış, üzerinde Asur dilinde bir metninde bulunduğu bir anıttan söz etmektedir (Xen. *Cyr.* VII. 3. 15-16). Ratte, Ksenophon'un sözünü ettiği bu anıtın Sardeis'teki Piramit Mezar (Resim 1-2) olabileceğini düşünmektedir (Ratte 1992, 160).

Perslerin Batı Anadolu'yu ele geçirdikten sonra burada bulunan satraplar ve zaman zaman Anadolu'ya geçen Pers kralları için av parkları (paradeisos) kurdukları yine antik kaynaklar aracılığıyla bilinmektedir. Perslerin geleneksel av partileri bu parklar içinde yapılmaktaydı (Xen. *Cyr.* I. 2. 9-11; VIII. 1. 38). Ksenophon, *Hellenika* adlı eserinde de Pharnabazos döneminde Daskyleion'dan söz ederken; "*Pharnabazos'un sarayı oradaydı, çevresinde birçok köy vardı; bunlar erzaktan yana zengin köylerdi. Çevrili parklarda ve açık kırlarda dünyanın en güzel av hayvanları yaşıyordu*" şeklindeki ifadeleriyle bu av parklarına dikkat çekmektedir (Xen. *Hell.* IV. 1). Tuplin, paradeisosların Akhaimenid öncesi Yakın Doğu ile ilişkili olabileceğine, hatta Asurluların buluşu olduğuna dair görüşlere dikkat çekmektedir

(Tuplin 1996, 80). Pers mühür ve stellerinde bu parklarda yapılan avlarla ilgili sahnelere sıklıkla rastlanmaktadır (Briant 2002a, 297). Etrafı çevrili bu park ve bahçelerde av köşkleri vb. mimari yapılaşmanın da bulunabileceği hatta etrafının duvarlarla çevrili olduğu düşünülmelidir (Tuplin 1996, 100-101). Anadolu’da Daskyleion dışında Phrygia’da bulunan Kelainai’da (günümüzde Dinar’ın hemen yakınında) büyük bir av parkının bulunduğunu yine antik kaynaklardan öğreniyoruz. Sardeis satrabı Genç Kyros atıyla bu parkta avlanmaya çıkmıştır (Xen. An. I. 2). Daskyleion’un kuzeyinde yer alan Zeleia’da da (günümüzde Balıkesir ili Gönen ilçesinin Sarıköy beldesi) Lydia döneminden beri kullanılan bir av parkı bulunduğu da bilinmektedir (Strabo. XIII. 1). Batı Anadolu’da bulunan paradeisoslar (Daskyleion, Sardeis) satrapların ikamet ettiği yerlere bitişiktir (Tuplin 1996, 110). Bu krali park alanları içinde önemli anıt mezarlar da yer almaktadır. Buna en güzel örnek, Pazargat’taki krali park alanı içinde inşa edilmiş olan Büyük Kyros’un mezarıdır (Resim 3). Arrianos, Anabasis adlı eserinde bu mezarla ilgili olarak şu detaylardan bahseder:

“Meşhur Kyros’un mezarı Pazargat’taki kraliyet parkındaydı (paradeisos); çevresine her türlü ağaç dikilmiş ve sulanarak koru meydana getirilmiş, uzun çimenlerle kaplanmıştı; alt tabakalarda yer alan mezar dört köşe kesilmiş taşlarla inşa edilmişti ama içi dikdörtgendi. Üst tarafında çatısı taştan bir oda ve bir kapı vardı, öyle dardı ki kısa boylu bir tek adamın bile oradan geçmesi zor ve sıkıntılıydı. ...” (Arr. Anab. VI. 29).

Sardeis’de bulunan satrapların da kendileri için av parkı kurdukları antik yazarların ifadelerinden anlaşılmaktadır (Xen. Oec. IV. 20-25).

Dareios’un Yunanistan’a yaptığı ilk seferinde Pers gemileri Gelibolu yarımadasını dolanırken fırtınaya yakalanıp büyük zarar görmüşlerdi (Hdt. VI. 44). Bunu unutmayan Kserkses de Yunanistan’a yaptığı sefer sırasında Athos Dağı’na (Makedonya Yarımadası) iki tiremenin geçebileceği genişlikte büyük bir kanal kazılmasını emretmiştir (Hdt. VII. 22-24). Bu kanalın inşasının başında Megabazos oğlu Bubares ve Artaios oğlu Artakhaies adlı iki Persden bahsedilmektedir.

Kserkses, bu kanalın inşası sırasında hastalanıp ölen Artakhaies için yas ilan etmiş ve “şatafatlı” bir mezar yaptırmıştır (Hdt. VII. 117). Herodotos, büyük bir törenin yanı sıra Artakhaies için çok sayıda kurban kesildiğinden ve üstünde bir kümbet yükseltmek için (tümülüs) bütün ordunun seferber edildiğinden de bahseder.

Phrygia'nın en önemli ve büyük kentlerinden biri olan ve kral yolu üzerinde yer alan Kelainai'da (Dinar) Kserkses'in Yunanistan seferi dönüşünde bir saray inşa ettirmiş olduğunu da Ksenophon'dan öğreniyoruz (Xen. *An.*I. 2). İ. Ö. IV. yüzyılda Sardeis satrabı Genç Kyros'un biri Sardeis'de (Plut. *Lys.* 6) diğeri de Kelainai'de (Xen. *An.* I. 2) olmak üzere iki sarayı olduğunu yine antik kaynaklar aracılığıyla öğrenmekteyiz. Kserkses, aynı dönemde Pers İmparatorluğu'nun başında yer alan kral II. Artakserkses'in de Kelainai'da bir sarayının olduğundan bahseder (Xen. *An.* I. 2). Pers soylusu Asidates'in korunaklı çiftlik yapısı (Xen. *An.* VII. 8), Sardeis satrabı Tissaphernes'in Karia'da Maeandros ovasındaki Oikos'u (Xen. *Ages.* I. 15) ve Tralles'deki (Aydın) garnizon yapısı da (Xen. *An.* I. 4) Batı Anadolu'daki Pers varlığına dair antik kaynaklardan edindiğimiz önemli bilgiler arasında yer almaktadır.

Batı Anadolu'daki Pers varlığını işaret eden en önemli mimari yapılardan biri İ. Ö. VI. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen Sardeis'teki Piramit Mezar (Ratte 1992, 135-162), diğeri ise İ. Ö. VI. yüzyılın sonlarına tarihlenen Phokaia yakınlarındaki Taş Kule (Resim 4) adıyla tanınan anıt mezardır (Cahill 1988, 481-501). Her iki mezar da sahip oldukları piramidal yapıları ile Pers anıt mezarlarını çağrıştırmaktadırlar. Taş kule örneğinde piramidal basamaklar her ne kadar ana mezar odasının üzerinde yer alıyor da olsa, mezarın asıl yapısı ve üzerinde yer alan kübik gövde İran'daki örneklerle çok benzeşmektedir. Ayrıca, yine Taş Kule mezarının dış cephesinde işlenen sahte kapı detayı da Pers ölü gömme gelenekleri arasında yer alan özelliklerden biridir⁵⁵. Daskyleion'da ele geçen bazı kabartmalarda da benzer sahte kapı örneklerine rastlanmaktadır (Nolle 1992, 35, 38-40).

⁵⁵ Pers inancına göre, bu sahte kapıların öbür dünyaya geçişi simgelediği düşünülmektedir.

1914 yılında Butler tarafından ortaya çıkarılan ve Ratte tarafından yeniden incelenmiş olan Sardeis'deki Piramit Mezar'ın İran'daki benzerlerinin küçük bir örneği olduğunu söylemek mümkündür. Dolayısıyla, gerek Sardeis'deki piramit mezar gerekse Phokaia'daki Taş Kule adıyla bilinen mezar bölgedeki Pers soylularına ya da yöneticilerine ait olmalıdır.

İ. Ö. IV. yüzyıl Lykia mezar mimarisi ve kabartma sanatı açısından önemli bir dönüm noktasıdır. Nereidler anıtı, Limyra Heroonu, Trysa Heroonu ve Payava Lahti ile gorkemli kaya mezarları yüzyılın sanatsal temsilcileridir. Lykia bölgesindeki Ksanthos'da bulunan, İ. Ö. V. yüzyılın ilk çeyreğine tarihlenen anıtsal mezar yapıları arasında yer alan Harpyler Anıtı (Demargne 1958, 39 vd.) (Resim 5-6), Nereidler Anıtı (Resim 7) ve diğer bazı mezar yapılarının da Ksanthos'daki Pers yöneticileri ya da Lykia aristokratlarına ait olduğuna inanılmaktadır (Metzger 1963, 63-75). Payava Lahti'nin bu örnekler içinde özel bir önemi vardır (Resim 8). Çünkü bu lahit bir satrap armağanıdır. Payava, Pers satrabı cephesinde verdiği savaşımlardan sonra Autophradates satraplığını geri alır ve bu anıtı Payava için yaptırarak hem ona teşekkür eder hem de halk üzerinde önemli bir etki bırakmış olur. Nereidler Anıtı ve Payava Lahti gibi eserlerin üzerinde hissedilen doğu etkisi 18. yüzyıldan itibaren bilim adamlarının dikkatini çekmiştir. Furtwängler, 19. yüzyılın başlarında gemma (yüzük taşları) üzerine yaptığı bir çalışmada hem doğu hem de Yunan özellikleri gösteren bir grup gemmeyi "Greko-Pers" olarak isimlendirerek literatüre bu kavramın girmesini sağlamıştır (Furtwängler A., Die antiken Gemmen, III, Leipzig, 1900, 116). J. Borchardt başkanlığında yürütülen Limyra kazılarında ortaya çıkan ve Pers öğeleri içeren kabartmalara sahip Heroonun, Lykia Kralı Perikles'in mezarı olduğu anlaşılmıştır (Borchardt J., Limyra.; Das Heroon von Limyra, Götter, Heroen, Herrscher in Lykien, Vienna, 1990, 75 vd.). T. Bakır Daskyleion çevresinden ele geçen Pers etkili kabartma ve steller üzerine yaptığı çalışmada, bu eserler üzerinde Yunan etkisinden çok yerli sanat özelliklerinin varlığına dikkat çekerek, eserlerin "Greko-Pers" yerine "Anadolu-Pers" olarak adlandırılmasının uygun olacağı görüşünü öne sürmüştür (Bakır 1994, 24-25). Nollé stellerle birlikte Daskyleion ve çevresinden ele geçen kabartmalı mimari bloklarla ilgili çalışmayı 1992 yılında yayınlamıştır.

Karia'daki Hekatomnos sülalesinden Maussollos'un İ. Ö. IV. yüzyılın ortalarına tarihlenen Halikarnassos'daki mezar anıtı da basamaklı piramidal üst yapısıyla Pazargat'taki Kyros'un mezarını anımsatmaktadır (Højlund 1983, 145-152). Yine İ. Ö. IV. yüzyıla tarihlenen Ephesos'taki Belevi Anıtı da Pers etkisi hissedilen büyük boyutlu mezar anıtları arasında yer alır (Buluç S., "Belevi Mezar Anıtı", VII., *Türk Tarih Kongresi*, 1975, 137-144).

Hellespontos Phrygiası satraplık bölgesinde, günümüzde Çanakkale Gümüşçay'da bulunmuş olan Kızöldün tümülüsünde bulunan Polyksena lahti Pers hâkimiyeti altındaki bölge halkının ölü gömme gelenekleri hakkında önemli bilgiler vermektedir. Üzerinde betimlenen sahneler yüzünden "Polyksena Lahti" bilinen bu taş lahit İ. Ö. VI. yüzyılın sonlarına tarihlenmiştir (Sevinç 1996, 251-262). Troia Kralı Priamos'un karısı Hekabe'den olan kızı Polyksena'nin kurban edilme sahnesi işlenen bu lahit Anadolu'da bulunmuş en eski kabartmalı mermer lahittir (Resim 9-10) Aynı tümülüste üzerinde kabartma bulunmayan ve İ. Ö. V. yüzyılın ortalarına tarihlenen daha küçük ebatlarda bir lahit daha bulunmuştur. Bu lahtin içinden çıkan ölüye ait hediyeler hediyeler hem doğulu hem de batılı özellikler taşımaktadırlar. Pers stilindeki takıların yanı sıra Ephesos, Lydia ve Lykia'da benzerlerine rastlanan Yunan seramikleri de bulunmuştur (Sevinç-Rose-Strahan 1999, 489-509). Yakın bir örnek olarak, İ. Ö. 480-460 yıllarına tarihlenen Dedetepe tümülüsünde benzerleri Batı Anadolu ve Yunanistan'da görülen boyalarla süslenmiş iki mermer kline ve Pers sanat özellikleri taşıyan beş adet ahşap masa ayağı ile fildişi geyik figürlü bir parça bulunmuştur (Sevinç-Rose vd. 1998, 305-326). Yine Çanakkale ilinin Çan ilçesinde Çingene Tepe adı verilen bir tümülüsten ele geçen mermer lahtin iki kenarında Greko-Pers stilde tasvirler bulunmaktadır. Lahtin ön cephesini oluşturan uzun kenarında bir av sahnesi betimlenmiştir. Ortada yeralan bir ağaçla ikiye bölünmüş olan sahnenin solunda bir geyik avı, sağ kısmında ise bir atlının da yer aldığı yaban domuzu avı işlenmiştir (Resim 11). Olsalıkla bir Pers yöneticisine ait olan bu lahit İ. Ö. IV. yüzyılın ilk çeyreğine tarihlendirilir (Sevinç-Körpe vd. 2001, 383-420).

1969 yılında kuzey Lykia'da bulunan Elmalı ovasında Mellink tarafından bulunan Kızılbil ve Karaburun Tümülüsleri'nin mezar odalarındaki duvar resimleri Anadolu'da Greko-Pers olarak tanımlanan üslubun en güzel örnekleridir (Mellink 1969, 245-255). Mellink, Lykia Bölgesi'nde Elmalı'da yaptığı çalışmanın 1971 yılındaki raporunda İ. Ö. VI. yüzyıl sonları ile V. yüzyıl başlarına ait olabileceğini düşündüğü Kızılbil ve Karaburun II (Resim 12) mezarlarıyla aynı tipte ancak boyaları kaybolmuş Müğren mezarından söz etmektedir (Mellink 1971, 249). İ. Ö. V. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen benzer bir mezar da Elmalı Boztepe'de ele geçmiştir (Mellink 1973, 296-297). Karaburun I tümülüsünde yaklaşık İ. Ö. 470 yıllarına tarihlenen ve olasılıkla bir çocuğa ait olan basit bir taş lahit de bu grup içinde değerlendirilmiştir (Mellink 1971, 250). Yine Elmalı yakınlarındaki Yalnızdam'da erken IV. yüzyıla tarihli iki yüzü kabartmalı bir mezar steli bulunmuştur. Bir yüzünde düşmana saldıran atlıların galibiyetinin betimlendiği bu stel, Karaburun II mezarının duvar resimleriyle yakın benzerlik içindedir (Mellink 1972, 269; Mellink 1973, 303). Sardeis kenti üzerine yaptığı önemli çalışmasında Dusinberre, kent ve çevresindeki Pers dönemine ait mezarlar ve içindeki hediyeleri detaylı bir şekilde değerlendirmiştir (Dusinberre 2003, 128-157). Son yıllarda Latife Summerer, İ. Ö. VI. yüzyıl sonu V. Yüzyıl başlarına tarihlenen Afyon Tatarlı tümülüsünün (Resim 13) ahşap mezar odasının duvarları üzerine frizler halinde yapılmış duvar resimleri üzerinde çalışmıştır. Ahşap bir mezar odasına yapılmış bu resimler Anadolu'da ilk kez karşılaşılmaması nedeniyle son derece önemlidir (Summerer 2007a, 131-158). Bu eserler üzerine yapılan ikonografik ve stilistik incelemeler sonucunda bunların Pers, Yunan ve Anadolu'nun yerli sanat unsurlarının bir araya gelmesiyle oluşmuş kompozit bir sanatın ürünleri olduğu ortaya konmuştur.

Pers etkisi hissedilen mimari eserlerin genellikle Batı Anadolu'dan ele geçtikleri görülmektedir. Daskyleion ve Sardeis satraplık merkezlerinin yanı sıra Lykia Bölgesi'nde de önemli bir yoğunluk gözlenmektedir. Persler hâkimiyetleri altına aldıkları son derece büyük coğrafyayı idare edebilmek için satraplık adı verilen idari bölgelere ayırmışlardır. Büyük Kral, bu satraplıkların başına doğrudan kendisine bağlı satraplar atamıştır. Satrap ve himayesindeki Pers soylularının bir bölümü satraplık merkezlerinde ikamet etmişlerdir. İster Pers olsun ister satraba bağlı

yerel yöneticiler olsun, kendi idareleri altındaki topraklarda satrabı temsil ediyor olmalıydılar. Büyük Kral'ın yaşam şeklini taklit eden satraplar gibi satrabı temsil eden büyük toprak sahipleri veya yerel yöneticiler de olasılıkla satrabı taklit ediyorlardı. Bu yüzden hem satraplık merkezlerinde hem de satraplıkların çevresindeki bölgelerde Pers etkili eserlerin yoğunlaştığı görülmektedir.

SONUÇ

Pers İmparatorluğu ve Perslerin Batı Anadolu'yu işgal ettikleri yaklaşık iki yüz yıla yakın süreçle ilgili olarak yararlandığımız yazılı kaynakların çoğu Yunan kökenlidir. Söz konusu kaynakların genellikle Akhaimenid dönemindeki siyasi, askeri olaylarla birlikte satrapların askeri ve diplomatik hareketlerinden etkilenen Yunanları esas aldığı görülmektedir. Dolayısıyla, doğu-batı çatışmasının tam ortasında yer alan bölgenin siyasi tavrının hangi koşullarda geliştiğini arkeolojik ve nümizmatik verilere dayanarak irdelenmesi çalışmamızda önceliklidir. İncelediğimiz bölgenin siyasal, ekonomik ve kültürel nitelikleri açısından söz konusu dönemde hangi dinamikler çerçevesinde şekillenmiş olduğunun anlaşılması ise diğer önemli bir noktadır. Pers Kralı Kyros'un Batı Anadolu'yu ele geçirmesiyle birlikte bölgede yaşanan siyasi, sosyal ve kültürel farklılaşmaların ayırt edilmesi, Pers varlığının bölgede yarattığı olası değişimin anlaşılmasında büyük önem taşımaktadır. Yunan dünyasının geçirdiği gelişmelerle paralellik içinde olan Batı Anadolu kentlerindeki izlenebilir yükselişin Pers hâkimiyeti ile birlikte ve sonrasında bölgede çatışan hâkim güçler yüzünden nasıl bir çizgide yol aldığını anlamak, bölgenin içinde bulunduğu sürecin anlaşılmasını sağlayacaktır.

Persler, Lydia Kralı Kroisos'u yenerek Batı Anadolu'yu ele geçirdikleri İ. Ö. 547/46 yılından Makedonya Kralı Büyük İskender'e yenildikleri İ. Ö. 334 yılına kadar Batı Anadolu kentleri üzerinde etkili olmuşlardır. Sardeis'in işgaliyle Küçük Asya'nın tamamı Pers İmparatorluğu'nun hâkimiyeti altına giriyor ve özellikle de İonlar Ege Denizi'ndeki hâkimiyetini yitirmiş oluyordu. Batı Anadolu kentleri Kroisos'a ödedikleri vergilerin daha fazlasını Perslere ödemek zorunda kalacaklardı. Ayrıca Pers ordusuna askeri destek vermeye de mecbur bırakılmışlardı. Tüm bu olumsuzluklara rağmen, bu kent devletleri iç işlerinde ve Yunan Anakara'sıyla olan bağlantılarında özgür bırakılmışlardır. Yunan halklarının etnik kökene dayalı birliklere sahip oldukları bilinmekle birlikte, Batı Anadolu'daki Pers istilasına karşı daha başında böyle bir birliğin tesis edilemediği görülmektedir. Bölgede Pers işgaline karşı bireysel olarak direniş gösteren bazı kentler olmasına karşın (Knidos,

Kaunos, Ksanthos örnekleri gibi) özellikle Batı Anadolu'nun önemli liman kentlerinden Miletos, Ephesos ve Smyrna'nın bu işgale kayıtsız kaldıklarını, hatta Miletos'un daha en başından Perslere kapılarını açtığını görmekteyiz. Batı Anadolu kentleri arasında bir tek Miletos kenti Pers işgalini önceden kabullenmiş ve daha önce Kroisos'a bağlı olduğu koşullarla Perslere de bağlı olacağını ilan etmiştir. Kentlerin göstermiş olduğu bu tavrın temelinde ekonomik kaygılar yatıyor olmalıdır. Akdeniz'den Karadeniz'e kadar pek çok koloni kurmuş olan Batı Anadolu kentleri, Pers hâkimiyeti altına girdikten sonra tek bir koloni dahi kuramamışlardır. Bu durum, kentlerin ticari faaliyetlerindeki düşüşünün bir kanıtı olarak görülebilir. İonia İsyanı'nın Miletos'da başlamış olması da bu açıdan değerlendirilmelidir. Pers istilasına karşı daha başta kapılarını açan Miletos'un isyan hareketinde başı çekiyor olması bir çelişki gibi görünmesine karşın, ekonomik kaygıların kentlerin tavırlarında ne derece etkin bir rol oynadığını açıkça ortaya koymaktadır. Miletos örneğinde görüldüğü gibi önemli bir kent konumunda olan Smyrna'nın da İ. Ö. V. yüzyıldan itibaren bölgede gerçekleşen olaylarda adı geçmemektedir. Batı Anadolu'daki pek çok kent için bu durum geçerlidir. Pers işgalinden önce ticarete Atina gibi önemli bir merkezle yarışan Batı Anadolu kentlerinin ticarettten aldıkları pay düşmüştür. İ. Ö. V. yüzyılda Atina'daki Peiraieos Limanı'nın (Pire) hızla gelişmesinin nedeni Batı Anadolu kentlerinin ticaretteki payının azalmasıyla ilişkilendirilmektedir. Ayrıca Artaphernes tarafından kentlerin yüzölçümlerine göre hesaplanan vergileri de unutmamak gerekir. Perslerin Lydia Krallığına son vermeleri ile başlayan ve yaklaşık iki yüz yıl kadar süren egemenliği boyunca Batı Anadolu kentleri için pek çok şeyin değiştiğini kabul etmek gerekir. Lydia'dan sonra tüm Anadolu'yu egemenliği altına alan Persler, Büyük İskender ile giriştikleri Granikos Savaşı'na kadar yaklaşık iki yüz yıl boyunca Batı Anadolu'yu kontrolleri altında tutmayı başarmışlardır. Bölgedeki Pers varlığı, Perslerin ele geçirdikleri bölgelerin iç işlerine fazlaca müdahale etmeden yalnızca vergi almaları ve halkların inançlarına saygı göstermeleri gibi özellikleri yüzünden uzun sürmüş olmalıdır.

Öte yandan, İ. Ö. VI. yüzyılın sonlarına doğru Atina'da gerçekleştirilen demokratik atılımlar hemen hemen tüm Yunan kentleri tarafından benimsenmiş olmasına rağmen, Pers yönetimine bağlı olan tyranlar tarafından yönetilen Batı

Anadolu kentlerinde bu gelişmeler aynı paralellikte yaşanmamıştır. Kendi yönetimlerinin sürekliliğinin Pers yönetiminin varlığına bağlı olduğunu kavrayan tyranlar, kişisel çıkarları uğruna Batı Anadolu kentlerinin yönetim özgürlüğünü de kısıtlamışlardır. Batı Anadolu kentlerinin, kentinin içinde bulunduğu ekonomik sıkıntılar ya da çıkarları uğruna Pers yönetimine karşı isyan eden Miletos tyranı Aristagoras'ın yanında yer almaları, bu kentlerde demokrasiye duyulan özlemin bir yansıması olarak değerlendirilmelidir. İsyanın hemen öncesinde, Aristagoras'ın demokratik bir yönetim modeli getirmeyi vaat ederek tyranlıktan istifa etmesi ve diğer kentlerde de tyranların kovulması, aslında yıllar boyu tyranların baskıcı yönetiminden bıkmış olan halklarının körü körüne bir mücadeleye girmek yerine özgürlük amacıyla da yapılacak bir mücadelenin peşinden kolayca sürüklenebileceğini anlamasından kaynaklanmıştır.

Plataia ve Mykale'de Perslere karşı kazanılan zaferlerin hemen ardından kurulan Attika Delos Deniz Birliği, Atina ile Sparta arasında bir gerginlik yaşanmasına ve Yunan dünyasında uzun yıllar sürecek bir egemenlik mücadelesinin başlamasına neden olmuştur. Özellikle, Batı Anadolu'nun kıyı bölgelerinde bulunan kentlerin büyük bir kısmının özgürlük hayaliyle üye olduğu birlikten umduğunu bulamaması, kentleri daha sıkıntılı bir sürece sokmuştur. Gittikçe artan Atina baskısı ve Pers yönetimi arasında sıkışan kentler iki ateş altında kalmışlardır. Önceleri kendi isteğiyle birliğe katılan kentler sonrasında birlikten ayrılmak için her türlü fırsatı kollamışlar, ancak her defasında Atina'nın saldırısına maruz kalmışlardır. Atina'nın izlediği bu politika aslında Batı Anadolu kentlerinin toparlanmasına da engel olmuştur.

Pers-Yunan Savaşları'ndan sonra, yirmi yedi yıl süren Peloponnesos Savaşları'ndan Atina'nın büyük bir yenilgiyle çıkması, Sparta'nın prestijini artırırken Batı Anadolu kentleri üzerindeki Pers baskısının yeniden artmasına neden olmuştur. Atina ve Sparta arasında cereyan eden Peloponnesos Savaşları'yla da sürekli bir savaş durumuyla karşı karşıya kalan Batı Anadolu kentleri, ödedikleri vergiler yüzünden de zor durumda kalmışlardır. Kısa bir süre sonra Perslerle karşı karşıya gelen Sparta'nın kentlerin yardım talepleri üzerine Anadolu'ya düzenlediği seferler

de bu kentlerin özgürlüğünü sağlamaya yetmemiştir. Atina, Sparta ve Pers güçleri arasında kalıp tarımsal ve ticareti faaliyetleri düşen Batı Anadolu kentleri için paralı askerlik yeni bir meslek haline gelmiştir. İ. Ö. IV. yüzyılın başlarından itibaren Anadolu'da bu kadar çok paralı askerin bulunması bu yüzden olmalıdır. Atina-Sparta-Pers üçgeninde kalan kentler için toplamda nerdeyse yüz yıl süren savaşların tam ortasında yer almak yıpratıcı olmuştur. Bu durumda sürekli savunma konumunda kalan kentler zaman zaman Atina'ya karşı, zaman zaman da Atina'nın yanında yer alarak Sparta ve Perslere karşı verdikleri mücadelede tüm gelirlerini savunmalarında kullanmak zorunda kalmış olmalıdırlar. Batı Anadolu kentlerinin içine düştüğü bu zor durumun tek sorumlusu tabî ki yalnızca Persler değildir. Pers-Yunan Savaşları sırasında Persler ve Atina arasında sıkışıp kalan kentler, Peloponnesos Savaşları'yla da Atina-Sparta ve Persler arasında kaygan bir zeminde diplomasi yaparak ayakta kalma mücadelesi vermişlerdir. Pers işgalinin başından beri özgürlük hayaliyle Atina'nın yanında yer alan Batı Anadolu kent devletleri sonunda hem inançlarını yitirmişler hem de yıllar süren savaşlar ve değişken politikalar yüzünden zayıf düşmüşlerdir. Bu kentlere özgürlük ve demokrasi vaat ederek kentlerden zorla haraç alan Atina'nın tavrı da Batı Anadolu kentlerini zor durumda bırakmıştır.

İ. Ö. IV. Yüzyılın ortalarına gelindiğinde, Pers İmparatorluğu'nun batı kesimlerinde bir kargaşa ve isyan ortamı oluşmuştur. Bu ortamın oluşmasında Atina'nın her ne kadar payı olsa da isyanın Batı Anadolu kentlerinin özgürlüğü adına bir katkısı olmamıştır. Batı Anadolu kıyılarındaki kentler Perslere karşı ayaklanmışlar ve Batı Anadolu'daki Pers yöneticilerinin bir kısmı da Pers kralına karşı birleşmişlerdir. Satrap İsyanları olarak anılan ve yaklaşık altı yıl süren isyanlar tüm Anadolu'yu kısa bir sürede sarmıştır. Pers kralının tahtına doğrudan bir tehdit oluşturmayan bu olaylar, Pers İmparatorluğu açısından ciddi güvenlik sorunları yaratmış ve çöküşün başlamasına neden olmuştur. Pers İmparatorluğu'nun doğu-batı eyaletleri içindeki karşılaştığı zorluklar ve ayaklanmalardan hareketle, imparatorluğun gücünün Anadolu ile birlikte diğer satraplık merkezlerinde de zayıfladığı izlenmektedir. İ. Ö. IV. yüzyıl başlarından itibaren, Persler yalnız Batı Anadolu'daki değil diğer merkezlerdeki başkaldırıyla da eş zamanlı olarak

ilgilenmek zorunda kaldığından, söz konusu ayaklanmalar Pers İmparatorluğu'na hem maddi bir külfet getirmiş hem de güç kaybetmesine neden olmuş olmalıdır.

Her şeyden önce, Perslerin Sardeis'i ele geçirmesiyle Batı Anadolu kentleri siyasal açıdan bağımsızlıklarını yitirmiş oldular. Bağımsız kent devletleri (*polis*) olarak yaşayan Batı Anadolu kentleri için, Pers hiyerarşisine ve monarşik yönetim anlayışına uyum sağlamak da zaman almış olmalıdır. Pers İmparatorluğu açısından bakıldığında, çok geniş coğrafyaya yayılan bir imparatorluğun tek merkezden yönetilmesinin getireceği zorluklardan doğan ihtiyaçlar nedeniyle, toprakların hem coğrafi hem de yönetsel açıdan alt birimlere ayrılması, imparatorluk topraklarının korunması, işlenmesi ve vergilerin toplanması gibi amaçlara hizmet ediyordu. Dolayısıyla, Perslerde Kyros tarafından başlatılan eyalatlara bölme sistemi I. Dareios'un tahtta olduğu yıllarda daha da netlik kazanmıştır. Genel olarak baktığımızda, coğrafi ve hiyerarşik bölünmelere dayanan yönetim sistemi, günümüzde eyalet olarak tanımlayabileceğimiz, sözü edilen dönemde satraplık adıyla bilinen ve doğrudan Büyük Pers Kralı tarafından yönetilen bölgelerden ibaretti. Sayılar yirmi ile otuz arasında değiştiği bilinen bu satraplıkların yöneticileri, toprakları korumakla birlikte asker ve vergi toplamakla da yükümlüydüler. Bu yöneticiler, Pers asilleri arasından Büyük Kral tarafından atanıyorlardı. Pers İmparatorluğu'nun genelinde olduğu gibi, Batı Anadolu'daki satraplık arazileri de imparatorluğun küçük birer modeli gibi planlanmışlar ve daha alt birimlere ayrılmışlardı. Toprakların işlenmesi ve vergi vermek gibi görevleri de olan bu yöneticiler belli sayıda asker bulundurmakla da yükümlüydüler. Söz konusu toprakları idare eden yöneticiler, sorumluluklarındaki toprakların daha küçük parçalara bölünmesiyle oluşan tımarlıkların işletilmesinden sorumluları idiler ve tımar sahiplerinin de yöneticisi konumundaydılar. Günümüzdeki modern yönetim anlayışına oldukça yakın olan ve her birimin daha küçük parçalara ayrılması esasına dayanan sistemde, yetki - sorumlulukların dağılımı ile birlikte kontrol de sağlanmış oluyordu. Askeri açıdan baktığımızda da aslında durum pek farklı değildir. Antik kaynaklar aracılığıyla edindiğimiz bilgilerde, en yüksek askeri mevki *karanos* olarak karşımıza çıkmaktadır. Buna göre, Batı Anadolu kıyı bölgesi orduları komutanı olarak tanımlanan bu askeri makam, satrapların da üzerinde bir yetki içermektedir.

Kentlerde ya da kırsalda görevli askeri komutanlar doğrudan Pers Kralı'na bağlıydılar. Satraplık arazilerinde oturmaları ve satraplık gelirinden pay almalarıyla birlikte, görevleri arasında satraplıkta çıkacak isyanları önlemek de olan bu karakol komutanları en az satraplar kadar önemli bir mevkideydiler.

Sanatsal açıdan baktığımızda, Pers hâkimiyetine girmeden önce bu kentlerin ekonomik durumlarının da bir göstergesi olan görkemli mimari yapılar ve tapınak yapımı ile ilgili inşa faaliyetleri (Ephesos, Didyma, Klaros ve Samos'taki tapınaklar en belirgin örneklerdir) Perslerin bölgeyi ele geçirmesinden sonra durmuştur. Özellikle, Ionia İsyanı'nın bastırılmasıyla gelen büyük yıkımdan sonra Batı Anadolu kentlerinde görkemli hiçbir mimari yapı inşa edilmemiştir. İ. Ö. VI. yüzyılın başlarından itibaren görülmeye başlanan ihtişamlı yapıların yaklaşık yüz yıl sonra birdenbire ortadan kaybolması, Batı Anadolu kentlerin içinde bulunduğu ekonomik durumu yansıtmaktadır. Kültürel açıdan da izlenen bu düşüş, politik baskılardan çok Perslerin bu kentler üzerindeki vergi ve askerlikle ilgili uygulamalarından doğan sıkıntıları ortaya koymaktadır. Batı Anadolu kentlerinin genelinde izlenen bu durumun tek istisnai örneği Miletos kentidir. Pers hâkimiyetine girdikten sonra, Plataia ve Mykale savaşlarının ardından bir süreliğine özgür kalan Batı Anadolu kentlerinde görülen yegâne inşa faaliyeti Miletos'ta görülmektedir. İ. Ö. V. yüzyılda yapılmış olan Miletos Athena tapınağı, Pers egemenliğine girdikten sonra bölgede yapılmış tek tapınak olmasıyla önem kazanmaktadır. En zor zamanlarda bile inşa faaliyetine girebilecek ekonomik güce sahip tek Batı Anadolu kenti olması, başta da değindiğimiz gibi Miletos'un Pers işgaline karşı takındığı tavrın gerekçelerini açıkça ortaya koymaktadır.

Batı Anadolu'da ele geçen Pers öğeleri taşıyan eserlerin Daskyleion ve Sardeis satraplık merkezlerinin yanı sıra Karia ve Lykia Bölgelerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Bu durumu, daha önce de değindiğimiz üzere Perslerin bu bölgelerdeki hanedanlıklara vermek zorunda kaldığı tavizlerin sonucu olarak değerlendirmek mümkündür. Bilindiği üzere Persler, Sardeis'in ele geçirilmesinden sonra tüm Anadolu'yu egemenlikleri altına almışlar ve çok büyük bir coğrafyaya yayılan imparatorluğu yönetebilmek için satraplık adı verilen idari bölgelere

ayırılmışlardı. Pers Büyük Kral'ı bu satraplıkların başına doğrudan kendisine bağlı satraplar atamıştır. Satrap ve himayesindeki Pers ve Pers yanlısı soyluların bir bölümü de bu satraplık merkezlerinde ikamet etmişlerdir. İdari açıdan yaşanan bu değişime karşın topraklar el değiştirmeden, satraplığa bağlı yerli toprak sahipleri tarafından işlenmiştir. Ancak siyasi itaatsizlikler sonucunda topraklar zaman zaman el değiştirmiş olmalıdır. Genellikle satraplık merkezlerinde oturan Pers soyluları yerli toprak sahiplerinden aldıkları vergilerle geçimlerini sağlamışlardır. İster Pers olsun ister satraba bağlı toprak sahipleri, kendi yönetimleri altındaki topraklarda satrabı temsil ediyorlardı. Pers etkili eserlerin satraplık merkezleri çevresinde yoğunlaşmasının nedeni de bu olmalıdır. Batı Anadolu'da satraplık merkezleri de dâhil olmak üzere yerel mimari geleneklerin Akhaimenid öncesi dönemde olduğu gibi devam etmesi, Pers hâkimiyeti öncesinde bölgede bulunan yerli nüfusun burada yaşamayı sürdürdüğünün kanıtı olarak görülmelidir. Ancak, “*paradeisos*” kavramı ile Perslere özgü birtakım resmî-ideolojik uygulamaların da bölgeye taşınmış olduğu görülmektedir. Antik kaynaklarda bahsi geçmesine rağmen Batı Anadolu'daki bu av alanlarına ait yapı kalıntıları henüz ele geçmemiştir. Nitekim çalışmamızın önceki bölümlerinde ele alındığı gibi satraplar bölgede var olan sarayları ve diğer resmi yapıları, kendi yönetim uygulamaları için hoşgörülü bir ortam yaratmak amacıyla yerel yönetimlerden devralmışlardır. Özellikle mimari alanda Pers etkisi hissedilen eserlerin Batı Anadolu'da yoğunlaşmasında I. Dareios'un tahta geçişiyle Batı Anadolu'daki Pers nüfusunun artması da etkili olmuştur. Batı Anadolu'daki asil Pers nüfusunun artışıyla birlikte, sosyal, kültürel, dinsel ve sanatsal anlamda Pers etkisi daha yoğun bir şekilde hissedilmektedir. Batı Anadolu'daki Pers kültürünün yaygınlaşması da bu nüfus artışıyla paralellik içindedir.. Bu kültürlerin en önemlisi, kökeni Mezopotamya'ya kadar dayana Anahita (Anaitis) kültürüdür. Özellikle Lydia Bölgesi'nde yoğunlaşan Anahita kültürü, resmî Pers kültürü olarak kabul görmüştür. Anahita, Yunan tanrıçası Artemis ile özdeşleştirilmiştir. Perslerin başından beri Yunan tanrılarına saygı göstermeleri ve dinsel bir baskı yapmamaları da bu özdeşliğin kurulmasını kolaylaştırmıştır. Antik kaynaklarda sözü edilen ancak günümüzde henüz ele geçmemiş çok sayıda mimari yapının varlığı da bilinmektedir. Fakat antik kaynaklarda sözü edilen ya da günümüzde bulunmuş olan eserlerin sayısı yine de Perslerin bölgede kaldıkları süreyle paralellik göstermemektedir. Bu durumu,

yapılan araştırma ve arkeolojik kazılarda ele geçen malzeme üzerinde Pers kültür etkilerinin detaylı bir şekilde değerlendirilememesi ya da Pers İmparatorluğu'nun ideal politik sisteminin (merkez) dışında kalan bölgeler veya halklar üzerinde kendisinin de hükmedebileceği yerel yöneticileri kullanması nedeniyle bu bölgelerde kültürel anlamda bir nüfuzun sağlanamamış olması olarak açıklayabiliriz. Başka bir deyişle, Persler hâkimiyetleri altına aldıkları bölgelerdeki halkların gelenek, görenek, sanat ve din gibi bölgesel özelliklerine müdahale etmeyip var olan temel sistemin kendi denetimleri altında devam ettirilmesine izin vermişlerdir. Büyük Kral tarafından bu büyük coğrafyada varlığını sürdüren Anadolu'nun yerli kültürü ile kaynaşmış Yunan kültürü ve Pers kültürünün iki yüzyıla yakın bir süre devam eden birlikteliği, sanatsal açıdan birbirlerinden etkilenmelerine neden olmuş olmalıdır. Greko-Pers veya Anadolu-Pers üslubu olarak tanımlanan stilin aslında Anadolu'daki yerli sanat unsurlarıyla birlikte Pers etkisinin hissedildiği eserlerden yola çıkılarak ortaya konduğu bilinmektedir. Ancak, bu eserlere hiçbir zaman Pers, Yunan ya da Anadolu'nun yerli sanatı etiketi vurulamamaktadır. Dolayısıyla Batı Anadolu'da ele geçen ve doğrudan Pers sanat anlayışını ortaya koyan eserler hariç (satraplıkların Pers krali merkezinin küçültülmüş bir örneği oldukları unutulmamalıdır) değerlendirilen diğer eserlerin iki kültürün bileşkesi (akültürasyon) sonucunda ortaya çıktığı düşünülmelidir.

BİBLİOGRAFYA

A. ANTİK YAZARLAR

- Aiskhylos **Persai**, (Çev. H. W. Smyth), Cambridge, 1968, (Loeb).
- Andokides **Andokides**, (Çev. K. J. Maidment), London, 1960, (Loeb).
- Aristoteles **Athenaion Politeia**, (Çev. H. Rackham), London, (Loeb).
- Arrianos **Aleksandrou Anabasis**, (Çev. P.A. Brunt), Cambridge, 1976-1983, (Loeb).
- Herodotos **Historiai**, (Çev. A. D. Godley), Cambridge, 1920, (Loeb).
- Ksenophon **Hellenika**, Books I-V, (Çev. C. L. Brownson), London, 1961-1971, (Loeb).
- _____ **Kyrou Paideia**, (Çev. W. Miller), London, 1960, (Loeb).
- _____ **Oekonomikos**, (Çev. E. C. Marchant-O. J. Todd), London, 1965, (Loeb).
- _____ **Agasilaos**, (Çev. E. C. Marchant- G. W. Bowersock), London, 1925, (Loeb).

- _____ **Anabasis**, (Çev. T. Gökçöl), İstanbul, 1984.
- Pausanias **Periegesis Hellados**, (Çev. W. H. S. Jones), London, 1918-1933, (Loeb).
- Plutarkhos **Bioi Paralleloi**, Alcibiades and Coriolanus, Lysander and Sulla (Çev. B. Perin), London, 1959, (Loeb).
- _____ **Bioi Paralleloi**, Aratus, Artaxexes, Galba and Otho (Çev. B. Perrin), London, 1962, (Loeb).
- _____ **Bioi Paralleloi**, Demosthenes and Cicero, Alexander and Caesar (Çev. B. Perrin), London, 1967, (Loeb).
- _____ **Bioi Paralleloi**, Themistocles and Camillus, Aristides and Cato Major, Cimon and Lucullus, (Çev. B. Perin), London, 1968, (Loeb).
- Sicilyalı Diodoros **Bibliotheke Historike**, (Çev. C. H. Oldfather), London, 1952-57.(Loeb).
- Strabon **Geographika**, (Çev. H. L. Jones), London, 1929, (Loeb)
- Thukydides **Historiai**, Book I- VIII (Çev. C. F. Smith), London, 1956-58, (Loeb).

B. MODERN ESERLER

- Abdi 2002 K. Abdi, "Notes on the Iranization of Bes in the Achaemenid Empire", **ArsOr** 32, 133-162.
- Akurgal 1956 E. Akurgal, "Recherches Faites a Cyzique et a Ergili", **Anatolia** 1, 15-24.
- Akurgal 1962 E. Akurgal, "The Early Period and Golden Age of Ionia", **AJA** 66, 4 (Oct., 1962), 369-379.
- Allen 2005 L. Allen, "Le Roi Imaginaire: an audience with the Achaemenid King" **Imaginary Kings. Royal Images in the Ancient Near East, Greece and Rome** (ed. O. Hekster, R. Fowler) *Oriens et Occidens* 11, 39-62.
- Alam 1993 M. Alam, "Dareikos und Siglos: Ein neuer Schatzfund achaimenidischer Sigloi aus Kleinasien", **Circulation des monnaies, des marchandises et des biens** (ed. R. Gyselen), *Res Orientales* 5, 23-53.
- Altheim-Stiehl vd. 1983 R. Altheim-Stiehl- Metzler D.- Schwertheim E., "Eine neue Gräko-Persische Grabstele aus Sultaniye Köy und Ihre Bedeutung für die Geschichte und Topographie von Daskyleion", **EA**, 1, 1-23.
- Anson 1989 E. M. Anson, "The Persian Fleet in 334", **CPh** 84, 1, 44-49.
- Arata 2006 L. Arata, "Medical Aspects of the Encounter between Greece and the Persian Empire" **IrAnt** XLI, 119-125.

- Armayor 1978 O. K. Armayor, "Herodotus' Catalogues of the Persian Empire in the Light of the Monuments and the Grek Literary Tradition", **TAPhA** 108, 1-9.
- Arslan 2010 M. Arslan, **İstanbul'un Antik Çağ Tarihi, Klasik ve Helenistik Dönemler**, İstanbul.
- Ateşlier-Öncü 2004 S. Ateşlier - E. Öncü, "Gümüştay Polyksena Lahti Üzerine Yeni Gözlemler: Mimari ve İkonografik Açıdan Bakış", **Olba** X, 45-87.
- Austin 1944 R. P. Austin, "Athens and the Satrap Revolt" **JHS** 64, 97-100.
- Austin 1990 M. M. Austin, "Greek Tyrants and the Persians, 546-479 B.C.", **CQ New Series** 40, 2, 289-306.
- Avery 1972 H. C. Avery, "Herodotus' Picture of Cyrus", **AJPh** 93, 4, 529-546.
- Badian 1985 E. Badian, "Alexander in Iran", **CHI** 2, 420-501.
- Badian 1987 E. Badian, "The Peace of Callias", **JHS** 107, 1-39.
- Badian 2000 E. Badian, "Darius III", **HSPh**, 100, 241-267.
- Badian 2007 Badian E., "Persians and Milesians in Thrace at the end of the 6th Century BC", **Proceedings of the 10th International Congress of Thracology**, Komotini-Alexandroupolis 18-23 October 2005, Atina, 36-43.
- Bakır 1988 T. Bakır, "Daskyleion.", **Höyük** I, 75-84.

- Bakır 1991a T. Bakır, “A Phrygian Inscription Found at Daskyleion”, **Museum** 4 (1990-1991), 60-61.
- Bakır 1991b Bakır T., “Daskyleion 1990”, **KST** 13 (Ankara, 1991),18-19.
- Bakır-Gusmani 1991 T. Bakır - R. Gusmani, “Eine neue Phrygische Inschrift aus Daskyleion”, **EA** 18, 157-164.
- Bakır -Gusmani 1993 T. Bakır - R. Gusmani, “Graffiti aus Daskyleion”, **Kadmos** 32, 135-144.
- Bakır 1994 T. Bakır, “Anadolu Pers Sanatı ve Daskyleion Satraplığı”, **AnadoluKonf** 1993, 24-30.
- Bakır 1995 T. Bakır, “Archäologische Beobachtungen über die Residenz in Daskyleion” **Pallas** 43, 269-285.
- Bakır 1997 T. Bakır, “Phryger in Daskyleion”, **Frigi e Frigio**, Roma, 229-238.
- Bakır 2001 T. Bakır, “Die Satrapie in Daskyleion”, **Achaemenid Anatolia**, Proceedings of the First International Symposium on Anatolia in the Achaemenid Period, Bandırma, 15-18 August 1997, Leiden, 169-180.
- Bakır 2003 T. Bakır, “Daskyleion (Tyaiy Drayahya) Hellespontine Phrygia Bölgesi Akhaemenid Satraplığı”, **Anatolia** 25, 1-25.

- Bakır 2007 T. Bakır, “Auswertung der Keramik für eine relative Chronologie im perserzeitlichen Daskyleion”, **The Achaemenid Impact on Local Populations and Cultures in Anatolia (Sixth-Fourth Centuries)**, Papers presented at the International Workshop Istanbul 20-21 May 2005, İstanbul, 167-176.
- Balcer 1972 J. M. Balcer, “The Date of Herodotus IV. 1 Darius’ Scythian Expedition”, **HSPh** 76, 99-132.
- Balcer 1977 J. M. Balcer, “The Athenian Episkopos and the Achaemenid ‘King’s Eye’”, **AJPh** 98, 3, 252-263.
- Balcer 1984 J. M. Balcer, **Sparda By The Bitter Sea: Imperial Interaction in Western Anatolia**, Chico.
- Balcer 1988 J. M. Balcer, “Persian occupied Thrace (Skudra)”, **Historia**, 37, 1-21.
- Balcer 1989 J. M. Balcer, “Ionia and Sparda Under the Achaemenid Empire the Sixth and Fifth Centuries B.C. Tribute, Taxation and Assessment”, **Le Tribut dans l’Empire Perse**, (Actes de la Table ronde de Paris 12-13 Decembre 1986), Travaux de l’Institut d’Etudes iraniennes de l’Universite de la Sorbonne Nouvelle 13, Paris, 1-27.
- Balcer 1991 J. M. Balcer, “The East Greeks under Persian Rule: A Reassessment”, **AchHist** VI, 57-63.
- Balcer 1993 J. M. Balcer, “The Ancient Persian Satrapies and Satraps in Western Anatolia”, **AMI** 26, 81-90.

- Balcer 1995 J. M. Balcer, **The Persian Conquest of the Greeks**, Konstanz.
- Balkan 1959 K. Balkan, "Inscribed Bullae from Daskyleion-Ergili" **Anatolia** 4, 123–128.
- Barkworth 1993 P. R. Barkworth, "The Organization of Xerxes Army", **IrAnt** XXVII, 149-167.
- Barron 1964 J. P. Barron, "Religious Propaganda of the Delian League", **JHS** 84, 35-48.
- L'vov -Basirov 2001 O. P. V. L'vov-Basirov, "Achaemenian Funerary Practices in Western Asia Minor", **Achaemenid Anatolia**, Proceedings of the First International Symposium on Anatolia in the Achaemenid Period, Bandırma, 15-18 August 1997, Leiden, 101-107.
- Bassett 1999 S. R. Bassett, "The Death of Cyrus the Younger", **CQ** New Series 49, 2, 473-483.
- Başaran 1998 C. Başaran, "Parion 1997 Araştırmaları", **AST** 16, 1, 349-364.
- Başaran 2000 C. Başaran, "Kuzey Troas-Parion Yüzey Araştırması 1999", **AST** 18, 2, 225-236.
- Başaran 2003 C. Başaran, "Kuzey Troas-Parion Araştırmaları 2002", **AST** 21, 1, 185-192.

- Başaran 2006 C. Başaran - A. Y. Tavukçu, "Parion Kazısı, 2005", **KST** 28, 1, 609-627.
- Bedford 2007 P. R. Bedford, "The Persian Near East", **The Cambridge Ecomic History of the Greco-Roman World**, (ed. I. Morris, R. Saller, W. Scheidel), Cambridge, 302-329.
- Berges 1994 D. Berges, "Alt Knidos und neu Knidos", **IstMitt** 44, 5-16.
- Bivar 1985 A. D. H. Bivar, "Achaemenid Coins, Weights and Measures", **CHI** 2, 610-639.
- Bivar 2001 A. D. H. Bivar, "Magians and Zoroastrians: The Religions of the Iranians in Anatolia", **Achaemenid Anatolia**, Proceedings of the First International Symposium on Anatolia in the Achaemenid Period, Bandırma, 15-18 August 1997, Leiden, 91-99.
- Blamire 1959 A. Blamire, "Herodotus and Histaeus", **CQ New Series** 9, 2, 142-154.
- Boardman 1970 J. Boardman, "Pyramidal Stamp Seals in the Persian Empire", **Iran** 8, 19-46.
- Boardman 2000 J. Boardman, **Persia and the West**, London.

- Bodzek 2003 J. Bodzek, “ Naval Supremacy in the Monetary Iconography of Achaemenids”, **Orient and the Aegean**, (ed. F. M. Stepniowski), Papers presented at the Warsaw Symposium, 9th April 1999, Warszawa, 10-23.
- Bodzek 2004 J. Bodzek, “Pharnabazus Once Again”, **Notae Numismaticae-Zapiski Numizmatyczne V**, Kraków, 17-33.
- Borchhardt vd. 2001 J. Borchhardt – P. Ruggendorfer, “Neufunde zur Reliefierten Basis des Reiterstandbildes von Zemuri”, **Achaemenid Anatolia**, Proceedings of the First International Symposium on Anatolia in the Achaemenid Period, Bandırma, 15-18 August 1997, Leiden, 135-146.
- Borchhardt 2007 J. Borchhardt, “Der Gürtel als Zeichen der Gefolgschaft”, **The Achaemenid Impact on Local Populations and Cultures in Anatolia (Sixth-Fourth Centuries)**, Papers presented at the International Workshop Istanbul 20-21 May 2005, İstanbul, 33-58.
- Borza 1972 E. N. Borza, “Fire from Heaven: Alexander at Persepolis”, **CPh** 67, 4, 233-245.
- Boshworth 1980 A. B. Boshworth, “ Alexander and the Iranians”, **JHS** 100, 1-21.
- Boyana 2007 H. Boyana, “Delos Birliğinin Anayasası ve Atina Hegemonyası”, **Tarih İncelemeleri Dergisi XXII**, 2, 11-20.

- Boyce 1982 M. Boyce, **A History of Zoroastrianism : Under the Achaemenians**, Brill.
- Boyce 1988 M. Boyce, “ The Religion of Cyrus the Great”, **AchHist III**, 5-31.
- Boyce 2005 M. Boyce, “Further on the Calendar of Zoroastrian Feasts”, **Iran XLII**, 1-37.
- Briant 1982 P. Briant, “Communautés rurales forces productives et mode de production tributaire en Asie achéménide” **Rois, tributs et paysans: études sur les formations tributaires du Moyen-Orient ancien** (Annales littéraires de l'Université de Besançon), (Ed. P. Briant), 405-430.
- Briant 1985 P. Briant, “Les Iraniens d'Asie Mineure après la chute de l'Empire achéménide. À propos de l'Inscription d'Amyzon”, **DHA 11**, 1, 166-195.
- Briant 1986 P. Briant, “Guerre, tribut et forces productives dans l'Empire achéménide”, **DHA 12**, 1, 33-48.
- Briant 1987a P. Briant, “Institutions Perses et Histoire Comparatiste dans l'Historiographie Grecque”, **AchHist II**, 1-10.
- Briant 1987b P. Briant, “Pouvoir Central Et Polycentrisme Culturel Dans L'Empire Achemenid.” **AchHist I**, 1-31.

- Briant 1989 P. Briant, "Tribute and Taxation-or How to Finance Early States and Empires", **Le Tribut dans l'Empire Perse**, (Actes de la Table ronde de Paris 12-13 Decembre 1986), Travaux de l'Institut d'Etudes iraniennes de l'Universite de la Sorbonne Nouvelle 13, Paris, 45-59.
- Briant 1991 P. Briant, "De Sardes A Suse", **AchHist** VI, 67-82.
- Briant 1996 P. Briant, **Histoire de l'Empire Perse, de Cyrus à Alexandre**, Paris.
- Briant 2001 P. Briant, "Remarques sur sources épigraphiques et domination achéménide en Asie Mineure", **Achaemenid Anatolia**, Proceedings of the First International Symposium on Anatolia in the Achaemenid Period, Bandırma, 15-18 August 1997, Leiden, 13-19.
- Briant 2002a P. Briant, **From Cyrus to Alexander. A History of the Persian Empire**, (çev. P. Daniels), Eisenbrauns.
- Briant 2002b P. Briant, "History and Ideology: The Greeks and Persian Decadence", **Greeks and Barbarians** (ed. T. Harrison), Routledge, 193-210.
- Brosius 2003 M. Brosius, "Alexander and the Persians", **Brill's Companion to Alexander the Great** (ed. J. Roisman), Brill, 169-193.
- Brosius 2006 M. Brosius, **The Persians (Peoples of the Ancient World)**, Routledge.

- Brosius 2007 M. Brosius, "New out of old? Court and Court ceremonies in Achaemenid Persia", **Court and Court Society in Ancient Monarchies** (ed. A. J. S. Spawforth), Cambridge, 1-57.
- Buckler 2003 J. Buckler, **Aegean Greece in the Fourth Century BC**, Brill.
- Buckley 1996 T. Buckley, **Aspects of Greek History 750-323 (A source-based approach)**, Routledge.
- Buluç 1973 S. Buluç, "The Tomb Monument at Belevi near Ephesos", **The proceedings of the Xth International Congress of Classical Archaeology, 23 September 1973, İzmir-Ankara**, Ankara 1978, 1085-1092.
- Burn 1984 A. R. Burn, **Persia and the Greeks: The Defence of West C. 546-478 B.C.**, London.
- Burn 1985 A. R. Burn., "Persia and the Greeks", **CHI** 2, 292-391.
- Butler 1922 H. C. Butler, **Sardis. Publications of the American Society for the Excavation of Sardis I. The Excavations I. 1910-1914**. Leyden: Brill.
- Butler 1925 H. C. Butler, **Sardis. Publications of the American Society for the Excavation of Sardis II. Architecture I. The Temple of Artemis**. Leyden: Brill.

- Cahill 1985 N. Cahill, "The Treasury at Persepolis: Gift-Giving at the City of the Persians", **AJA** 89, 3 (Jul., 1985), 373-389.
- Cahill 1988 N. Cahill, "Taş Kule: A Persian-Period Tomb near Phokaia", **AJA** 92, 481-501.
- Cahill-Kroll 2005 N. Cahill - J. Kroll, "New Archaic Coin Finds at Sardis", **AJA** 109, 4, 589-617.
- Cameron 1943 G. G. Cameron, "Darius, Egypt, and the "Lands Beyond the Sea", **JNES** 2, 4, 307-313.
- Cameron 1973 G. G. Cameron, "The Persian Satrapies and Related Matters", **JNES** 32, 47-56.
- Calmeyer 1982 P. Calmeyer, "Zur Genese altiranischer Motive VII. Die "Statistische Landcharte Des Perserreiches – I", **AMI** 15, 105-125.
- Calmeyer 1987 P. Calmeyer, "Greek Historiography and Achaemenid Reliefs", **AchHist** II, 11-26.
- Carradice 1987 I. Carradice, "The 'Regal' Coinage of the Persian Empire", **Coinage and Administration in the Athenian and Persian Empire: The Ninth Oxford Symposium on Coinage and Monetary History**, (ed. I. Carradice), Oxford, *BAR International Series*, 343, 73-108.
- Carradice 1998 I. Carradice, "Two Achaemenid Hoards", **NC** 158, 1-23.

- Casabonne 2004 O. Casabonne, "Rhodos, Cyprus and Southern Anatolia during the Archaic and Achaemenid Periods: The Ionian Question", **CollAn III**, 1-14.
- Casabonne-Gabrielli 2007 O. Casabonne - M. Gabrielli, "A note on Persian Armours", **The Achaemenid Impact on Local Populations and Cultures in Anatolia (Sixth-Fourth Centuries)**, (ed. İ. Delemen), Papers presented at the International Workshop Istanbul 20-21 May 2005, İstanbul, 265-270.
- Cawkwell 1981 G. Cawkwell, "Notes on the Failure of the Second Athenian Confederacy", **JHS** 101, 40-55.
- Cawkwell 2005 G. Cawkwell, **The Greek Wars: The Failure of Persia**, Oxford.
- Charlesworth 1947 M. P. Charlesworth, "Imperial Department: Two Texts and Some Questions", **JRS** 37, 34-38.
- Childs 1981 W. A. P. Childs, "Lycian Relations with Persians and Greeks in the Fifth and Fourth Centuries Re-examined" **AnSt XXXI**, 55-80.
- Claessen 1989 H. J. M. Claessen, "Tribute and Taxation-or How to Finance Early States and Empires", **Le Tribut dans l'Empire Perse**, (Actes de la Table ronde de Paris 12-13 Decembre 1986), Travaux de l'Institut d'Etudes iraniennes de l'Universite de la Sorbonne Nouvelle 13, Paris, 45-59.

- Constantakopoulou 2007 C. Constantakopoulou, **The Dance of the Islands: Insularity, Networks, the Athenian Empire and the Aegean World**, Oxford.
- Cook 1917a S. A. Cook, “A Lydian-Aramaic Bilingual”, **JHS** 37, 77-87.
- Cook 1917b S. A. Cook, “A Lydian-Aramaic Bilingual-Continued”, **JHS** 37, 219-231.
- Cook 1952 J. M. Cook, “Archaeology in Greece 1951,” **JHS** 72, 92-112.
- Cook 1970-71 J. M. Cook.- D. J. Blackman, “Arhaeology in Western Asia Minor 1965-70”, **ARepLond** 1970-71, 33-62.
- Cook 1983 J. M. Cook, **The Persian Empire**, New York.
- Cook 1985 J. M. Cook, “The Rise of the Achaemenids and Establishment of their Empire”, **CHI** 2, 200-291.
- Cool Root 1985 M. Coll Root, “The Parthenon Frieze and the Apadana Reliefs at Persepolis: Reassessing a Programmatic Relationship”, **AJA** 89,1, 103-120.
- Coll Root 1991 M. Coll Root, “From the Heart: Powerful Persiansim in the Art of the Western Empire” **AchHist** VI, 1-29.
- Cool Root 2002 M. Cool Root, “Medes and Persians: The State of Things” **ArsOr** 32, 1-16.

- Cool Root 2007 M. Cool Root, "Reading Persepolis in Grek: gifts of the Yauna", **Persian Responses. Political and Cultural Interaction with (in) the Achaemenid Empire** (ed. C. Tuplin), Swansea, 177-224.
- Coulborn 1958 R. Coulborn, "The State and Religion: Iran, India, China", *CSSH* 1, 1, 44-57.
- Cremer 1984 M. Cremer, "Zwei neue graeco-persische Stelen", *EA* 3, 87-100.
- Croix 1977 G. E. M. Croix, "Herodotus", *G&R* 24, 2, Second Series 130-148.
- Cumont 1894 F. Cumont, "Anaitis" *RE I* (1894), 2030-2031.
- Curtis-Stewart 2005 V. S. Curtis - S. Stewart (Ed.), **Birth of the Persian Empire (The Idea of Iran I)**, Tauris.
- Çokay-Kepçe 2007 S. Çokay-Kepçe, "Achaemenid Bowls in Pamphylia", **The Achaemenid Impact on Local Populations and Cultures in Anatolia (Sixth-Fourth Centuries)**, (ed. İ. Delemen), Papers presented at the International Workshop Istanbul 20-21 May 2005, İstanbul, 83-96.
- Dandamaev 1989 M. A. Dandamaev, **Political History of the Achaemenid Empire**, Leiden.
- Dandamaev –Lukonin 1989 M. A. Dandamaev - V. G. Lukonin, **The Culture and Social Institutions of Ancient Iran**, Cambridge.

- Dandamaev 1998 M. A. Dandamaev, "Economy in the Achaemenid Period", **EncIr** VIII, 101-104.
- Danzig 2007 G. Danzig, "Xenophon's wicked Persian, or What's wrong with Tissaphernes? Xenophon's views on lying and breaking oaths", **Persian Responses. Political and Cultural Interaction with (in) the Achaemenid Empire**, (ed. C. Tuplin), Swansea, 27-50.
- Davies 1997 J. K. Davies, "The Origins of the Greek Polis", **The Development of the Polis in Archaic Greece**, (ed. L. G. Mitchell-P. J. Rhodes), Routledge, 13-21.
- Debord 1999 P. Debord, **L'Asie Mineure Au IVe Siècle (412-323 a. c.)**, Bordeaux.
- Debord 1982 P. Debord, **Aspects Sociaux et Économiques de la vie Religieuse Dans L'Anatolie Gréco-Romaine**, Brill.
- De Jong 2010 A. de Jong, "Religion at the Achaemenid Court", **Der Achämenidenhof = The Achaemenid court : Akten des 2. Internationalen Kolloquiums zum Thema "Vorderasien im Spannungsfeld klassischer und altorientalischer Überlieferungen"**, Landgut Castelen bei Basel, 23.-25. Mai 2007, (Ed. B. Jakobs-R. Rollinger), 533-558.
- De Vries 1977 K. De Vries, "Attic Pottery in the Achaemenid Empire", **AJA** 81, 544-548.

- Demand 1988 N. Demand, "Herodotus and Metroikesis in the Persian Wars", **AJPh** 109, 3, 416-423.
- Demargne 1958 P. Demargne, **Fouilles de Xanthos. Vol. 1. Les Piliers Funéraires**, Paris.
- Descat 1989 R. Descat, "Notes sur la Politique Tributaire de Darius Ier", **Le Tribut dans l'Empire Perse**, (Actes de la Table ronde de Paris 12-13 Decembre 1986), Travaux de l'Institut d'Etudes iraniennes de l'Universite de la Sorbonne Nouvelle 13, Paris, 77-93.
- Depuydt 1995 L. Depuydt, "Evidence for Accession Dating under the Achaemenids", **JAOS** 115, 2, 193-204.
- Devoto 1986 J. G. Devoto, "Agesilaus, Antalcidas, and the Failed Peace of 392/391 B. C.", **CPh** 81, 3 (Jul., 1986), 191-202.
- Dillery 1995 J. Dillery, **Xenophon and the History of his Times**, Routledge.
- Dusinberre 1999 E. Dusinberre, "Satrapal Sardis: Achaemenid Bowls in an Achaemenid Capital", **AJA** 103, 73-102.
- Dusinberre 2001 E. Dusinberre, "King or God? Imperial Iconography and the "Tiarate Head" Coins of Achaemenid Anatolia", **ASOR** 157-167.
- Dusinberre 2003 E. Dusinberre, **Aspects of Empire in Achaemenid Sardis**, Cambridge.

- Easton 2002 D. F. Easton, **Schliemann's Excavations at Troia 1870-1873**, Studia Troica Monographien 2, Mainz.
- Eddy 1973 S. Eddy, "The Cold War between Athens and Persia, ca. 448-412 B.C.", **CPh** 68, 4, 241-258.
- Erdoğan 2007 A. Erdoğan, "Beobachtungen zur achämenidischen Architektur Daskyleions", **The Achaemenid Impact on Local Populations and Cultures in Anatolia (Sixth-Fourth Centuries)**, (ed. İ. Delemen), Papers presented at the International Workshop Istanbul 20-21 May 2005, İstanbul, 177-194.
- Ersoy 1998 H. Ersoy Kökten, "Two Wheeled Vehicles from Lydia and Mysia", **IstMitt**, 48, 107-133.
- Erten 2005 E. Erten, **Alkibiades**, İstanbul.
- Evans 1963 J. Evans, "Histaeus and Aristagoras: Notes on the Ionian Revolt", **AJPh** 84, 2 (Apr., 1963), 113-128.
- Evans 1976a J. A. S. Evans, "Herodotus and the Ionian Revolt", **Historia XXV**, 31-37.
- Evans 1976b J. A. S. Evans., "The Settlement of Artaphrenes", **CPh** 71, 4, 344-348.
- Evans 2006 J. Evans, "Freedom in Conflict. Herodotus' Warning to the Athenians in the Aftermath of the Persian Wars" **JPR** 5, 104-117.

- Farazmand 1998 A. Farazmand, "Administration of the Persian Achaemenid World-State Empire: Implications for Modern Public Administration", **International Journal of Public Administration** 21, 25-86.
- Farrokh 2007 K. Farrokh, **Shadows in the Desert. Ancient Persia at War**, Osprey.
- Flower 1998 M. A. Flower, "Simonides, Ephorus, and Herodotus on the Battle of Thermopylae", **CQ** 48, 2 New Series, 365-379.
- Forsdyke 2001 S. Forsdyke, "Athenian Democratic Ideology and Herodotus' 'Histories'", **AJPh** 122, 3 (Autumn, 2001), 329-358.
- Foss 1975 C. Foss, "The Persians in Asia Minor and the End of Antiquity", **EHR** 90, 357 (Oct., 1975), 721-747.
- Foss 1993 C. Foss, "Lycia under the Persians", **The Fort at Dereagzi and Other Material Remains in Its Vicinity: From Antiquity to the Middle Ages**, (ed. J. Morganstern), **IstForsch** 40, Tübingen, 7-16.
- Fowler 1996 R. L. Fowler, "Herodotos and His Contemporaries", **JHS** 116, 62-87.
- Fox 2007 R. L. Fox, "Alexander the Great: 'Last of the Achaemenids'?", **Persian Responses. Political and Cultural Interaction with (in) the Achaemenid Empire**, (ed. C. Tuplin), Swansea, 267-311.

- Francis 1992 E. D Francis., "Oedipus Achaemenides", **AJPh** 113, 3, 333-357.
- Gardner 1911 P. Gardner, "The Coinage of the Ionian Revolt", **JHS** 31, 151-160.
- Gardner 1913 P. Gardner, "Note on the Coinage of the Ionian Revolt", **JHS** 33, 105.
- Garrison 2001 M. B. Garrison, "Anatolia in the Achaemenid Period Gyliptic Insighths and Perspectives from Persepolis", **Achaemenid Anatolia**, Proceedings of the First International Symposium on Anatolia in the Achaemenid Period, Bandırma, 15-18 August 1997 Leiden, 65-82.
- Garrison-Root Cool 2001 M. B. Garrison - M. Root Cool, **Seals on Persepolis Fortification Tablets, Volume I-II , Images of Heroic Encounter, I-II**, The Oriental Institute University of Chicago, 2001.
- Gates 2002 J. E. Gates, "The Ethnicity Name Game: What Lies behind 'Graeco-Persian'?", **ArsOr** XXXII, 105-132.
- Georges 1994 P. B. Georges, **Barbarian Asia and the Greek Experiene (From Archaic Period to the Age of Xenophon)**, Baltimore, Maryland, 1994.
- Georges 2000 P. B. Georges, "Persian Ionia under Darius: The Revolt Reconsidered", **Historia** 49, 1-39.

- Gillis 1979 D. Gillis, "Collaboration with the Persians", **Historia** 34, 1-86.
- Goldman 1965 B. Goldman, "Persian Fire Temples or Tombs?", **JNES** 24, 4, 305-308.
- Görkay 1999 K. Görkay, "Attic Black-Fügure Pottery from Daskyleion", **AMS** 34, 1-100.
- Graf 1994 D. F. Graf, "The Persian Royal Road System", **AchHist** VIII, 167-189.
- Graham 1971 A. J. Graham, "Patterns in Early Greek Colonisation", **JHS** 91, 35-47.
- Greenewalt vd. 1998 C. H. Jr. Greenewalt - M. L. Rautman, "The Sardis Campaigns of 1994 and 1995", **AJA** 102, 3, 469-505.
- Greenewalt vd. 2000 C. H. Jr. Greenewalt - M. L. Rautman, "The Sardis Campaigns of 1996, 1997, and 1998", **AJA** 104, 4, 643-681.
- Hammond 1948 M. Hammond, "Ancient Imperialism: Contemporary Justifications", **HSPh** 58, 105-161.
- Hammond 1967 N. G. L. Hammond, "The Origins and the Nature of the Athenian Alliance of 478/7 B. C.", **JHS** 87, 41-61.
- Hammond 1980 N. G. L. Hammond, "The Battle of the Granicus River", **JHS** 100, 73-88.

- Hammond 1989 N. G. L. Hammond, "The Expedition of Xerxes", **CAH** 4 (Second Edition), 518-592.
- Hanfmann 1953 G. M. A. Hanfmann, "Ionia, Leader or Follower?", **HSPh** 61, 1-37.
- Hanfmann 1959 G. M. A. Hanfmann, "Excavations at Sardis, 1958", **BASOR** 154, 5-35.
- Hanfmann 1960 G. M. A. Hanfmann, "Excavations at Sardis, 1959", **BASOR** 157, 8-43.
- Hanfmann 1961 G. M. A. Hanfmann, "The Third Campaign at Sardis (1960)", **BASOR** 162, 8-49.
- Hanfmann 1962 G. M. A. Hanfmann, "The Fourth Campaign at Sardis (1961)", **BASOR** 166, 1-57.
- Hanfmann 1963 G. M. A. Hanfmann, "The Fifth Campaign at Sardis (1962)", **BASOR** 170, 1-65.
- Hanfmann 1964 G. M. A. Hanfmann., "The Sixth Campaign at Sardis (1963)", **BASOR** 174, 3-66.
- Hanfmann 1965 G. M. A. Hanfmann, "The Seventh Campaign at Sardis (1964)", **BASOR** 177, 2-37.
- Hanfmann 1966 G. M. A. Hanfmann, "The Eighth Campaign at Sardis (1965)", **BASOR** 182, 2-54.
- Hanfmann 1967a G. M. A. Hanfmann, "The Ninth Campaign at Sardis (1966)", **BASOR** 186, 17-52.

- Hanfmann 1967b G. M. A. Hanfmann, "The Ninth Campaign at Sardis (1966)", **BASOR** 187, 9-62.
- Hanfmann 1983 G. M. A. Hanfmann, **Sardis from Prehistoric to Roman Times. Results of the Archaeological Exploration of Sardis (1958-1975)**, Cambridge.
- Hansman 1972 J. Hansman, "Elamites, Achaemenians and Anshan", **Iran X**, 101-124.
- Harrison 1982 C. M. Harrison, "Persian Names on Coins of Northern Anatolia", **JNES** 41, 3, 181-194.
- Head 1877 B. V. Head, **The Coinage of Lydia and Persia; from the earliest times to the fall of the Dynasty of the Achaemenidae**, London.
- Head 1992 D. Head, **The Achaemenid Persian Army**, Montvert Publications.
- Heckel-Yardley 2004 W. Heckel - J. C. Yardley, **Alexander the Great (Historical Texts in Translation)**, Blackwell Publishing.
- Highbarger 1937 E. L. Highbarger, "Teognis and the Persian Wars", **TAPhA** 68, 88-101.
- Hill 1919 G. F. Hill, "Notes on the Imperial Persian Coinage", **JHS** 39, 116-129.

- Højlund 1983 F. Højlund, "The Maussolleion Sacrifice", **AJA** 87, 2 (Apr., 1983), 145-152.
- Hyland 2007 J. O. Hyland, "Thucydides' portrait of Tissaphernes re-examined", **Persian Responses. Political and Cultural Interaction with (in) the Achaemenid Empire**, (ed. C. Tuplin), Swansea, 1-25.
- Işın 2007 G. Işın, "An Achaemenid Stamp Seal from Patara", **The Achaemenid Impact on Local Populations and Cultures in Anatolia (Sixth-Fourth Centuries)**, (ed. İ. Delemen), Papers presented at the International Workshop Istanbul 20-21 May 2005, İstanbul, 75-82.
- Immerwahr 1954 H. R. Immerwahr, "Historical Action in Herodotus", **TAPhA** 85, 16-45.
- Jakob-Larsen 1932 A. Jakob - O. Larsen, "Sparta and the Ionian Revolt: A Study of Spartan Foreign Policy and the Genesis of the Peloponnesian League", **CPh** 27, 2 (Apr., 1932), 136-150.
- Kaptan-Bayburtluoğlu 1990 D. Kaptan-Bayburtluoğlu, "A Group of Seal Impressions on the Bullae from Ergili/Daskyleion", **EA** 16, 15-27.
- Kaptan 2001 D. Kaptan, "On the Satrapal Center in Northwestern Asia Minor: some evidence from the seal impressions of Ergili/Daskyleion", **Achaemenid Anatolia**, Proceedings of the First International Symposium on Anatolia in the Achaemenid Period, Bandırma, 15-18 August 1997, Leiden, 57-65.

- Kaptan 2002 D. Kaptan, "The Daskyleion Bullae: Seal Images from the Western Achaemenid Empire", **AchHist** XII, Leiden.
- Kaptan 2007 D. Kaptan, "A Channel of Communication: Seals in Anatolia during the Achaemenid Period", **The Achaemenid Impact on Local Populations and Cultures in Anatolia (Sixth-Fourth Centuries)**, (ed. İ. Delemen), Papers presented at the International Workshop Istanbul 20-21 May 2005, İstanbul, 275-290.
- Karagöz 2007 Ş. Karagöz, "Neue Überlegungen zu einem freistehenden Grabmonumenten aus Daskyleion", **The Achaemenid Impact on Local Populations and Cultures in Anatolia (Sixth-Fourth Centuries)**, (ed. İ. Delemen), Papers presented at the International Workshop Istanbul 20-21 May 2005, İstanbul, 195-214.
- Kawami 1986 T. S. Kawami, "Grek Art and Persian Taste: Some Animal Sculptures from Persepolis", **AJA** 90, 3, 259-267.
- Keaveney 1988 A. Keaveney, "The Attack on Naxos 'A Forgotten Cause' of the Ionian Revolt", **CQ** 38, 1, New Series, 76-81.
- Keen 1993 A. G. Keen, "Athenian Campaigns in Karia and Lykia during the Peloponnesian War", **JHS** 113, 152-157.

- Keen 1998 A. G. Keen, "Persian Policy in the Aegean, 412-386", **Ancient Civilizations** 13, 93-10.
- Kelly 2003 T. Kelly, "Persian Propaganda – A Neglected Factors in Xerxes' Invasion of Greece and Herodotus", **IrAnt** XXXVIII, 173-219.
- Khlopin 1993 I. N. Khlopin, "Zoroastrianism-Location and Time of its Origin", **IrAnt** XXVII, 95-115.
- Klinkott 2005 H. Klinkott, **Der Satrap. Ein achaimenidischer Amtsträger und seine Handlungsspielräume**, Frankfurt am Main.
- Kraay 1976 C. M. Kraay, **Archaic and Classical Greek Coins**, London.
- Kuhrt 2007 A. Kuhrt, **The Persian Empire: A Corpus of Sources from the Achaemenid Period I-II**, Routledge.
- Kuhrt 2009 A. Kuhrt, **Eski Çağda Yakındoğu I-II**, İstanbul.
- Larsen 1940 J. A. O. Larsen, "The Constitution and the Original Purpose of the Delian League", **HSPH** 51, 175-213.
- Lazenby 2004 J. F. Lazenby, **The Peloponnesian War**, Routledge.
- Lateiner 1982 D. Lateiner, "The Failure of the Ionian Revolt", **Historia** 32, 2, 129-160.

- Lemaire 1991 A. Lemaire, “Recherches d'épigraphie araméenne en Asie Mineure et en Égypte et le problème de l'acculturation”, **AchHist** VI, 199-206.
- Leslie Shear 1922 T. Leslie Shear, “Sixth Preliminary Report on the American Excavations at Sardes in Asia Minor”, **AJA** 26, 4 (Oct.-Dec., 1922), 389-409.
- Littman 1995 R. J. Littman, “Athens, Persia and the Book of Ezra”, **TAPhA** 125, 251- 259.
- Ma 2008 J. Ma, “Mysians on the Çan Sarcophagus? Ethnicity and Domination in Achaemenid Military Art”, **Historia** 57, 3, 243-254.
- Maffre 2004 F. Maffre, “Le monnayage de Pharnabaze frappé dans l'atelier de Cyzique”, **NC** 2004, 1-29.
- Maffre 2007a F. Maffre, “Example of the Persian Occupation in the Satrapy of Phrygia through the Study of the Population from the Asian Provinces in the Achaemenid Empire (Semites/Iranians)”, **The Achaemenid Impact on Local Populations and Cultures in Anatolia (Sixth-Fourth Centuries)**, (ed. İ. Delemen), Papers presented at the International Workshop Istanbul 20-21 May 2005, İstanbul, 225-246.
- Maffre 2007b F. Maffre, “Indigenous aristocracies in Hellenistic Phrygia”, **Persian Responses. Political and Cultural Interaction with (in) the Achaemenid Empire**, (ed. C. Tuplin), Swansea, 117-141.

- Malandra 1983 W. W. Malandra, **An Introduction to Ancient Iranian Religion**, Minnesota.
- Malay 1982 H. Malay, “Batı Anadolu’nun Antik Çağdaki Ekonomik Durumu”, **Arkeoloji ve Sanat Tarihi Dergisi I**, İzmir, 50-61.
- Mallowan 1985 M. Mallowan, “Cyrus the Great”, **CHI** 2, 392-419.
- Manville 1977 P. B. Manville, “Aristagoras and Histaios: The Leadership Struggle in the Ionian Revolt”, **CQ** 27, 1, New Series, 80-91.
- Maurice 1932 F. Maurice, “The Campaign of Marathon”, **JHS** 52, 1, 13-24.
- McCoy 1989 W. J. McCoy, “Memnon of Rhodes at Granicus”, **AJPh** 10, 3, 413-433.
- Mellink 1965 M. J. Mellink, “Excavations at Karataş-Semayük and Elmalı, Lycia, 1965”, **AJA** 70, 3, (Jul., 1966), 245-257.
- Mellink 1969 M. J. Mellink, “Excavations at Karataş-Semayük and Elmalı, Lycia, 1969”, **AJA** 75, 3 (Jul., 1970), 245-259.
- Mellink 1971 M. J. Mellink, “Excavations at Karataş-Semayük and Elmalı, Lycia, 1970”, **AJA** 75, 3 (Jul., 1971), 245-255.
- Mellink 1972 M. J. Mellink, “Excavations at Karataş-Semayük and Elmalı, Lycia, 1972”, **AJA** 77, 3 (Jul., 1973), 293-307.

- Mellink 1973 M. J. Mellink, "Excavations at Karataş-Semayük and Elmalı, Lycia, 1973", **AJA** 78, 4 (Oct., 1974), 351-359.
- Mellink 1974 M. J. Mellink, "Excavations at Karataş-Semayük and Elmalı, Lycia, 1974", **AJA** 79, 4 (Oct., 1975), 349-355.
- Mellink 1989 M. J. Mellink, "The Major Regions of The Empire/Anatolia", **CAH** 4 (Second Edition), 211-234.
- Mellink 1998 M. J. Mellink, **Kızılbél: An Archaic Painted Tomb Chamber in Northern Lycia**, Philadelphia.
- Metzger 1963 H. Metzger, **Fouilles de Xanthos II: L'acropole lycienne**, Paris.
- Migeotte 2004 L. Migeotte, "La situation fiscale des cités grecques dans le royaume séleucide." **Topoi** Supplement 6 (2004), 213-228.
- Mikalson 2003 J. D. Mikalson, **Herodotus and Religion in the Persian Wars**, Chapel Hill: University of North Carolina Pres.
- Minorsky 1938 V. Minorsky, "Geographical Factors in Persian Art", **BSOAS** 9, 3, 621-652.
- Mitchell 1973 T. C. Mitchell, "Shorter Notices The Bronze Lion Weight from Abydos", **Iran** XI, 173-175.

- Mitchell 1990 S. Mitchell, "Archaeology in Asia Minor 1985-1989", **ARepLond 1989-1990**, 36, 83-131.
- Moorey 1985 P. R. S. Moorey, "The Iranian Contribution to Achaemenid Material Culture", **Iran** XXIII, 21-37.
- Munn 2006 M. H. Munn, **Mother of the Gods, Athens, and the Tranny of Asia: A Study of Sovereignty in Ancient Religion**, California.
- Munro 1899 J. A. R. Munro, "Some Observations on the Persian Wars", **JHS** 19, 185-197.
- Munro 1902 J. A. R. Munro, "Some Observations on the Persian Wars" (Continued), **JHS** 22, 294-332.
- Murray 1987 O. Murray, "Herodotus and Oral History", **AchHist** II, 1987, 93-115.
- Murray 1989 O. Murray, "The Ionian Revolt", **CAH** 4, (Second Edition), 461-491.
- Myres 1954 J. Myres, "The Battle of Lade, 494 B.C. (Herodotus VI. 6-17)", **G&R** 1, 2 (Jun., 1954), Second Series, 50-55.
- Nawotka 2010 K. Nawotka, **Alexander the Great**, Cambridge Scholars Publishing.
- Nock 1949 A. D. Nock, "The Problem of Zoroaster", **AJA** 53, 3, 272-285.

- Nollé 1992 M. Nollé, **Denkmäler vom Satrapensitz Daskyleion: Studien zur graeco-persischen Kunst**, Berlin.
- Nöldeke 1887 T. Nöldeke, **Aufsätze zur Persischen Geschichte**, Leipzig.
- Nimchuk 2002 C. L. Nimchuk, “The ‘Archers’ of Darius: Coinage or Tokens of Royal Esteem?”, **ArsOr** XXXII, 55-79.
- Nylander 1965 C. Nylander, “Old Persian and Greek Stonecutting and the Chronology of Achaemenian Monuments: Achaemenid Problems I”, **AJA** 69, 49-55.
- Olmstead 1939 A. T. Olmstead, “Persia and the Greek Frontier Problem”, **CPh** 34, 4 (Oct., 1939), 305-322.
- Olmstead 1948 A. T. Olmstead, **History of the Persian Empire**, Chicago.
- Osborne 2003 M. J. Osborne, “The Athenian Archon Diomedon and his Successors”, **ZPE** 143, 95-100.
- Özyiğit 2003 Ö. Özyiğit, “Phokaia’da Akurgal’ın Kazıları Işığında Son Dönem Çalışmaları”, **Anatolia** 25, 97-107.
- Parkins 1998 H. Parkins, **Trade, Traders, and the Ancient City**, Routledge.
- Pasmans 2002 P. Pasmans, “De Perzische siglos, de zilveren pasmunt van de Achaemeniden”, **De Muntklapper** 35, 1-6.

- Paspalas 2000 S. A. Paspalas, "A Persianizing Cup From Lydia", **OJA** 19, 2, 135-174.
- Paz de Hoz 1999 M. Paz de Hoz, **Die lydischen Kulte im Lichte der griechischen Inschriften, Asia Minor Studien Band 36**, Bonn.
- Perrot-Chipiez 1892 G. Perrot - C. Chipiez, **History of Art in Phrygia, Lydia, Caria and Lycia**, London.
- Petit 1988 T. Petit, "A Propos des "Satrapies" Ionienne et Carienne", **BCH** 112, 307-322.
- Petit 1990 T. Petit, **Satrapes et satrapies dans l'empire achéménide de Cyrus le Grand à Xerxès Ier**, Diffusion, 1990.
- Pimouguet-Pedarros 1997 I. Pimouguet-Pedarros, "Pour uned analyse des pratiques territoriales et des politiques de défense en Asie Mineure: l'exemple de la Carie antique" **DHA** 23, 1, 119-143.
- Poebel 1938 A. Poebel, "Chronology of Darius' First Year of Reign", **AJSL** 55, 2, 142-165.
- Polat 1994 G. Polat, "Eine neuerwerbung des Uşak Museums: Eine anatolisch-persische Grabstele' **ADerg** 2, 61–66.

- Polat 2001 G. Polat, "Das Grabdenkmal Des Autophradates", **Achaemenid Anatolia**, Proceedings of the First International Symposium on Anatolia in the Achaemenid Period, Bandırma, 15-18 August 1997, Leiden, 123-133.
- Polat 2005 G. Polat, "War der Persische Satrap Autophradates von Sardeis der Ursprüngliche Grabherr Des Mausoleums in Belevi?", **EA** 38, 57-72.
- Polat 2007 G. Polat, "Daskyleion'dan Yeni Bir Anadolu-Pers Steli/A New Perso-Anatolian Stele from Daskyleion", **The Achaemenid Impact on Local Populations and Cultures in Anatolia (Sixth-Fourth Centuries)**, (ed. İ. Delemen), Papers presented at the International Workshop Istanbul 20-21 May 2005, İstanbul, 215-224.
- Poots 2007 D. T. Poots, "Foundation Houses, Fire Altars and the Frataraka: Interpreting the Iconography of some post-Achaemenid Persian Coins", **IrAnt** XLII., 271-300.
- Powell 2001 A. Powell, **Athens and Sparta. Constructing Greek Political and Social History from 478 B.C.** (Second Edition), Routledge.
- Rahe 1980 P. A. Rahe, "The Military Situation in Western Asia on the Eve of Cunaxa", **AJPh** 101, 1, 79-96.
- Ratté 1992 C. Ratté, "The Pyramid Tomb at Sardis", **IstMitt** 42, 135-161.

- Ratté 1994 C. Ratté, “Anthemion Stelai from Sardis”, **AJA** 98, 4 (Oct.,1994), 593-607.
- Raimond 2007a E. Raimond, “Persian Power and Lycian Religion”, **The Achaemenid Impact on Local Populations and Cultures in Anatolia (Sixth-Fourth Centuries)**, (ed. İ. Delemen), Papers presented at the International Workshop Istanbul 20-21 May 2005, İstanbul, 69-74.
- Raimond 2007b E. Raimond, “Hellenization and Lycian Cults during the Achaemenid Period”, **Persian Responses. Political and Cultural Interaction with (in) the Achaemenid Empire**, (ed. C. Tuplin), Swansea, 143-162.
- Richter 1946 G. M. A. Richter, “Greeks in Persia”, **AJA** 50, 1, 15-30.
- Richter 1949 G. M. A. Richter, “The Late ‘Achaemenian’ or ‘Graecopersian’ Gems”, **Hesperia** 8, (Supplements), 291-474.
- Roebuck 1953 C. Roebuck, “The Economic Development of Ionia”, **CPh** 48, 1 (Jan.,1953), 9-16.
- Roebuck 1955 C. Roebuck, “Early Ionian League”, **CPh** 50, 1 (Jan., 1955), 26-40.
- Rose-Körpe 2004 C. B. Rose - R. Körpe, “The Granicus River Valley Survey Project, 2004”, **AST** 2, 323-332.

- Rose 2007 C. B. Rose, "The Tombs of the Granicus Valley", **The Achaemenid Impact on Local Populations and Cultures in Anatolia (Sixth-Fourth Centuries)**, (ed. İ. Delemen), Papers presented at the International Workshop Istanbul 20-21 May 2005, İstanbul, 247-264.
- Roosevelt 2006 C. H. Roosevelt, "Symbolic Door Stelae and Graveside Monuments in Western Anatolia", **AJA** 110, 1, 65-91.
- Rung 2008 E. Rung, "War, Peace and Diplomacy in Graeco-Persian Relations from the Sixth to the Fourth Century BC", **War and Peace in Ancient and Medieval History**, (ed. P. de Souza-J. France), Cambridge, 28-50.
- Ruzicka 2006 S. Ruzicka, "The Politics of Persian Autocracy 424-334 B.C.", **Ancient Tyranny**, (ed. S. Lewis), Edinburgh, 224-238.
- Sancisi-Weerdenburg 1987a H. Sancisi-Weerdenburg, "Decadence in the Empire or Decadence in the Sources", **AchHist** I, 33-45.
- Sancisi-Weerdenburg 1987b H. Sancisi-Weerdenburg, "The Fifth Oriental Monarchy and Hellenocentrism: Cyropaedia VIII and it's Influence", **AchHist** II, 117-131.

- Sancisi-Weerdenburg 2001 H. Sancisi-Weerdenburg, "The Problem of the Yauna", **Achaemenid Anatolia**, Proceedings of the First International Symposium on Anatolia in the Achaemenid Period, Bandırma, 15-18 August 1997, Leiden, 1-11.
- Schmidt 1957 E. F. Schmidt, **Persepolis II Contents of the Treasury and Other Discoveries**, Chicago.
- Schwartz 1985 M. Schwartz, "The Religion of Achaemenian Iran", **CHI** 2, 664-697.
- Scott 2005 L. Scott, **Historical Commentary on Herodotus Book 6**, Brill.
- Seager 1967 R. Seager, "Thrasybulus, Conon and Athenian Imperialism 396-386 B.C.", **JHS** 87, 95-115.
- Seager-Tuplin 1980 R. Seager - C. Tuplin, "The Freedom of the Greeks of Asia: On the Origins of a Concept and the Creation of a Slogan", **JHS** 100, 141-154.
- Sealey 1957 R. Sealey, "Thucydides, Herodotos, and the Causes of the War", **CQ** 7, New Series, 1-12.
- Sekunda 1985 N. V. Sekunda, "Achaemenid Colonization in Lydia", **Rev. Et. Anc.** 87, 7-30.
- Sekunda 1988a N. V. Sekunda, "Achaemenid Military Terminology", **AMI** 21, 69-77.

- Sekunda 1988b N. V. Sekunda, "Persian Settlement in Hellespontine Phrygia" **AchHist** III, 175-196.
- Sekunda 1988c N. V. Sekunda, "Some Notes on the Life of Datames", **Iran** XXVI, 35-53.
- Sekunda 1991 N. V. Sekunda., "Achaemenid Settlement in Caria, Lycia and the Greater Phrygia", **AchHist** VI, 83-143.
- Sevinç 1996 N. Sevinç, "A New Sarcophagus of Polyxena from the Salvage Excavations at Gümüşçay", **StTroica** 6, 251-264.
- Sevinç-Rose vd. 1998 N. Sevinç - C. B. Rose - D. Strahan - B. Tekkök-Biçken, "The Dedetepe Tumulus", **StTroica** 8, 305-326.
- Sevinç-Rose-Strahan 1999 N. Sevinç - C. B. Rose - D. Strahan, "A Child's Sarcophagus From The Salvage Excavations at Gümüşçay", **StTroica** 9, 489-509.
- Sevinç-Körpe vd. 2001 N. Sevinç - R. Körpe - M. Tombul - C. B. Rose - D. Strahan - H. Kiesewetter - J. Wallrodt, "A New Painted Graeco-Persian Sarcophagus from Çan", **StTroica** 11, 383-420.
- Sevinç-Treister 2003 N. Sevinç - M. Treister, "Metalwork from the Dardanos Tumulus", **StTroica** 13, 215-260.
- Shahbazi 2002 A. S. Shahbazi, "Recent Speculations on the "Traditional Date of Zoroaster"", **StudIran** 31, 7-45.

- Sina 2007 A. Sina, "İlk Çağ Tarih Yazımının Batı Anadolu Öncüleri: I-Lampskoslu Kharon", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, 26, 41, 113-130.
- Solmsen 1943 L. Solmsen, "Speeches in Herodotus' Account of the Ionic Revolt", **AJPh** 4, 2, 194-207.
- Stadter 1991 P. A. Stadter, "Fictional Narrative in the Cyropaidea", **AJPh** 112, 4, 461-491.
- Starr 1975 C. G. Starr, "Greeks and Persians in the Fourth Century B.C.- A Study in Cultural Contacts Before Alexander: I.", **IrAnt** XI, 39-99.
- Starr 1977 C. G. Starr, "Greeks and Persians in the Fourth Century B.C.- A Study in Cultural Contacts Before Alexander: II. The Meeting of Two Cultures", **IrAnt** XII, 49-115.
- Stevenson 1987 R. B. Stevenson, "Lies and Invention in Denion's Persica", **AchHist** II, 27-35.
- Strobel 2001 K. Strobel, "Phryger-Lyder-Meder. Politische, ethnische und kulturelle Größen Zentralanatoliens bei Errichtung der achaimenidischen Herrschaft", **Achaemenid Anatolia**, Proceedings of the First International Symposium on Anatolia in the Achaemenid Period, Bandırma, 15-18 August 1997, 43-55.

- Stronach 1989 D. Stronach, "Early Achaemenid Coinage. Perspectives from the Homeland," **IrAnt** 24, 255-79.
- Summers 1993 G. D. Summers, "Archaeological Evidence For The Achaemenid Period in Eastern Turkey", **AnSt** XLIII, 85-98.
- Summerer 2007a L. Summerer, "From Tatarlı to Munich: The Recovery of a Painted Wooden Tomb Chamber in Phrygia", **The Achaemenid Impact on Local Populations and Cultures in Anatolia (Sixth-Fourth Centuries)**, (ed. İ. Delemen), Papers presented at the International Workshop Istanbul 20-21 May 2005, İstanbul, 131-158.
- Summerer 2007b L. Summerer, "Picturing Persian Victory: The Painted Battle Scene on the Munich Wood", **Achaemenid Culture and Local Traditions in Anatolia, Southern Caucasus and Iran**, (ed. A. Ivantchik-V. Licheli), Brill, 3-30.
- Thompson 1965 G. Thompson, "Iranian Dress in the Achaemenian Period", **Iran** 3, 121-126.
- Thompson 1981 W. E. Thompson, "The Carian Tribute" **AnSt** XXXI, 95-100.
- Tırpan 1991 A. A. Tırpan, "Knidos Akropol Surları", **AST** VIII, 429-456.

- Tolun 2007 V. Tolun, "A Persianizing Terracotta Statuette from Assos", **The Achaemenid Impact on Local Populations and Cultures in Anatolia (Sixth-Fourth Centuries)**, (ed. İ. Delemen), Papers presented at the International Workshop Istanbul 20-21 May 2005, İstanbul, 271-274.
- Troxell 1981 H. A. Troxell, "Orontes, satrap of Mysia", **RSN** 60, 27- 39.
- Torrey 1918 C. C. Torrey, "The Bilingual Inscription from Sardis", **AJSL** 34, 3, 185-198.
- Tritsch 1942 F. J. Tritsch, "The Harpy Tomb at Xanthus", **JHS** 62, 39-50.
- Trundle 2004 M. Trundle, **Greek Mercenaries From the Late Archaic Period to Alexander**, Routledge, 2004.
- Tuplin 1987a C. Tuplin, "Xenophon and the Garrisons of the Achaemenid Empire", **AMI** 20, 167-245.
- Tuplin 1987b C. Tuplin, "The Administration of the Achaemenid Empire", **Coinage and Administration in the Athenian and Persian Empire (The Ninth Oxford Symposium on Coinage and Monetary History)**, **BAR International Series** 343, 109-166.
- Tuplin 1988 C. Tuplin, "Persian Garrisons in Xenophon and Other Sources", **AchHist** III, 67-70.

- Tuplin 1996 C. Tuplin, "Achaemenid Studies", **Historia** 99, 1-224.
- Tuplin 2005 C. Tuplin, "Medes in Media, Mesopotamia, and Anatolia: Empire, Hegemony, Domination or Illusion?", **AncWestEast** 3, 2, 223-251.
- Tuplin 2007 C. Tuplin, "A Foreigner's Perspective: Xenophon in Anatolia", **The Achaemenid Impact on Local Populations and Cultures in Anatolia (Sixth-Fourth Centuries)**, (ed. İ. Delemen), Papers presented at the International Workshop Istanbul 20-21 May 2005, İstanbul, 7-32.
- Varinlioğlu 1992 E. Varinlioğlu, "Pedasa?", **AST** X, 213-218.
- Vasunia 2007 P. Vasunia, "The philosopher's Zarathushtra", **Persian Responses. Political and Cultural Interaction with (in) the Achaemenid Empire**, (ed. C. Tuplin), Swansea, 237-265.
- Vismara 2007 N. Vismara, "Some Reflections on Iconographic Motifs in Lycian Coinage: The Central Achaemenid Empire's powerful Political Presence in a Border Region", **The Achaemenid Impact on Local Populations and Cultures in Anatolia (Sixth-Fourth Centuries)**, (ed. İ. Delemen), Papers presented at the International Workshop Istanbul 20-21 May 2005, İstanbul, 59-68.

- Vogelsang 1992 W. J. Vogelsang, **The Rise and Organizations of the Achaemenid Empire**: The Eastern Journal of the British Institute of Persian Studies an Evidence, Brill.
- Wallace 1982 P. W. Wallace, “The Final Battle at Plataia”, Studies in Attic Epigraphy, History and Topography Presented to Eugene Vanderpool, **Hesperia** 19, (Supplements), 183-192.
- Wallinga 1987 H. T. Wallinga, “The Ancient Persian Navy and its Predecessors”, **AchHist** I, 47-77.
- Wallinga 2005 H. T. Wallinga, **Xerxes’s Greek Adventure: The Naval Perspective**, Brill.
- Walser 1987 G. Walser, “Persischer Imperialismus und Griechische Freiheit”, **AchHist** II, 155-165.
- Wardman 1961 A. E. Wardman, “Herodotus on the Cause of the Greco-Persian Wars: (Herodotus I, 5), **AJPh** 82, 2, 133-150.
- Waters 2004 M. Waters, “Cyrus and the Achaemenids”, **Iran** 42, 91-102.
- Waters 1972 K. H. Waters, “Herodotos and Politics”, **G&R** 19, 2, Second Series, (Oct., 1972), 136-150.
- Weisbach 1911 F. H. Weisbach, **Die Keilinschriften der Achämeniden**, Leipzig.

- Weiskopf 1989 M. Weiskopf, **The So-Called "Great Satraps Revolt", 366-360 B.C.**, *Historia* **63**, Stuttgart.
- Weiskopf M. Weiskopf, Asia Minor-Anatolian Relations, [www.Journal of the British Institute of Persian Studies.com/newsite/search/index.isc](http://www.Journal_of_the_British_Institute_of_Persian_Studies.com/newsite/search/index.isc) (Çevrimiçi) **28.05.2009**
- Wells 1907 J. Wells, "The Persian Friends of Herodotus", *JHS* **27**, 37-47.
- West 1930 A. B. West, "The Tribute Lists and the Non-Tributary Members of the Delian League", *AHR* **35**, 2 (Jan., 1930), 267-275.
- West 2002 M. West, "Darius' Ascent to Paradise", *IJ* **45**, 51-57.
- West 2003 S. West, "Croesus' Second Reprieve and the Other Tales of the Persian Court", *CQ* **53**, 2 New Series, (Nov. 2003), 416-437.
- Westlake 1979 H. D. Westlake, "Ionians in the Ionian War", *CQ* **29**, 1, New Series, 9-44.
- Westlake 1985 H. D. Westlake, "Tissaphernes in Thucydides", *CQ* **35**, 1, New Series, 43-54.
- White 1961 M. E. White, "Greek Colonization", *JEconHist* **21**, 4 (Dec., 1961), 443-454.

- Wiesehöfer 2001 J. Wiesehöfer, **Ancient Persia from 550 BC to 650 AD** (çev. Azizeh Azodi), Tauris Publishers.
- Wiesehöfer 2009a J. Wiesehöfer, “The Achaemenid Empire”, **The Dynamics of Ancient Empire** (ed. I. Morris- W. Scheidel), Oxford, 66-98.
- Wiesehöfer 2009b J. Wiesehöfer, “Greeks and Persians”, **A Companion to Archaic Greece**, (ed. K. Raaflaub- H. v. Wees), Blackwell Pub., 162-185.
- Young 1988a T. C. Jr. Young, “The Early History of the Medes and The Persians and the Achaemenid Empire to the Death of Cambyses”, **CAH IV** (Second Edition), 1-53.
- Young 1988b T. C. Jr. Young, “The Consolidation of the Empire and Its Limits of Growth under Darius and Xerxes”, **CAH IV** (Second Edition), 53-112.
- Zaccagnini 1989 C. Zaccagnini, “Prehistory of the Achaemenid Tributary System”, **Le Tribut dans l’Empire Perse** (Actes de la Table ronde de Paris 12-13 Decembre 1986), Travaux de l’Institut d’Etudes iraniennes de l’Universite de la Sorbonne Nouvelle 13, Paris, 193-215.
- Zahle 1982 J. Zahle, “Persian Satraps and Lycian Dynast. The Evidence of Diadems”, (T. Hackens-R. Weiller) **Actes du IXe congrès international de numismatique**, Berne, septembre 1979 (1982, Louvain-La-Neuve/ Luxembourg), 101-112.

Zahle 1991

J. Zahle, "Achaemenid Influences in Lycia (Coinage, Sculpture, Architecture). Evidence for Political Changes during the 5th Century B.C.", **AchHist** VI, 145-160.

ÖZGEÇMİŞ

Ad – Soyad : Serap Özkan Kılıç
Doğum Tarihi : 28. 07. 1972
Görevi: Araştırma Görevlisi

Doktora

2003- 2011 İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı,
“Pers Hakimiyeti Altında Batı Anadolu”
Danışman: Prof. Dr. Mustafa Hamdi Sayar

Yüksek Lisans

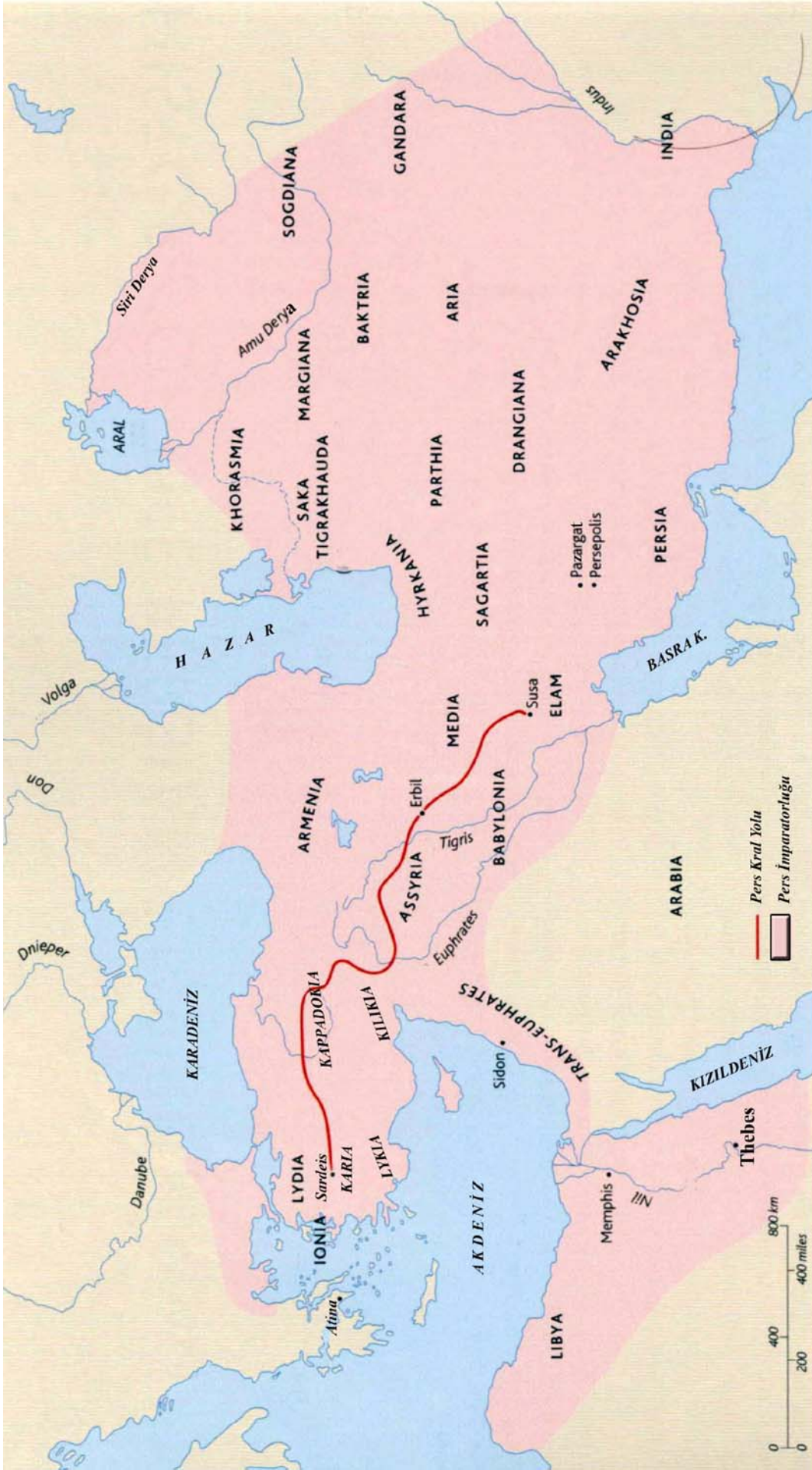
1995-2000 Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı,
“Seramik Buluntuları Işığında İ. Ö. VI.Yüzyılın İkinci Yarısında Batı Anadolu ”
Danışman: Prof. Dr. Tomris Bakır

Lisans

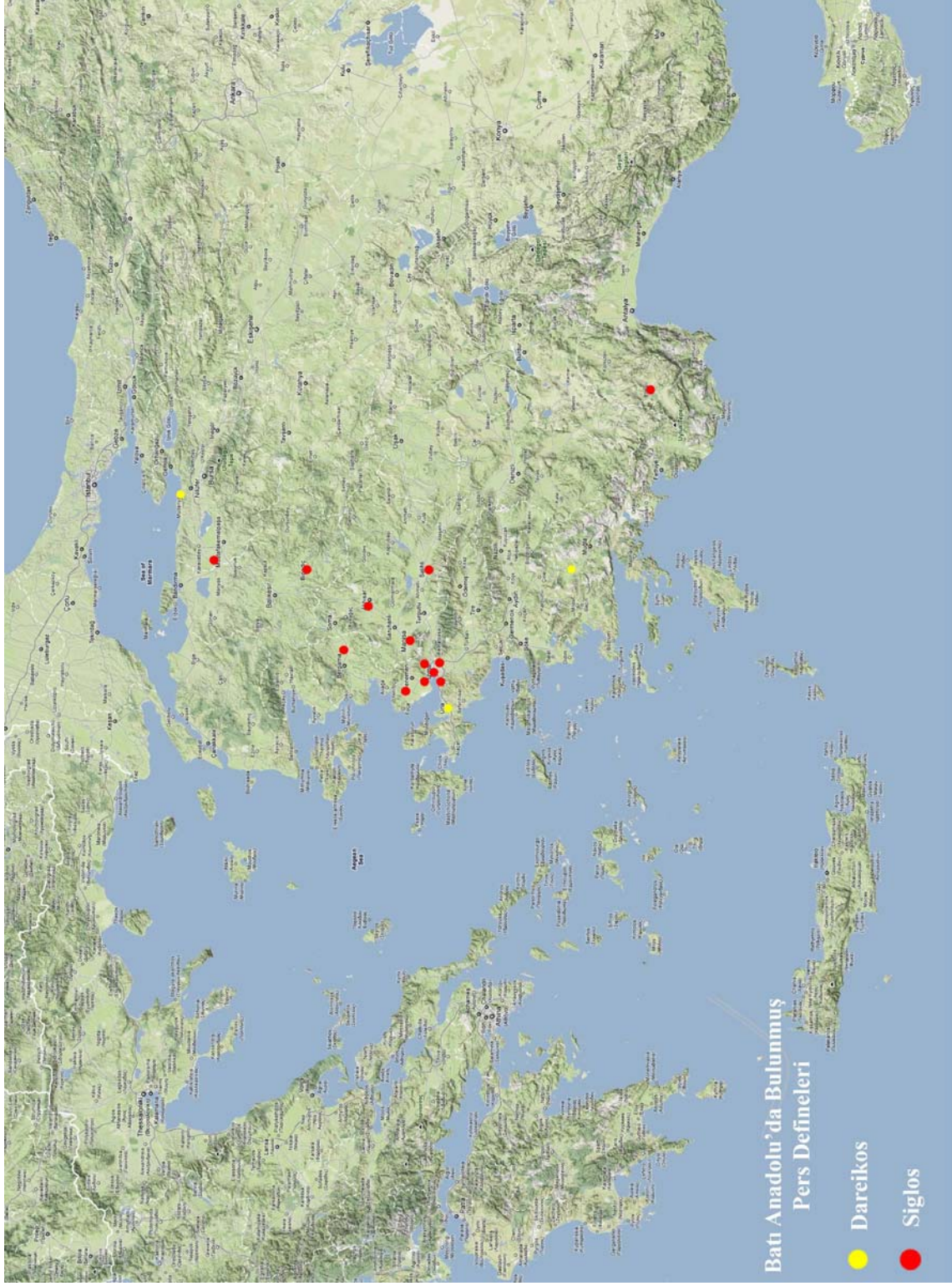
1991-1995 Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Klasik Arkeoloji Bölümü

Bildiriler

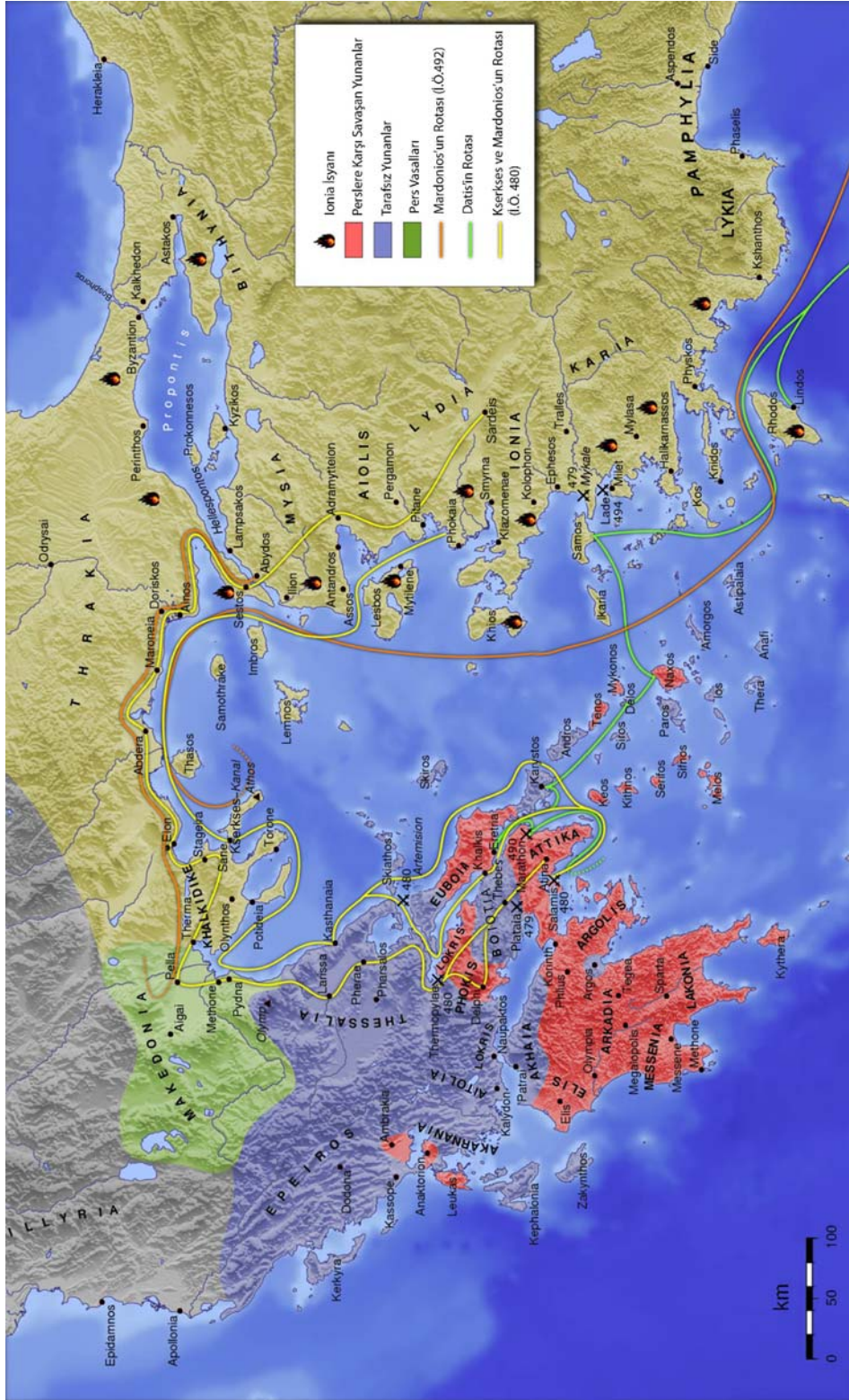
Özkan Kılıç S., (2008) “Pers Ordusu”, Eskiçağ'dan Modern Çağ'a Ordular. Oluşum, Teşkilat ve İşlev, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Araştırma Merkezi (14-16 Mayıs 2007) Semineri, s. 109-119.

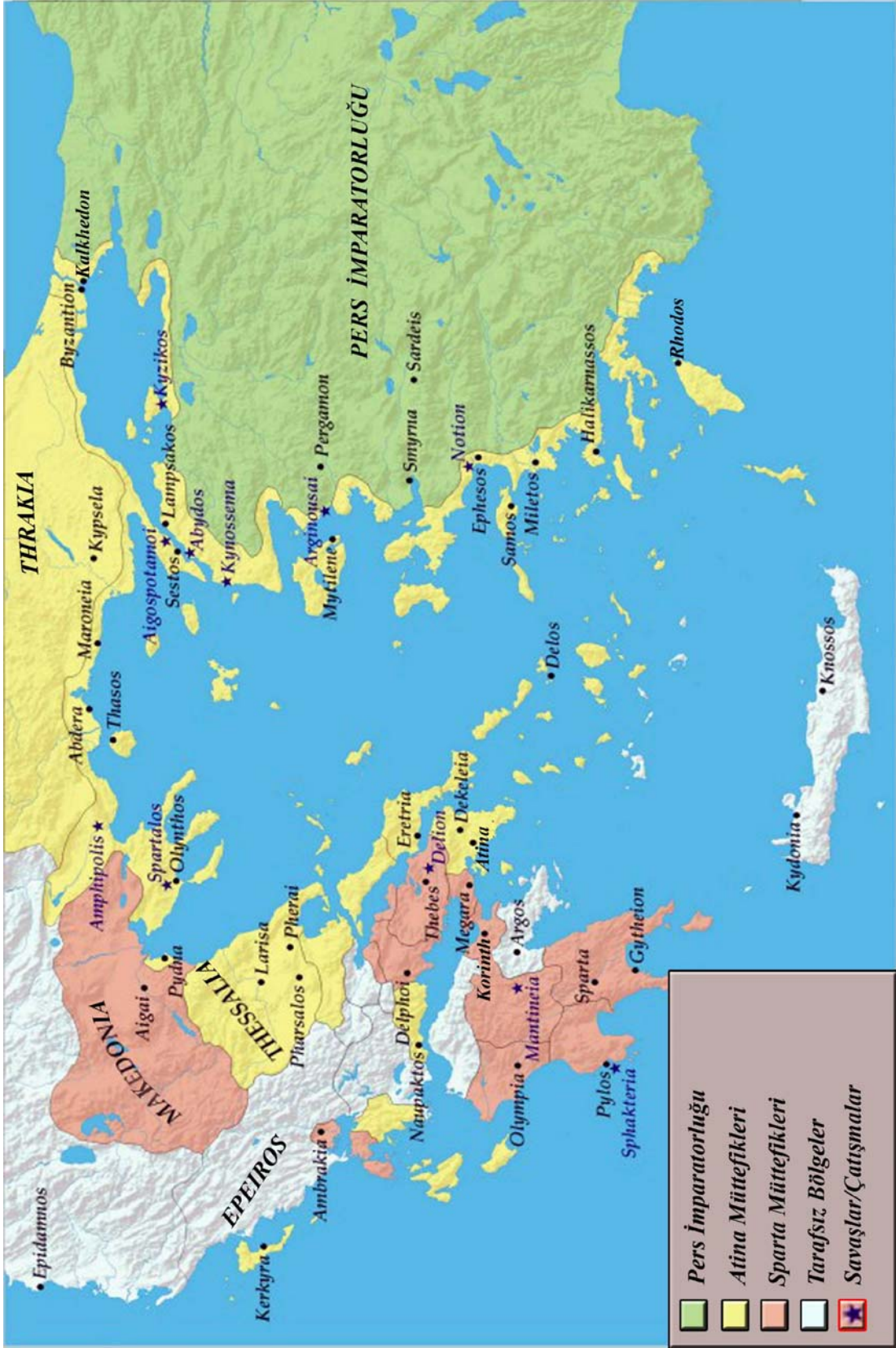
Harita 1: Pers İmparatorluğu'nun Yayılım Alanı

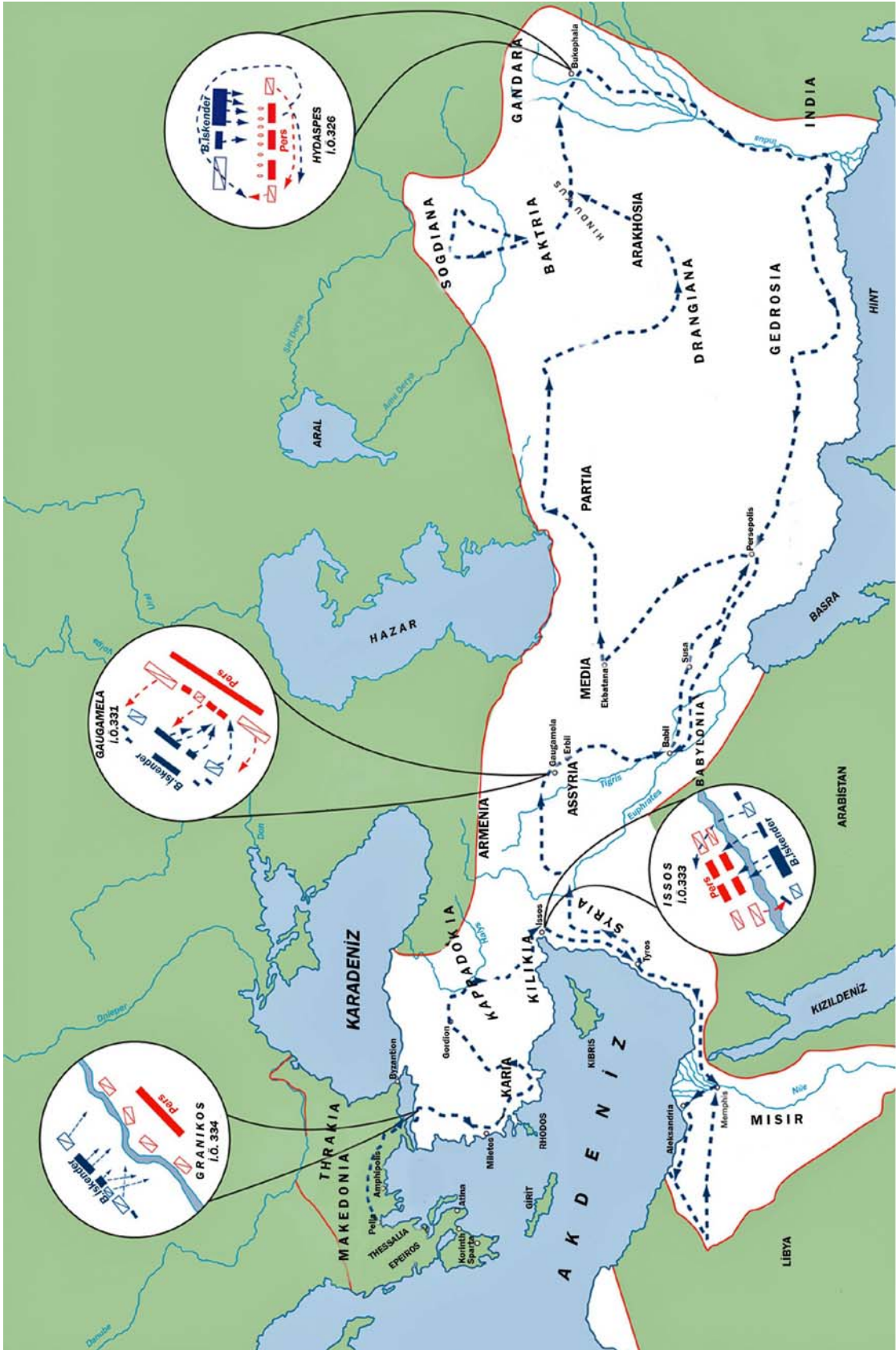
Harita 2: Batı Anadolu'da Bulunmuş Pers Defineleri

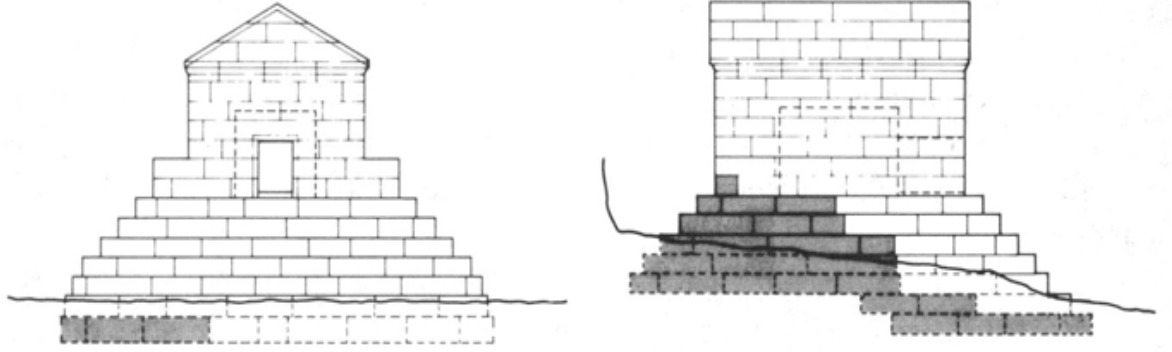
Harita 3: Pers-Yunan Savaşları

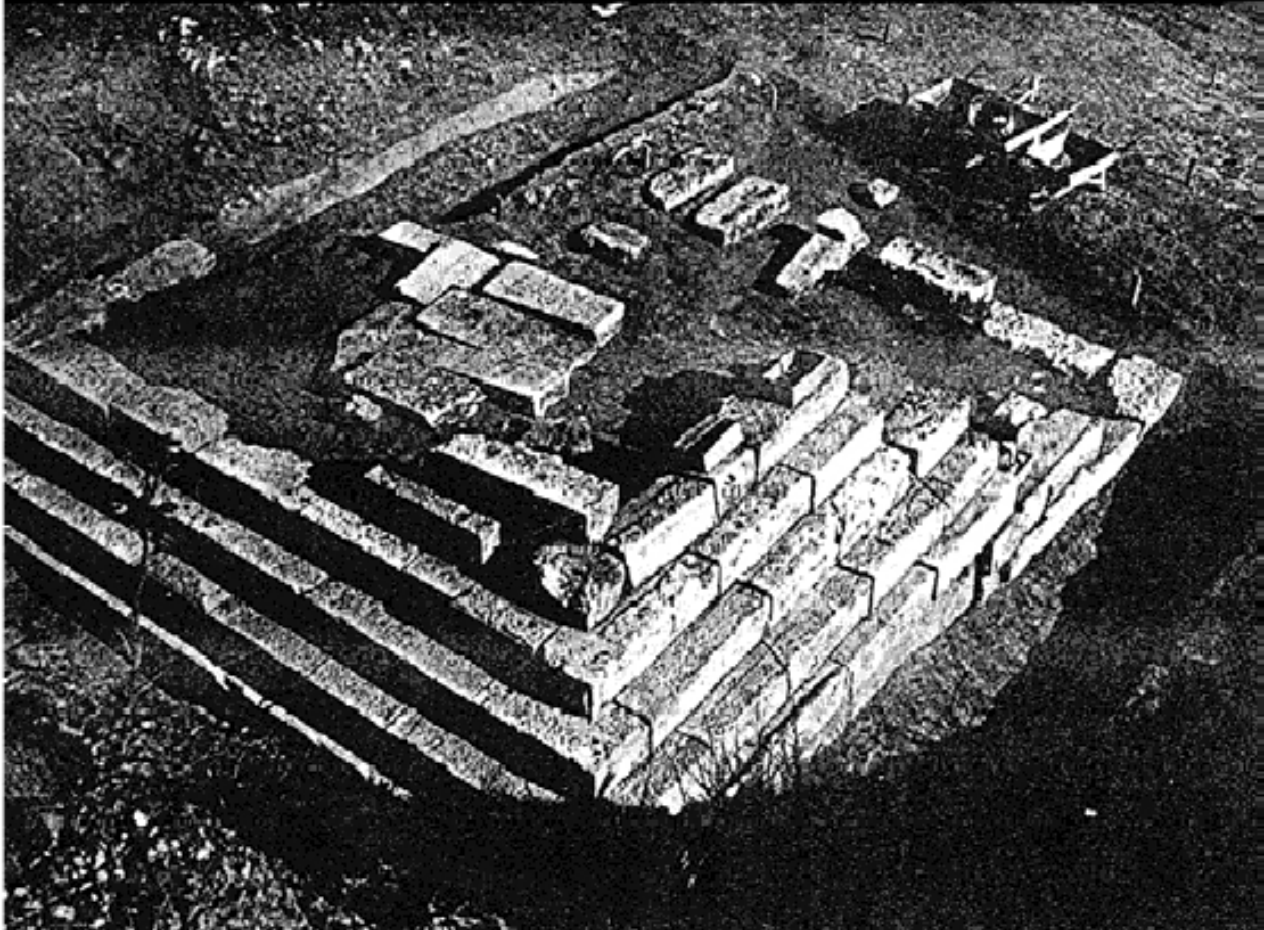
Harita 4: Peloponnesos Savaşları'nda Batı Anadolu

Harita 5: Büyük İskender'in Rotası

Resim 1. Sardeis Piramit Mezar Anıtı, C. Ratte, Ist.Mitt. 42, 1992, 133-161.

Resim 2. Sardeis'teki Piramit Mezar Kalıntıları.

Resim 3. Pazargat'taki Kyros'un Mezarı.

Resim 4. Phokaia Taş Kule Mezarı.

Resim 5. Ksanthos Harpyler Anıtı.

Resim 6. Harpyler Anıtı'nın British Museum'da sergilenen orijinal frizleri.

Resim 7. British Museum'da sergilenen Nereidler Anıtı

Resim 8. Payava Lahti (British Museum).

Resim 9. Çanakkale Müzesi'nde sergilenen Polyksena Lahti.

Resim 10. Polyksena Lahti detay.

Resim 11. Çanakkale Müzesi'nde sergilenen Çan Lahti.

Resim 12. Karaburun II Mezarı duvar resimleri.

Resim 13. Tatarlı Tümülüsü ahşap mezar odası